

JUSUF RAMIĆ

BOŠNJACI U EGIPTU

U VRIJEME TURSKO-OSMANSKE UPRAVE

BIBLIOTEKA POSEBNA IZDANJA

Naslov:

BOŠNJACI U EGIPTU

(za vrijeme tursko-osmanske uprave)

Autor:

prof. dr. Jusuf Ramić

Izdavač:

El-Kalem, Sarajevo

2012. godine

Biblioteka POSEBNA IZDANJA

ISBN:

978-9958-23-304-3

Jusuf Ramić

BOŠNJACI U EGIPTU
U VRIJEME TURSKO-OSMANSKE UPRAVE

Sarajevo, 2012.

Uvod

Visoke položaje u Osmanskoj carevini poslije sultana i šejhu-l-islama imali su veliki veziri, *sadri-azami*. Tu čast iz reda našeg naroda u više navrata obnašali su: Ibrahim-paša Bošnjak, Ahmed-paša Hercegović i Damad Ibrahim-paša. Prvi je bio veliki vezir trinaest godina, drugi deset a Damad Ibrahim-paša je na toj dužnosti bio pet godina.

Nakon toga na ovom visokom položaju našli su se Sinan-paša Borovinić, Ali-paša Semiz, Ali-paša Hadim, Malkoč Ali-paša, Ahmed-paša Sari, Meleć Mehmed-paša i mnogi drugi o kojima će biti riječi u ovom radu.

Svaki od njih je obnašao prije ili poslije funkcije velikog vezira i funkciju valiye u Egiptu. Mnogi od njih su i svoj ovozemni život okončali u Egiptu, što bi valjalo istražiti i negdje zabilježiti jer samo ono što je zabilježeno ostaje, a sve drugo vremenom nestaje.

Njihovi zemni ostaci danas nalaze se na gradskom groblju Qarafa u Kairu, bilo da sa radi o Maloj ili Velikoj Qarafi (Ali-paša Hadim, Ahmed-paša Sarhoš, Bedrudin Mahmud i dr.), ili se nalaze u mezaristanu Babu-l-vezir u Kairu (Ibrahim Kazaz Bošnjak), ili pak u mezaristanu na sjeveroistočnom graničnom prijelazu u Han Junusu, gdje je ukopan Junus-paša, predvodnik bošnjačkih jedinica u osvajanju Egipta.

Svojim radom i zalaganjem oni su doprinijeli širenju Osman-skog carstva i njegovom kulturnom uzdizanju. U Egiptu su reformirali sistem školstva, uredili sudstvo i upravu, popravili mnoge ruinirane historijske objekte i iza sebe ostavili mnoge hajrate.

S druge strane, u Egiptu je u tom vremenu bilo dosta i ka-dija, vrhovnih sudija, književnika i prepisivača arapskih rukopisa iz reda našeg naroda o čemu će, također, biti riječi u ovom radu. Mnoga naučna djela Bošnjaka nastala su u Egiptu, bilo da se radi o proširenim verzijama za potrebe tamošnje čitalačke publike ili o djelima napisanim ili prepisanim u Egiptu, i tako su stigla do naših biblioteka i čitalaca.

I DIO

Bošnjaci namjesnici u Egiptu

Turci (Osmanlije) su prvo zauzeli Siriju 1516. god. Odlučujuća bitka vođena je kod Merdžidabika, nedaleko od Halepa. Tu su Mameluci doživjeli poraz, a Turci (Osmanlije) su se domogli velikog ratnog plijena i nastavili svoj pohod prema Damasku. Kada su zauzeli i ovaj grad, okrenuli su se prema Egiptu. Tada je sultan Selim I zatražio od muftije Ali Džemalija šerijatsko opravdanje za napad na Egipat i postavio muftiji tri pitanja:

Prvo pitanje: “Ako jedan padišah islama u svetoj borbi (*džihad*) za iskorjenjivanje bezbožnika bude ometen zbog pomoći koju tome bezbožniku pruža drugi padišah, da li je po Šerijatu dopuštena borba protiv njega i zaplijena njegove imovine?” Potvrđan odgovor obrazložen je hadisom (predajom) u kome se kaže: “Ko bezbožnicima pomaže i sam je bezbožnik.”

إذا نادى أحد سلاطين الإسلام بالجهاد لإبادة الملحدين فصادفته
عوائق بسبب المساعدة التي يبديها سلطان آخر من المسلمين،
فهل تبیح الشريعة الأول أن يستولي على ملك الثاني؟ فكان
الجواب: نعم، بالاستناد إلى الحديث الذي يقول: «من نصر كافرا
فهو كافر.»

Drugo pitanje: “Ako neki narod koji je prihvatio islam (Egipćani) utječe na udaju i ženidbu svoje djece s nevjernicima (Čerkezi) umjesto s muslimanima, da li je dopuštena borba protiv tog naroda?” Odgovor je glasio: “Bez daljnega.”

إذا كانت أمة من الأمم تدين بالإسلام (يريد المصريين) تؤثر تزويج أبنائها من الكفار (يريد الشراكسة) بدلا من تزويجهم من المسلمين فهل يجوز مقاتلة هذه الأمة؟ فكان الجواب: لا شك في ذلك.

Treće pitanje: “Ako neki narod tobože pod izlikom islama, kojeg ispovijeda, na svoj novac utiskuje riječi svoje vjere a zna da će taj isti novac doći u ruke krivovjernika koji će tim novcem ići stranputicom i nositi ga sa sobom u svom nečistom stanju, šta treba uraditi s takvim narodom?” Odgovor je glasio: “Ako to ne sprečavaju, dozvoljava se borba protiv njih.”

إذا كانت أمة تنافق في احتجاجها برفع كلمة الإسلام فتنتش آيات كريمة على الدراهم والدنانير مع علمها بأن النصارى واليهود يتداولونها هم وبقية الملاحدة فيدنسونها ويرتكبون أفعط الخطايا بحملها معهم إذا ذهبوا إلى بيوت الخلاء، فما ينبغي أن تعامل هذه الأمة؟ فكان الجواب: إذا رفضت هذه الأقلاع عن هذه العادة جازت محاربتها.

Nakon ovih pitanja i odgovora sultan Selim I je krenuo u osvajanje Egipta. Odlučujuća bitka vođena je nedaleko od Kaira. U toj bici poginuo je veliki vezir Sinan-paša Borovinić, koji je obrazovanje i odgoj stekao na dvoru sultana Bajazida II. Bio je namjesnik u Hercegovini, Smederevu i Bosni. Imenovan je velikim vezirom neposredno pred pohod na Siriju i Egipat 1516. god. umjesto Ahmed-paše Hercegovića koji je bio u podmakloj dobi.

Njega je 1517. god. kod Ridanije u podnožju Muqattama ju-rišom ustrijelio Tuman-beg koji se neozlijeđen povukao i sklonio kod arapskog šejha Hasana Mer'ija, a ovaj ga je kasnije isporučio sultanu Selimu I. Kada ga je ugledao sulatan Selim uzviknuo je: "Sada sam osvojio Egipat!" Imao je namjeru voditi ga u Carigrad. Međutim, izdajnici Gazali i Hajir-beg nagovarali su sultana da ga pogubi pa su jednog dana, kada je sultan izašio iz jedne ulice, pripremili rulju koja je uzvikivala: "Neka Bog podari pobjedu sultanu Tuman-begu!" Tada je Selimova sumnja dosegla vrhunac i on ga je objesio na vratima Zuvejla, na istim vratima na kojima su čerkeški Mameluci vješanjem ubijali svoje neprijatelje. Nakog toga sultan Selim je naredio da se njegovo tijelo pokopa sa svim počastima a i on je prisustvovao pokopu i dženazi. Na kraju sultan mu je podigao i nadgrobni spomenik.

Potom je na mjesto poginulog velikog vezira imenovao Junus-pašu koji je predvodio jedinice Bosanskog vilajeta pri zauzimanju Egipta. Prilikom povratka iz Egipta sultan Selim I je Junus-paši koji je jahao pored njega rekao: "Osvojismo Egipat, a izgubismo Sinana. Egipat nije ravan Sinanu... I tako, eto, ostavismo Egipat iza nas, a sutra ćemo biti u Gazi."

Junus-paša nije mogao sakriti svoje nezadovoljstvo nad čitavom tom vojnom pa je rekao: "Što je plod tolikih muka i teškoća – ništa nego da je pola vojske propalo u pustinji i na bojištu i da je vlast nad Egiptom data u ruke izdajniku Hajir-begu." To je bilo dovoljno da napuni mjeru Selimova bijesa, pa je dao znak jednom momku iz tjelesne straže koji je na licu mjesta pogubio Junus-pašu. Veliki vezir je ukopan u mjestu koje se i danas naziva po njegovom imenu Han Junus. (Hafadža, *Qissatu l-edebi fi Misr*, 2/209; Hammer, *Historija*, 1/331).

Od vremena kada je Egipat ušao u sastav Osmanskog carstva primijetan je priliv velikog broja Bošnjaka, odnosno Bosanaca kao namjesnika, vrhovnih sudija, književnika i vaiza u Egiptu. Neki od njih su izabrali Egipat kao mjesto svoga stalnog boravka. O tome nalazimo podatke u djelima književnog i historijskog sa-

držaja. Jedno od tih djela jeste i Džebertijeva historija *Adžaibu-l-asar* u kojoj se spominje prilično velik broj Bošnjaka koji su radili i djelovali u Egiptu.

Abdurrahman Džeberti, autor djela, rođen je u Egiptu 1167/1754. god. Njegov otac je bio profesor na univerzitetu El-Azhar i jedan je od vrlo uglednih ljudi u tom vremenu. Porodica el-Džeberti potječe iz Abisinije, iz Džeberta, po čemu je i dobila ovo ime.

Abdurrahman Džeberti je umro u Kairu 1240/1825. god. Nema osnove tvrdnjama da je on ubijen na putu prema svojoj kući po naređenju Muhammeda (Mehmeda) Alija na koga se historičar kritički osvrnuo. Ubijen je njegov sin za kojim je tugujući Abdurrahman Džeberti potkraj svoga života izgubio vid.

Njegovo djelo *Adžaibu-l-asar* je dijelom hronika, a dijelom nekrolog. Abdurrahman Džeberti je živio u vremenu Mameluka i Muhammeda (Mehmeda) Alija, a bio je i sudionik francuske okupacije Egipta. Historija Džebertija predstavlja dopunu *Historije Egipta* Ibn Ijasa na isti način kako to Muvekkitova *Povijest Bosne* predstavlja dopunu *Historije* Ibrahima Pečevije.

Među istaknutim Bošnjacima namjesnicima u Egiptu bili su: Ahmed-paša Hercegović, Ibrahim-paša Bošnjak, Damad Ibrahim-paša, Husrev-paša i njegov brat Mustafa-paša Sokolović, Ali-paša Malkoč, Husein-paša Boljanić, Meleć Mehmed-paša i mnogi drugi.

1. AHMED-PAŠA HERCEGOVIĆ

Prvi dodir između Bošnjaka i Egipćana desili su se i prije osman-skog osvajanja Egipta. Historijska djela bilježe da je Ahmed-paša Hercegović u Osmansko-mamelučkom ratu 1486. god. bio zarobljen i odveden u Kairo. U Kairu je proveo pet mjeseci, po nekima godinu dana, nakon čega je vraćen u Carigrad i 1488. god.

imenovan kapudan-pašom, glavnim zapovjednikom svih pomorskih snaga Osmanskog carstva. Kasnije je postao vezir, a 1497. god. veliki vezir. Pet puta je obnašao funkciju velikog vezira, a ne četiri puta (dr. Mustafa Cerić, *Bošnjačkih 500 ...*). Tri puta za vrijeme vladavine Bajazida II, a dva puta u vremenu sultana Selima I. Bio je muhafiz u Bursi i član carskog vijeća jer se oženio kćerkom sultana Bajazida II koja mu je darovala dva sina: stariji Ali-beg Širi, istaknuti lirski pjesnik koji je umro u Kairu, i mlađi Mustafa-bega o kome nemamo nikakvih drugih podataka. Kada im je otac umro, sultan Selim I ih je uzeo u svoje okrilje i tu su školovani i odgajani.

Inače, njihov otac Ahmed-paša Hercegović je rodom iz Hercegovine, sin Stjepana Vukčića Kosače. Kao dječaka otac ga je s darovima poslao u Carigrad kao taoca, gdje je nakon izvjesnog vremena prešao na islam. Više od deset godina obnašao je funkciju velikog vezira. U njegovoj sviti bilo je dosta muslimana ali i bosanskih bogumila. Umro je prirodnom smrću 1518. god., a ukopan je nedaleko od Izmita pored džamije koju je dao sagraditi.

بعد عزل الوزير الأعظم (علي باشا الخادم) من الوزارة العظمى
في إستانبول تم تعيين أحمد باشا الهرسكي مكانه وذلك عام
١٥٠٣ م ٩٠٩ هـ وبذلك يكون هذا التعيين هو المرة الثانية
لهذا الرجل في تولي أكبر منصب في الدولة العثمانية بعد السلطان
وشيخ الإسلام.

وأحمد باشا الهرسكي هو ابن ستيفان قوصاريتش دوق الهرسك
ويعرف هذا الدوق أيضا باسم (دوق سانت ساباس) وعندما
فتح العثمانيون بلاد البوسنة أرسل هذا الدوق ابنه الصغير إلى
قصر السلطان الفاتح في إستانبول رهينة للدلالة على أنه لن
يتسبب في إزعاج الدولة العثمانية وقد أسلم هذا الصغير وحسن

إسلامه وأسموه (أحمد) وتلقى تربية إسلامية عثمانية طيبة وأصبح فيما بعد أحد المهيمنين على السياسة والعسكرية العثمانية في عهد السلطان (بايزيد الثاني) والسلطان (سليم الأول).

وقد تولى أحمد باشا هرسك زاده الوزارة العظمى ثلاث مرات في عهد السلطان (بايزيد الثاني) ومرتين في عهد السلطان (سليم الأول). ويذكر هذا الرجل باسم (هرسك زاده) لأنه ابن دوق (حاكم) الهرسك وقد وقع أسيرا أثناء الحرب العثمانية المملوكية عام ١٤٨٦ م وسبق إلى القاهرة وظل مقبوضا عليه في مصر مدة خمسة شهور وفي بعض المصادر سنة كاملة، وبعد عودته من القاهرة مباشرة أسند إليه منصب قائد الأساطيل العثمانية وقد أصهر إلى البيت العثماني الحاكم، ولذلك يطلق عليه لقب (داماد) بمعنى الصهر، وقد توفي عام ١٥١٨ م. (دانشمند ١٤-١٥)

2. IBRAHIM-PAŠA BOŠNJK

Neki smatraju da je Ibrahim-paša sin grčkog mornara (Hammer, 1/352), drugi da je porijeklom Talijan ili Hrvat (Danišmend, 5/16), dok ga Muhammed Harb, direktor Balkanološkog instituta u Kairu, smatra Bošnjakom, odnosno Bosancem.

Imenovan je velikim vezirom 1523. god. i na tom položaju je ostao punih trinaest godina. Umro je 1536. godine i ukopan u derviškoj tekiji u Galati, bez nedgrobnog spomenika.

Kada je okončana pobuna Ahmed-paše Haina (Izdajnika) u Egiptu, tada je sultan Sulejman Zakonodavac imenovao novog namjesnika Egipta, velikog vezira Ibrahim-pašu Bošnjaka, i odaslao ga u Egipat da popravi stanje nastalo ovom pobunom. Bilo je

to u augustu 1524. god. Iz Carigrada Ibrahim-paša je krenuo sa pet stotina janjičara, s flotom od deset brodova i s velikim brojem vojnika različitog sastava.

U Egipat je stigao u zvanju velikog vezira i namjesnika ove pokrajine. Tamo je ostao dva mjeseca i trinaest dana, odnosno sedamdeset i tri dana. Kolovođe pobune je pogubio a onda izdao proglas u kome se kaže:

Svima koji su zakinuti u pravima biće vraćeno njihovo pravo. Siromašni i ubogi koji nisu mogli izmiriti svoje obaveze prema lokalnoj upravi zbog čega su se našli u zatvorima, bit će oslobođeni a njihova dugovanja podmirena iz državne blagajne. Siročad koja su ostala bez roditelja moraju biti zbrinuta. Sve što je porušeno u Kairu za vrijeme pobune mora se popraviti. Porezi se moraju smanjiti, školstvo reorganizirati i donijeti novi zakoni koji odgovaraju vremenu u kome se Egipat našao. I sam je to na primjeru pokazao kada je poluporušenu Omerovu džamiju popravio iz svoje blagajne. U dvoru koji je stajao naspram namjesnikove rezidencije postavio je dvije čvrste kule za čuvanje javnog novca. Osnovao je i egipatsku pomorsku flotu sa sjedištem u Suecu na čije čelo je postavio Selmana Reisa, koji je dugo godina boravio u Egiptu u vremenu kada su Egiptom vladali Mameluci. Nakon toga se na zahtjev Sulejmana Zakonodavca vratio u Carigrad.

في أغسطس عام ١٥٢٤ م. شوال ٩٣٠ هـ. انتهى تمرد (أحمد باشا الخائن) في مصر الذي أعدم في القاهرة وأرسلت رأسه إلى إستانبول دليلاً على إنهاء التمرد. ثم صدر الأمر السلطاني بإرسال الوزير الأعظم (إبراهيم باشا البوسنوي) إلى مصر لإصلاح أحوالها بعد التمرد (أحمد باشا)، فقام من إستانبول مع بعض أركان الدولة ومعه خمسمائة انكشاري وأسطول مكون من عشر سفن من نوع (القاديرغة) وألفا جندي من مختلف الأصلحة العثمانية وسافر إلى مصر في رتبتين: الوزارة العظمى وولاية مصر،

ولم يبق في مصر غير شهرين و ثلاثة عشر يوما أي ٧٣ يوما أعدم خلالها من زعماء الأعراب المتمردين ونادى المنادي أن من له حق على الدولة فليتقدم وعندما تقدم أصحاب الحقوق أعاد إليهم حقوقهم التي أخذتها منهم الحكومة المحلية وأمر بالإفراج عن الفقراء المسجونين لعدم قدرتهم على أداء ما عليهم من الديون، وأمر بصرف ديونهم من خزانة الدولة، وعمر في القاهرة ما خربه المتمردون، وقلل الضرائب التي فرضتها حكومة المماليك من قبل، وأمر بتنظيم المعارف وأمور الأيتام، وسن القوانين المحلية المناسبة للظروف الخاصة بولاية مصر، وأحدث منصبا جديدا في البحرية العثمانية هو «قبطانية مصر» بحيث يكون مقرها ميناء السويس، وعين في هذا المنصب (سلطان رئيس) و هو قائد بحري عثماني أمضى فترة بمصر في عهد المماليك. وبعد قيام (إبراهيم باشا) بهذه الإصلاحات بمصر عاد إلى إستانبول بعد أن استدعاه السلطان (سليمان القانوني). (محمد حرب، البوسنة والهرسك ...، ٦٤)

3. DAMAD IBRAHIM-PAŠA

Bosanac. Rođen u Novom Šeheru kod Žepča. Tu je sagradio džamiju, drugu je sagradio u Kaniži te bezistan u Osijeku. Kao adžemi-oglan došao je u Istanbul. Obrazovanje je stekao u Atmejedanskoj školi i kao silahdar je primljen na dvor. Godine 1579. postaje aga janičara, a dvije godine kasnije beglerbeg Rumelije.

Imenovan je namjesnikom Egipta 1585. god. Njegovo namjesnikovanje u Egiptu trajalo je jednu godinu, šest mjeseci i osamnaest dana. Nakon toga je na vlastiti zahtjev bio opozvan a umjesto njega je kao namjesnik Egipta imenovan Sinan efendi, bivši defterdar Egipta. Sultan Murat III udovoljio je njegovom za-

htjevu. Vratio se u Carigrad preko Sirije u kojoj je usput pokorio buntovnog bega Druza Manoglua. Ibrahim-paša bio je oženjen Muratovom kćerkom, sultanijom Aišom, pa je otuda u literaturi poznat i kao Damad Ibrahim-paša.

U Carigradu je nakon povratka imenovan trećim vezirom, a zatim u tri navrata velikim vezirom (april 1596 - oktobar 1596, septembar 1597 - april 1598, januar 1599 - juli 1601).

Umro je prirodnom smrću 1601. god. a ukopan je u Carigradu ispod nagrobnog spomenika što ga je sam podigao u predvorju Prinčevske džamije. Historičari kažu, navodi Bašagić, da je bio veliki državnik i vojskovođa, velikodušan, plemenit i milosrdan prema svakom čovjeku čak i prema svojim neprijateljima. U Egiptu, dok je bio namjesnik, nije mnogo poboljšao upravu i stanje u zemlji jer se ubrzo preko Sirije morao vratiti u Carigrad.

ثم تم تعيين (إبراهيم باشا البوسنوي) واليا على مصر عام ١٥٨٥ م. ٩٩٣ هـ. واستمرت ولايته سنة وخمسة أشهر وثنائية عشر يوما، و طلب أن يعزل وأن يعين (سنان أفندي) دفتر دار مصر سابقا بدلا منه فأجاباه السلطان إلى كلا المطالبين. (محمد حرب، البوسنة و الهرسك ...، ٦٦)

4. HUSEIN-PAŠA BOLJANIĆ

Huseina-pašu Boljanića susrećemo pod raznim imenima u literaturi. U nekim djelima susrećemo ga pod nazivom Usein-paša, u drugima kao Husein-pašu Bajramovića, a u trećim djelima pod imenom Husein-paša, sin Bajram-agin.

Rodom je iz Boljanića, mjesta koje se nalazi na pola puta između Taslidže (Pljevlja) i Čajniča. Njega je kao i njegovog starijeg brata, ističe Bašagić pozivajući se na Muvekkita, sebi uzeo Mehmed-paša Sokolović i podučio ga državnoj službi.

Husein-paša Boljanić je postao vezir i namjesnik Egipta 1573. god. Na tom položaju i u tom svojstvu proveo je dvije godine. Nakon toga je opozvan i vraćen u Carigrad. Bio je namjesnik i u drugim pokrajinama pa i u Bosni 1594. god., gdje je po svojoj prilici i umro druge godine po imenovanju.

Sagradio je lijepu džamiju u Pljevljima, poznatu pod imenom Husejnija, za koju je aleme nabavio u Egiptu još dok je tamo bio namjesnik. Aleme je pozlatio sa deset hiljada dukata i poslao ih mletačkim lađama iz Aleksandrije. O tome Evlija Čelebi kaže:

Alemi se i danas sjaje tako kao da su istom izašli iz majstorove ruke; od njihova sjaja ljudsko oko zablješti. Od Sulejman-hanova vremena ovi alemi nisu uopće hrdali. Ova džamija ima i minber, koji je također umjetnički izrađen. Majstor je mramor isklesao da mu se može čestitati na vještini. Iznad mihraba nalazi se slika Kabe na crnoj kadifi, izvezena i ukrašena zlatom...

U ovoj džamiji ima još jedna rijetkost koja zaslužuje da se vidi. To su hasure kojima je džamija zastrta; njih je Husein-paša poslao iz Egipta u Sulejman-hanovo doba. To je takva vrsta hasure da ona i danas stoji onako umjetnički izrađena i lijepa kao da je istom izašla iz majstorove ruke, pa će sigurno još mnogo stotina godina tako ostati. (Putopis, Odlomci..., 2/161, Sarajevo, 1957. god.)

Taslidža je prije Husein-paše bila malo mjesto u kome je on podigao džamiju i prateće objekte kao i druge hajrate i tako je ovo malo mjesto postalo velika kasaba.

Njegov brat Sinan-beg, zet Mehmed-paše Sokolovića, obnašao je funkciju namjesnika u više sandžaka a najviše u Hercegovini. Legator je Čajniča. U njemu je podigao džamiju, a uz džamiju je dao sagraditi mekteb, tekiju, musafirhanu i više dućana. Umro je u Čajniču i ukopan u turbetu pored džamije koja nosi njegovo ime. Tu je ukopana i njegova žena, sestra Mehmed-paše Sokolovića.

5. MUSTAFA-PAŠA BOŠNJAK

Nakon smrti Hajir-bega, namjesnika Egipta, Mustafa-paša Bošnjak je postavljen za novog namjesnika u Egiptu. Iz Carigrada je krenuo s pet stotina janjičara smještenih u petnaest plovila. Njegovo namjesnikovanje u Egiptu počelo je krajem oktobra 1522. god., a završeno u maju 1523. god. U Egiptu je kao namjesnik proveo pet mjeseci i sedam dana. Godine 1523. napustio je Egipat i vratio se u Carigrad. Njegovo napuštanje Egipta nije bilo zbog nekih nedostataka u upravljanju pokrajinom, nego zbog toga što je bio potreban Istanbulu, glavnom gradu carevine.

Mustafa-paša Bošnjak je rođen u Bosni. Bio je zet sultana Selima I i muž sestre sultana Sulejmana. Obnašao je dužnost seraskera i drugog vezira, a onda je imenovan namjesnikom Egipta. Mameluci su bili protiv njegovog imenovanja jer im je bio nepoznat. Otuda je došlo do pobune mamelučkih sultana (Džanim, Danijel i Budak) u želji da se riješe novog namjesnika i umjesto njega na taj položaj izaberu jednog od njih (Kansu) koji je bio u sviti Hajir-bega. Međutim, pobuna je ugušena, a vinovnici kažnjeni.

Mustafa-paša Bošnjak je umro 1528. god. Ukopan je u Gezbi pored džamije koju je dao sagraditi. Uz džamiju je sagradio i medresu, tekiju i imaret. Za potrebe medrese uvakufio je 5000 knjiga. U literaturi se spominje pod imenom Mustafa-paša Čoban (Bašagić), Vezir Mustafa-paša (Pečevi), Mustafa-paša Bošnjak (Muhammed Harb).

بعد موت (خاير بك) ثاني ولاية العثمانيين على مصر بعد (يونس باشا) أصدر السلطان (سليمان القانوني) أمرا بتعيين (مصطفى باشا) واليا على مصر، وقد تحرك من إستانبول لتولي مهام منصبه في مصر على رأس خمسمائة جندي انكشاري في خمس عشرة سفينة، وبدأ ولايته على مصر في يوم الجمعة ٢٤ من شهر أكتوبر ١٥٢٢ م. ٣ من شهر ذي الحجة ٩٢٩ هـ.

و(مصطفى باشا) بوشناقى من أبناء البوسنة وكان صهرا
للسلطان (سليم الأول) والد السلطان (سليمان القانوني) وزوجا
لأخت السلطان (سليمان).

وقد ثار ممالك مصر عليه لأنهم رأوه غريبا عنهم إذ تولى الولاية
عقب وفاة أحدهم وهو (خاير بك) ولذا كون هؤلاء الممالك
خلفا ضده برياسة (جانم) و(دانيال) و(بوداق) وتمثلت غاية
هذا الخلف في إقصاء (مصطفى باشا البوسنوي) من حكم مصر
ليتولاه واحد منهم وهو الأمير (قانسو) أحد بكوات معية (خاير
بك).

وقد نكل (مصطفى باشا البوسنوي) بهذا الخلف الذي يعد حركة
تمرد سريعا.

واستدعي (مصطفى باشا) من ولاية مصر، فعاد إلى إستانبول يوم
الأربعاء ١٢ من شهر رجب ٩٢٩ هـ. ٢٧ من شهر مايو ١٥٢٣
م. أي أنه قد تولى ولاية مصر خمسة شهور وسبعة أيام ولم يترك
مصر لقصور شاب إدارته بل لاحتياج العاصمة (إستانبول) إليه.
(محمد حرب، البوسنة و الهرسك ...، ٦٣)

6. HUSREV-PAŠA SOKOLOVIĆ

Spominje se u literaturi i kao Husrev-paša Deli. Brat je Mustafe-
paše Sokolovića i prvi među njima koji je bio namjesnik Egipta.
Imenovan je na ovu dužnost 1534. god., a zatim je pozvan u Ca-
rigrad za vezira u Visoku portu, gdje je dogurao do drugog vezira,
a onda je, nakon svađe s velikim vezirom Sulejman-pašom, lišen
vezirske časti i udaljen. To Husrev-paša nije mogao izdržati pa

je odlučio umrijeti ustežući se od jela i pića. Umro je u krevetu 1544. god. Ovakav način samoubistva nije poznat u islamskoj povijesti.

7. MUSTAFA-PAŠA SOKOLOVIĆ

Drugi među Sokolovićima koji je obnašao funkciju namjesnika u Egiptu bio je Mustafa-paša Sokolović, rođak Mehmed-paše Sokolovića. U literaturi se spominje pod imenom Šahin (Sokol), odnosno Kara Šahin (Crni Sokol). Ovaj nadimak dobio je za vrijeme Osmansko-iranskog rata u vremenu Sulejmana Zakonodavca kada se usmjerio na iranskog šaha Tahmasiba. Priča se da je sultan kada je vidio hrabrost i odlučnost ovog Bošnjaka uzviknuo: أحسنت يا صقري (Bravo moj sokole!) i naredio da to bude njegov nadimak.

Imenovan je za namjesnika Egipta 1560. god. i u tom svojstvu ostao u Egiptu tri godine, pet mjeseci i dvadeset dana. Njegovo namjesnikovanje u Egiptu trajalo je sve do kraja 1563. god., a onda je povučen u Carigrad.

عين (مصطفى باشا البوسنوي) واليا على مصر عام ١٥٦٠ م.
٩٦٨ هـ، و قد اشتهر ب (شاهين) وهو بوشناقى وكان يعد
أحد أركان الدولة العثمانية وقد قدم إلى مصر في غرة ربيع الأول
٩٦٨ هـ. نوفمبر ١٥٦٠ م. وانتهت ولايته في جماد الآخرة ٩٧١
هـ. فبراير ١٥٦٣ م. واستمرت مدة ولايته على مصر ثلاث
سنوات وخمسة أشهر وعشرون يوما. اشترك في الحرب (العثمانية
الإيرانية) في عهد السلطان (القانوني) عندما كان متوجها إلى
حرب (طهماسب)، ويقال إن السلطان عندما شاهد بطولة
(مصطفى باشا) ناداه قائلا: «أحسننت يا صقري!» ومنذ ذلك

ولاه مصر وأمر أن يكون لقبه (شاهين). (محمد حرب، البوسنة
والهرسك ...، ٦٤)

8. BEHRAM-PAŠA SOKOLOVIĆ

Treći među Sokolovićima koji je namjesnikovao u Egiptu bio je Behram-paša Sokolović, sin Mustafe-paše Sokolovića (Kara-Šahin). Bio je prvo jemenski a potom egipatski namjesnik sultana. U Jemenu je sagradio nekoliko džamija i medresa. Uredio je sudstvo i upravu pa je među Arapima ostao u ugodnoj uspomeni. Umro je oko 1578. god. (Balić, *Kultura Bošnjaka*, 167).

9. MUSTAFA-PAŠA PLJAKO

Bošnjak odrastao na carskim dvorima bio je i Mustafa-paša Pljako. Godine 1520. imenovan je kapudan-pašom (komandantom marnarice), a kada se oženio uglednom dvorjankom Šahi-Huban, postao je vezir. Bio je namjesnik u Siriji, kasnije u Egiptu, pa poslije toga je otišao u mirovinu. Umro je u Carigradu 1533. god. Ukopan je u posebnom turbetu na Ejjubu.

10. AHMED-PAŠA HAFIZ

Došao je na dvor kao adžemi-oglan. Godine 1588. imenovan je namjesnikom Kipra, a dvije godine kasnije bio je namjesnik Egipta. Četiri godine je kao namjesnik proveo u Egiptu da bi se kasnije vratio u Bosnu, svoj rodni kraj, kao njen namjesnik. Bio je zamjenik velikog vezira Ibrahim-paše, zatim Ali-paše Malkoča (Javuz). Kasnije se povukao u mirovinu. Umro je 1613. god. na putu za Mekku. Ukopan je pored džamije koju je sagradio pokraj Kučuk-Karama. (Bašagić, *Znameniti Bošnjaci ...*, 335).

11. ALI-PAŠA SEMIZ

Rodom iz Prače, mjesta koje se nalazi na pola puta između Sarajeva i Goražda, bio je Ali-paša Semiz. Nekada je Prača bila važna stanica na karavanskom putu između Sarajeva i Carigrada. Mjesto je dobilo ime po rijeci Prači, koja pored njega protiče.

Ali-paša je bio veoma krupan pa je otuda i dobio ovaj pridjevak Semiz (Debeli). Došao je na dvor kao adžemi-oglan. Tu je stekao osnovno obrazovanje. Iz dvora je izašao kao janjičarski aga i nastavio kretanje u službi sve dok nije postao namjesnik Egipta 1543. god. Po povratku iz Egipta imenovan je 1561. god. velikim vezirom da bi nakon četiri godine mudre vladavine umro. Bilo je to 1565. god. Ukopan je u mauzeleju Ejjubu Ensarije. Narod ga je volio jer je bio krajnje pošten i pravedan.

U Prači je 1546. god. sagradio džamiju i turbe. Džamija je ovih dana obnovljena i ponovo stavljena u službu Islamske zajednice. Nakon obnove džamije uslijedila je i obnova turbeta i harema pa je ta graditeljska cjelina proglašena nacionalnim spomenikom BiH. Narod vjeruje da je Ali-paša Semiz ukopan u ovom turbetu. Otud je ova graditeljska cjelina dobila još više na važnosti.

12. HADIM ALI-PAŠA

Među Bošnjacima namjesnicima u Egiptu bilo je vrlo iskrenih, poštenih i pravednih ljudi. Jedan od njih je, prema ocjeni mnogih, bio i Ali-paša Hadim. Imenovan je namjesnikom Egipta 1560. god. U Kairu je godinu dana nakon imenovanja umro. Ukopan je na gradskom groblju Qarafa. Iza sebe nije ostavio veliko bogatstvo. Bašagić navodi 62 dukata, a Muvekkīt oko dvije hiljade dukata. Bio je, prema Muvekkitu, vrlo osjećajan čovjek, sažaljiv, odmjeran i nadasve plemenit. Svojom pravednošću i velikodušnošću potisnuo je uspomenu svih naših bivših namjesnika u Egiptu. Egipćani su ga zvali Ali-paša od Qarafe i na nogama spominjali njegovo ime.

Inače, Ali-paša Hadim je, prema T. Okiću, Bošnjak iz Drozgametve kod Sarajeva. Jedno vrijeme je obnašao funkciju velikog vezira. Bio je valija Bosne, zatim Temišvara, Budima itd. Sagraдио je džamiju koja se po njegovom imenu naziva Ali-pašina džamija u Kladnju. (Vedad Bišćević)

Međutim, mnogi ga poistovjećuju sa Gazi Ali-pašom, a to su dvije različite ličnosti. Prvi je umro u Kairu 1561. god., a drugi u Sarajevu 1557. god. Džamija koja je sagrađena u Sarajevu pored Koševskog potoka je džamija Gazi Ali-paše, a ne džamija Hadim Ali-paše kako to tvrdi Sejfudin ef. Kemura i drugi (*Sarajevske džamije*, 271).

Bašagić se nije mogao opredijeliti ni za jedno od ova dva mišljenja: "Koji je Ali-paša ili Hadim ili Temerot ili Sofi sagraдио džamiju u Sarajevu, ne mogu razabrati. Prvi je umro u Egiptu godinu dana prije nego što je sagrađena džamija u Sarajevu, a njemu je Muvekkit pripisuje (*Povijest Bosne*, 1/138). O Temerotovu begovanju u Bosni može se samo nagađati, jer neki stari popisi bosanskih namjesnika iza Sofi Mehmed-bega pišu Ali-beg bez pridjevka. A najveću zbrku čini kronogram, koji je spjevan kada je džamija sagrađena:

*Njegova ekselencija gazi Ali-paša podiže
U ime Boga dom dobrih ljudi*

*Na svijetu nema sličnog hrama,
To je bogomolja istinske spoznaje, dom iskrenih vjernika.*

*Bog nam nadahnu njen hronostih:
Stjecište asketa, dom onih koji Boga ljube*

(968/1560)

حضرت غازي علی باشا بنا
حسبة لله دار الصالحين

ليس في الدنيا مقام مثله
مسجد العرفان دار الصادقين

اللهم الله لنا تاريخه
مجمع الزهاد دار العاشقين

Osım spomenute trojice, ne bilježi nam povijest više nijednog Ali-pašu u ono vrijeme.” (Bašagić, *Znameniti Bošnjaci...*, 344).

Hamdija Kreševljaković je bio decidan, on kaže: “Od nekog vremena nazivaju kod nas Ali-pašu, Hadım Ali-pašom, a po tome i njegovu džamiju Hadım Ali-pašinom džamijom kao i obližnju mahalu, a to je posve krivo. U ovu pogrešku zapao je i rahmetli Šejh Sejfudin Kemura u djelu *Sarajevske džamije* kao i neki drugi naši pisci. Ovom Ali-paši pripada dodatak Gazi, a nikako Hadım. Nad vratima njegove džamije urezan je dodatak Gazi uz Ali-pašino ime. Taj se dodatak nalazi i u najstarijem poznatom beratu što se odnosi na njegovu džamiju, napisanom 1566. god. kao i u drugim ispravama iz kasnijeg vremena.

Hadım Ali-paša je posve druga osoba, i on je naše gore list, a bio je i bosanski sandžak-beg i namjesnik u Budimu, a uz to i savremenik Gazi Ali-pašin, koga je nadživio, a umro je kao egipatski namjesnik u Kairu 29. listopada 1560. god. Da je Gazi Ali-paša identičan s Hadım Ali-pašom, onda bi ova džamija stajala u Kairu. Ovu pogrešku treba ispraviti.” (H. Kreševljaković, Gazi Ali-paša, a ne Hadım Ali-paša, *Novi Behar*, br. 11-14, str. 170-171).

13. MAHMUD-PAŠA BOŠNJAK

Bio je haznadar u sviti Davud-paše, namjesnika Egipta. Nakon opoziva Davud-paše ostao je u Egiptu kao muteferrika i s vremenom se progurao u čast među ugledne misirske begove. Godine 1560. imenovan je namjesnikom Jemena, a 1565. god. premje-

šten je u istom svojstvu u Egiptat. Pao je kao žrtva atentata prilikom jedne svečanosti u Misiru.

O njemu nalazimo podatke kod Pečvija (1/363), Bašagića, (383), koji je, između ostalog, zabilježio i hronogram njegove smrti iz, kako kaže, jedne stare zbirke čiji slovni zbir daje godinu njegove smrti (975/1567). Taj sarkastični hronogram spjevao je neki njegov zemljak, zavidnik i politički protivnik.

14. SOFI ALI-PAŠA

Sofi Ali-paša je porijeklom iz Bosne. Došao je na dvor među adžemi-oglanima. S dvora je izašao kao aga. Godine 1547. postavljen je za sandžak-bega u Bosni, a deset godina kasnije za beglerbega Maraša. Godine 1563. je namjesnikovao u Egiptu. Bio je pouzdan i neceremonijalan čovjek, Egipćani su ga zvali Kilon. Uhvaćenim razbojnicima i kradljivcima koji bi se zakleli da neće više činiti razbojništva i krađu, praštao je i oslobađao ih. Ako bi ponovili razbojništvo ili krađu, ako bi dopali ruku, bili bi kažnjeni prema zakonu. Pečevi navodi još jedan primjer njegove nemarnosti. Često je govorio, milujući svoga sina: "Dobro došli, odakle dolazite." To je bio odraz njegove nemarnosti u raspoznavanju ljudi. Umro je 1571. god. (Pečevi, 1/363; Bašagić, 344; Hammer, 1/504).

15. ALI-PAŠA MALKOČ

Ali-paša Malkoč sa nadimkom Javuz rodом je iz Bosne. Kao carski silehdar-aga imenovan je 1601. god. namjesnikom u Egiptu. Godine 1604. razriješen je te dužnosti i vraćen u Carigrad gdje je imenovan velikim vezirom. U Egiptu je kao namjesnik proveo dvije godine i tri mjeseca. Umro je u Beogradu za vrijeme pohoda na Ugarsku. Tu je i ukopan 1604. god. Bio je učen, hrabar i veoma strog. Otuda i njegov nadimak Javuz.

U Kairu je sagrađio i jedan sebilj koji se i danas zove sebilj Ali-paše, a nalazi se nedaleko od džamije Imami Šafije. Obnovio je i tvrđavu Han Junus i odredio četrdeset konjanika i dvadeset vojnika kao stalnu osmansku posadu na ovom graničnom prolazu preko koga se skoro sve odvijalo.

هو علي باشا مالقوج وأصل لقبه (مالقوفيتش) نسبة إلى عائلته في البوسنة. ويلقب أيضا ب (ياووز) ومعناها: الصارم، القاطع لدماء الخارجين على القانون.

تلقي تربيته الإسلامية والعلمية في القصر السلطاني بإستانبول وتولى حكم مصر في ١٠ من شهر صفر ١٠١٠ هـ. ١٠ من شهر أغسطس ١٦٠١ م. وتركها متوجها إلى إستانبول في أول سبتمبر ١٦٠٤ م. ومدة ولايته فيها ستان وثلاثة أشهر... وله من المآثر الحميدة في القاهرة: السبيل الذي بقرب الإمام الشافعي المعروف باسم سبيل علي باشا وجدد قلعة خان يونس وعين لخان يونس أربعين راكبا وعشرين راجلا. (محمد حرب، البوسنة والهرسك...، ٦٦)

16. MEHMED-PAŠA STARI

Mehmed-paša Stari je porijeklom iz Bosne. U vremenu sultana Osmana II postao je bostandži-paša. Godine 1620. imenovan je brglerbegom u Sivasu. Kada je sultan Osman II krenuo u rat s Poljskom, postao je vezir i kajmekam u Carigradu. Nakon rata imenovan je namjesnikom Egipta, a onda je poslije Osmanove pogibije razriješen te dužnosti. Kratko vrijeme iza toga preselio je na ahiret. Bio je, prema turskim historičarima koje navodi Bašagić, vrijedan i uman državnik.

17. KODŽA MUSA-PAŠA VEHABOVIĆ

Kodža Musa-paša je rođen u Vikoču kod Foče. Bio je tri puta namjesnik u Budimu a jedanput u Egiptu 1630. god. Poginuo je 1647. god. u pomorskoj bici kod Negroponta (Egribuz), a ukopan u carigradskoj četvrti Uskudar. Reisul-ulema Mustafa Cerić ubraja ga među pet stotina istaknutih Bošnjaka povodom pet stotina godina Ajvatovice.

Podigao je Novu Kasabu kod Vlasenice. Tu je sagradio džamiju, mekteb, tekiju, dva hana i jednu banju te više dućana. O tome Evlija Čelebi kaže:

Tu kasabu je podigao Kodža Musa-paša, jedan od vezira sultana Murata IV i oslobodio je svih uobičajenih nameta... To je carsko krunsko dobro (hass) u Bosanskom ejaletu i mali kadiluk u ranglu kadiluka od sto akči. Ima spahijskog čehaju i janičarskog serdara, a nema drugih organa vlasti. To je divna i krasna kasaba u jednom dolovitom i prostranom terenu s baščama i vinogradima. Ima oko sedamdeset kuća koje su u dobrom stanju. Ima divnu Musa-pašinu džamiju koja zaslužuje da se vidi. To je džamija čija su vrata i zidovi, mihrab, minber i svodovi kapija savršeno lijepo i umjetnički izgrađeni, a sva je sagrađena od mramora zelenog kao smaragd. I kad je sunce obasja, iz vrata i zidova zasijaju zelene zrake. U ovoj zemlji nema nigdje takve džamije od zelenog mramora. Tu postoje tri mahalska mesdžida, jedna tekija, osnovna škola, dva trgovačka svratišta, javno kupatilo i osamnaest zanatlijskih dućana. Sve su to zadužbine umrlog Kodža-Musa-paše. (E. Čelebi, Putopis, Odlomci..., 2/253, Sarajevo, 1957)

Musa-paša je bio vrlo uljudan i pametan čovjek. Imao je čist jezik i svakome su se svidjele njegove riječi, svako je slušao što on govori, a govorio je prirodno i uopće nije bio sklon preuveličavanju. Kod njega se nije moglo desiti da izgovori neku riječ koja je vjerom zabranjena. Bio je čovjek zdravog osjećaja i osoba koja ide Pravim putem. (Pečevi, Historija, 2/376).

18. MUSTAFA-PAŠA NIŠANDŽIJA

Rođen je u Mostaru. Bio je državni sekretar, namjesnik u Siriji 1630. god., vezir na divanu, nišandžija i na kraju namjesnik Egipta. Umro je 1661. god.

19. AHMED-PAŠA SARI

Rodom je iz Bosne, a poznat po nadimku Sari (Žuti). Iz dvora je izašao kao spahija. Obnašao je dužnost čehaje kod Musa-paše. Godine 1648. imenovan je vezirom i namjesnikom Dijaribekira, a naredne godine u istom svojstvu premješten je u Egipat. Godine 1651. bio je veliki vezir i kao takav pokušao uvesti reda u državi. Međutim, u tome je imao malo uspjeha. Pogubljen je 1653. god. Bio je dobar državnik, pobožan i nepodmitljiv. (Bašagić, *Znameniti Bošnjaci* ..., 336)

20. IBRAHIM-PAŠA POČITELJAC

Ibrahim-paša Počiteljac rodom je iz Bosne. Ne zna se tačno kad je rođen, ali se zna da je zauzimao visoke položaje u Osmanskoj carevini. U Počitelju na Neretvi podigao je džamiju, a uz džamiju sagradio medresu, biblioteku i druge hajrate.

Prema podacima koje iznose Surejja, Palmotić i Čelebija, a koje bilježi H. Šabanović uz prijevod poglavlja o Počitelju u *Puto-pisu* Evlije Čelebije, Ibrahim-aga je bio prvo čehaja velikog vezira Ahmed-paše Čuprilića, a je onda 1668. godine imenovan beglerbegom Halepa i tom prilikom promaknut u rang vezira. Odatle je u istom zvanju 1669. godine imenovan namjesnikom Egipta, da bi nakon četiri godine bio opozvan i premješten u Siriju. Iz Sirije se na kraju našao kao serdar u Bagdadu. Umro je 1676. godine u Kartalu i ukopan iste godine u Isakčiju.

Bio je, prema mnogima, pravedan, sposoban i plemenit čovjek. Zaslužio je, ističu gore navedeni autori, da bude pretpostavljen mnogima koji su bili na višim položajima od njega ne samo zbog naklonjenosti koju je uživao kod Čuprilića nego i zbog sopstvenih zasluga i sposobnosti. Zbog toga je bio mnogo utjecajan na dvoru i poštovan.

Posjedovao je veliko bogatstvo. Njegov otac hadži Omer, umro 1665. godine, podigao je u Počitelju imaret, a sam Ibrahim-paša džamiju, medresu, banju, han i sahat-kulu. Oko banje i hana, navodi H. Kreševljaković, bilo je više terzijskih, kujundžijskih i sedlarskih dućana koji su pripadali Ibrahim-pašinu vakufu.

Uz Ibrahim-pašinu medresu postojala je vrijedna orijentalna biblioteka. Neki rukopisi iz te biblioteke porijeklom su iz Egipta i danas se nalaze u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Jedan divan prijepis Kur'ana nalazi se u Orijentalnoj zbirci Hrvatske akademije u Zagrebu. Ovi rukopisi, kao i ćilimi kojima je bila zastrta njegova džamija, svjedoče da ih je vakif Ibrahim-paša Počiteljac slao iz Egipta i drugih istočnih provincija carstva u kojima je službovao, za svoju biblioteku i džamiju u Počitelju.

Ibrahim-pašina medresa u Počitelju

Džamije su u prvim danima islama imale i edukativnu ulogu. Tu ulogu imala je i Poslanikova džamija u Medini. Kasnije se iz džamija izdvajaju mektebi i medrese kao posebni edukativni centri u kojima se stjecalo osnovno i srednje obrazovanje. Takav sistem obrazovanja bio je na snazi i u Osmanskom carstvu. Tamo gdje je podignuta džamija neophodno je bilo sagraditi i objekte za edukaciju, mekteb i medresu. Teško je odrediti kada je podignuta prva medresa na našim prostorima. Nedostaju vjerodostojni podaci. Nemamo tačnih podataka ni o podizanju Ibrahim-pašine medrese u Počitelju. Hajrudin Ćurić navodi da je medresu u Počitelju sagradio Ibrahim-paša Počiteljac nešto prije 1664. godine i da je ona u narodnom predanju poznata pod imenom

“Šišman” Ibrahim-pašina medresa. Hifzija Hasandedić smatra da je ova medresa sagrađena 1665. godine. Nju je u Počitelju uz džamiju podigao Ibrahim-paša Počiteljac, sin hadži Omer-age, čehaja velikog vezira Ahmed-paše Čuprilića. Bilo kako bilo, ova medresa opravdala je svoje postojanje.

Ona je u tom vremenu bila ne samo centar edukacije već i prepisivačke djelatnosti. Među profesorima medrese koji su se bavili ovom djelatnošću izdvajamo muderrisa Mustafu, koji je 1695. godine prepisao, kako kaže, iz autorovog primjerka djelo *İşaratu-l-merami min ibarati-l-imami*. Autor izbora je naš Ahmed b. Hasan el-Bajadi, umro 1098/1686. godine. On je u ovome djelu sabrao i sredio jednu cjelinu djela s područja akaida, islamske dogmatike, koja se, kako kaže Kasim ef. Dobrača, pripisuje Ebu Hanifi. To su sljedeća djela imama Ebu Hanife: *El-Fikh el-ekber*, *El-Fikh el-avsat*, *Er-Risala*, *Kitabu-l-alimi* i *El-Vasija*. Ta djela on je, nakon što ih je sabrao, i komentirao. Za ovaj komentar Ahmed b. Hasan el-Bajadi dobio je veliko priznanje od svojih učenih savremenika.

Među prepisivačima susrećemo se i s jednim imamom i hatibom Ibrahim-pašine džamije u Počitelju. On je rodom iz Ljubinja. U medresi je prepisao dva djela iz oblasti sintakse arapskog jezika: *Izharu-l-esrari* i *El-Kafija*. Prvo djelo napisao je Birkavi, a drugo Ibn Hadžib. Prvo je prepisano 1742. godine, a drugo 1756. godine. Oba djela prepisao je Mustafa b. Ahmed Ljubinli, kara softa imam i hatib Ibrahim-pašine džamije u Počitelju. (M. Ždralović, *Prepisivači...*, 2/146)

Bilo je i drugih prepisivača pa i kapetana vojne postaje u Počitelju, kao što je Omer-aga b. Ahmed-aga b. Ibrahim-aga. On je vrlo učena ličnost koja se našla na čelu ove vojne kapetanije. Bio je dobar poznavalac perzijskog jezika. I sam je bio pjesnik. Učestvovao je kraće vrijeme i u tursko-ruskom ratu (1768-1774). U Počitelju je prepisao Šejh Jujinu *Šahidiju* odnosno Jujin komentar na *Šahidiju* – perzijski rječnik u pjesmama. Priča se da je ovog kapetana zatekla smrt u Dubravama. Umro je oko 1771. godine

jer je ove godine, prema H. Kreševljakoviću, njegov sin postao počiteljskim kapetanom. (Kreševljaković, *Kapetanije...*, str. 221)

Ibrahim-pašina biblioteka u Počitelju

Osmanski Turci su s dolaskom na ove prostore krajem 14. stoljeća sa sobom donijeli islam, a s njim i arapsko pismo. Tako se na ovim prostorima pod utjecajem islama odvijao i kulturni život stanovništva koje je prihvatilo novu vjeru a samim tim i novi način obrazovanja. U takvim uvjetima počele su se širiti institucije kao što su mektebi (osnovne škole), medrese (srednje škole), tekije i džamije. Džamije su, pored religijskog, imale i prosvjetni karakter. Uz njih su često formirane i biblioteke. Jedna takva biblioteka, formirana uz džamiju i medresu, bila je biblioteka Ibrahim-paše Počiteljca. Ibrahim-paša Počiteljac je uz džamiju sagradio i medresu, a za potrebe medrese i džamije uvakufio je određen broj knjiga i time udario temelje prvoj počiteljskoj biblioteci. Neke knjige iz ove biblioteke danas se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, Arhivu Hercegovine, Provincijalatu hercegovačkih franjevaca u Mostaru i drugim sličnim institucijama. To su vrijedni rukopisi iz tefsira, hadisa, fikha, gramatike arapskog jezika, arapske stilistike i leksikografije. Povrh svega, toga tu se nalaze i dijelovi Kur'ana u rukopisu.

1. *Rukopisi Mushafa*

Njih čine četiri džuza (5, 8, 14 i 27) u rukopisu, ispisana dosta krupnim nashom i nalaze se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Ajeti su označeni, prema navodima Kasima Dobrača, krupnim zlatnim tačkama s tankom crnom kružnicom te plavim i crvenim tačkicama. Stranice su obrubljene s tri tanke crne i jednom debljom zlatnom linijom. Povez je izgubljen. Dvadeset sedmi džuz ima kožni povez s lijepim ornamentima, ali je oštećen i rastavljen od listova. Od trideset džuzova, ponaosob uvezanih, ostala su u životu samo ova četiri.

U vrhu prve dvije stranice nalazi se zapis na perzijskom jeziku u kojem stoji da je ove džuzove uvakufio Ibrahim-paša Počitelj za potrebe svoje džamije, odnosno biblioteke u Počitelju na Neretvi.

2. *Hašijetu Sejjid ale-l-Keššaf*

Djelo iz oblasti tefsira. Autor djela je Sejjid Šerif Ali b. Muhammed el-Džurdžani, umro 816/1413. godine. Djelo je napisano na arapskom jeziku. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu nalazi se samo jedan svezak koji sadrži tumačenje Keššafa do sredine sure El-Bekara. Primjerak je ispisan nashom i ta'likom. Na marginama listova ispisani su tekstovi Kur'ana i *Keššafa* crvenim mastilom. Primjerak je uvakufio Ibrahim-paša Počitelj za potrebe svoje džamije i biblioteke u Počitelju.

3. *Hašija ala tefsiri-l-Bejdavi*

Glosa na komentar Bejdavinog tefsira. Osnovno djelo napisao je El-Bejdavi, poznati mufessir, umro 685/1292. godine. Komentar na ovo djelo napisao je šejh Fadil Sibgatullah, a ovu glosu na komentar Sibgatullaha napisao je El-Medini. Uvakufio ju je Ibrahim-paša Počitelj za potrebe svoje džamije, odnosno biblioteke u Počitelju.

Inače, Bejdavin Tefsir je kod nas bio dugo u upotrebi. I mi smo u Gazi Husrev-begovoj medresi svojevremeno iščitavali ovaj tefsir zahvaljujući, prije svega, profesoru rahmetli Ibrahimu Imširoviću.

4. *Muhtesar Džamii-l-usuli fi ehadisi-r-Resuli*

Djelo predstavlja skraćenu redakciju zbirke hadisa *Džamii-l-usuli*. Napisao ga je Dijauddin ibn el-Esir el-Džezeri, umro 637/1240. godine. Osnovno djelo *Džamii-l-usuli* napisao je Ebu es-Saadat ibn el-Esir, umro 606/1209. godine. Pisac ove skraćene

redakcije je njegov brat. Jedan svezak sadrži čitavo djelo. Na rubu nekih listova nalazi se zapis u kojem se kaže da je primjerak uva-kužio Ibrahim-paša Počiteljac za potrebe svoje džamije i biblioteke u kasabi Počitelj na Neretvi.

5. *Šerhun ala muhtesari*
Sahihi-Muslim

Komentar skraćenoj preradi Muslimove zbirke hadisa od nepoznatog autora. Na početku komentara nalazi se sadržaj, a zatim zapis na turskom jeziku u kojem se kaže da su ovi dijelovi došli kao poklon iz Počitelja i da pripadaju vakufu Ibrahim-paše Počiteljca. Da se radi o Ibrahim-pašinoj biblioteci, vidljivo je to na kraju zapisa u kojem stoji: “Vakuf Ibrahim-paše Počitelli.”

6. *Kitabu-l-inajeti li šehri-l-Hidajeti*

Djelo je prepisano, stoji na dnu posljednje stranice, za biblioteku nekog uglednog, plemenitog i darežljivog čovjeka. Iz niže navedene bilješke može se razumjeti, ističe Kasim Dobrača, da se ovdje radi o Ibrahim-paši Počiteljcu i njegovoj biblioteci u Počitelju na Neretvi.

7. *Hiljetu-l-ebrari ve šir'atu-l-ahjari*
fi talhisi-d-da'vati-l-azkari

Zbirka neobaveznih molitvi (dova, zikr). Sabrao ju je En-Nevevi, umro 676/1278. godine. Djelo je napisano 667/1268. godine. Rukopis je uvaakužio Ibrahim-paša Počiteljac za potrebe svoje biblioteke u kasabi Počitelj.

8. *El-Kašifu an hakaiki-s-sunen –*
Šerh el-Miškat el-Mesabih

Autor komentara je Husein b. Abdullah b. Muhammed et-Tajjibi, umro 743/1342. godine. U Gazi Husrev-begovoj biblio-

teci nalazi se samo drugi svezak, a sadrži tumačenje Miškata od poglavlja o braku (*Kitabu-n-nikahi*) do kraja djela. Djelo je bilo u vlasništvu šejha Muhammeda Mevlevije iz Kaira, koji je djelo uvakufio za sebe i sljedbenike mevlevijskog reda 1075/1664. godine, a onda je prešlo u vlasništvo Ibrahim-paše Počiteljca, koji ga je ufakufio za potrebe svoje džamije i biblioteke u Počitelju.

9. *El-Mebsut*

Ovo je djelo iz oblasti hanefijskog fikha u više svezaka. Autor djela je Serahsi, umro 483/1090. godine. Autor je ovo djelo izdiktirao svojim učenicima kroz prozor ćelije u kojoj je kao osuđenik boravio. Na početku djela nalazi se sadržaj, zatim bilješka na perzijskom jeziku u kojoj stoji da je rukopis uvakufio Ibrahim-paša Počiteljac za svoju džamiju, odnosno biblioteku u kasabi Počitelj na Neretvi. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci nalazi se samo treći svezak ovog djela.

10. *Menakibu-l-imami-l-A'zam*

Ebu Hanifa ve mešajihuhu ve ashabuhu

Biografija Ebu Hanife, njegovih učitelja i drugova. Biografiju je napisao El-Kurdi, autor djela *El-Fetava el-Bezazijja*, umro 827/1424. godine. Djelo se sastoji iz uvoda, jedanaest poglavlja i zaključka. Djelo je uvakufio Ibrahim-paša Počiteljac za potrebe svoje džamije i biblioteke u Počitelju na Neretvi. Sada se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. U katalogima ove biblioteke na dva mjesta stoji El-Kerderi, a treba El-Kurdi, jer je tako napisano i na arapskom jeziku. (Kat., 5/407)

أوله: الحمد لله الذي أجرى على سنة الأئمة الأعلام... وبعد فهذا مختصر في بعض مناقب الإمام المعظم الأعظم ومشايخه وأصحابه الذين أحكم الله تعالى بهم الدين الأقوم رتبة الداعي الضعيف المحتاج محمد بن محمد الكردي على مقدمة وفصول وخاتمة...

11. *Dav‘u-l-misbahi-muhtesaru-l-miftahi*

Djelo je nepotpuno. Zub vremena uništio je prvo i drugo te dio trećeg poglavlja. Autor djela je Isfaraini, umro 684/1258. godine. Prepisivač djela nije poznat kao što nije poznato ni vrijeme prijepisa. Iz počitelske biblioteke Ibrahim-paše Počiteljca stiglo je prvo u Mostar a odatle u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu.

12. *Sihah el-luga (Es-Sihahu fi-l-luga)*

Ovo je djelo iz oblasti leksikografije. Autor djela je El-Dževheri, umro 393/1002. godine. Prepisivač nije poznat kao ni datum prijepisa. Djelo je uvakufio Ibrahim-paša Počiteljac za potrebe džamije i svoje biblioteke u kasabi Počitelj na Neretvi.

Dževheri je predstavnik i osnivač druge leksikografske škole, a to je škola koja je udarila temelje rasporedu riječi prema posljednjem radikal, za razliku od prve škole, čiji je osnivač bio Ahmed b. Halil, čiji rječnik *Kitabu-l-ajn* ne slijedi redoslijed arapske abecede, nego fonetski raspored glasova, koji započinje laringalom *ajn* a završava labijalima. Dževheri je bio pod utjecajem Ebu Ibrahim Farabija, autora čuvenog filološkog djela *Divanu-l-edeb*.

Veza između ovog rječnika i Farabijevog leksikografskog djela *Divanu-l-edeb* vrlo je bliska i očita. Na nju je, prije svih, ukazao poznati orijentalista Krenko, koji se dugo godina bavio arapskom leksikografijom.

Dževherijev rječnik preveden je na perzijski i turski jezik. On je bio dosta u upotrebi i poslužio je kao osnova drugim sastavljačima rječnika. Kraću verziju Sihaha dao je Muhamed b. Ebu Bekr er-Razi i tu kraću verziju, prema Muhamedu Ždraloviću, kod nas je prepisao 1625. godine Ali b. Husein Hlivnavi za vrijeme svog školovanja u Sarajevu.

13. *El-Menahidž el-Kafija*
fi šerhi eš-Šafija

Ovo je djelo iz oblasti morfologije arapskog jezika. Autor ovog komentara je Ebu Jahja Zekerijja el-Ansari, umro 926/1520. godine. Osnovno djelo napisao je Ibn Hadžib i ono je dugo bilo u upotrebi u našim srednjim školama, sve do pojave gramatike arapskog jezika Kadića i Bulića, koju su kasnije kompilacijom Sikirić, Handžić i Pašić ponudili kao udžbenik na Katedri za Orijentalistiku u Sarajevu. Rukopis je uvakufio Ibrahim-paša Počitelj za potrebe svoje džamije i biblioteke u Počitelju. Bilješka o uvakufljenju navedena je na više mjesta u rukopisu.

14. *Marah el-arvah*

Autor djela je Ahmed b. Ali b. Mes'ud, umro 800/1397. godine. Prepisivač i mjesto prijepisa nisu poznati. Djelo je iz oblasti arapske gramatike. Djelo je uvakufio Ibrahim-paša Počitelj za potrebe svoje biblioteke i džamije u Počitelju na Neretvi.

15. *Durretu-l-gavvasi fi evhami-l-havassi*

I ovo djelo je iz oblasti arapske gramatike. Raspravlja o jezičkim finesama i gramatičkim greškama. Autor djela je El-Hari, poznati pisac *meqama* (kratkih priča) u arapskoj književnosti, umro 516/1122. godine. Njegove *meqame* bile su u upotrebi sve do pojave savremene arapske kratke priče. Kod nas su čitane i analizirane na posebnim sijelima pod rukovodstvom Mujage Merhemića i Fejzulaha Hadžibajrića. Jedan primjerak ovih *meqama* koje su bile predmetom analiza poklonio mi je Fejzulah Hadžibajrić.

Raspravu o jezičkim finesama i gramatičkim greškama uvakufio je Ibrahim-paša Počitelj za potrebe svoje džamije i biblioteke u kasabi Počitelj na Neretvi.

16. *Šerhu-l-Miftahi*

U ovoj biblioteci našla su se i mnoga djela iz oblasti arapske stilistike, kao što su djela Sekkakija, Kazvinija i Taftazanija.

Taftazani, umro 791/1383. godine, napisao je komentar na Sekkakijevo djelo *Miftahu-l-ulumi* i nazvao ga *Šerhu-l-miftahi*. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci nalaze se dva primjerka trećeg dijela ovog komentara koje je za potrebe svoje biblioteke u Počitelju uvakufio Ibrahim-paša Počiteljac, a ne Elči Ibrahim-paša, kako to stoji u *Katalogu Gazi Husrev-begove biblioteke* u Sarajevu.

وقف ابرهیم باشا در مسجد خود در قصبه بو جتل

17. *El-Idahu fi-l-meani ve-l-bejan*

Komentar na djelo *Telhisu-l-miftahi*. Osnovno djelo i ovaj komentar napisao je Kazvini, umro 739/1338. godine, kome se činilo da je Sekkakijevo djelo *Miftahu-l-ulumi* preopširno i preteško za običnog čitaoca, pa je iz tih razloga napisao njegovu skraćenu verziju, koju je nazvao *Telhisu-l-Miftahi*, a zatim je na tu skraćenu verziju napisao komentar pod naslovom *El-Idahu fi-l-meani ve-l-bejan*. Djelo je uvakufio Ibrahim-paša za potrebe svoje biblioteke u Počitelju, a ne Elči Ibrahim-paša, kako to opet piše u *Katalogu Gazi Husrev-begove biblioteke* u Sarajevu. Otuda ovi katalozi nisu sigurni kada je riječ o identifikaciji autora i vakifa jer Ibrahim-paša Počiteljac nije Elči Ibrahim-paša, niti je njegova biblioteka u Počitelju biblioteka Fejzija u Travniku.

Tako su ovi rukopisi iz oblasti stilistike pripisani Elči Ibrahim-paši kao vakifu, a ne Ibrahim-paši Počiteljcu, koji je na nekoliko mjesta naznačio da ih je uvakufio za potrebe svoje džamije i biblioteke u Počitelju. Sva ova djela iz oblasti stilistike koja je Ibrahim-paša Počiteljac uvakufio za potrebe svoje džamije i biblioteke govore o stilistici u sva tri njena dijela.

Sekkaki je jedan od stupova arapske stilistike, a njegovo djelo *Miftahu-l-ulumi* bilo je predmetom skraćivanja i komentiranja nakon njegove smrti. Kazvini je to djelo skratio, a onda je tu skraćenu verziju i komentirao. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu pohranjeni su mnogi komentari i skraćene verzije ovih djela. Među njima nalazi se i prerađena verzija Kazvinijeva djela *Telhisu-l-miftahi*, koju je uradio Hasan Kafi Pruščak pod naslovom *Tahmisu-t-telhisi*. Koncept ovoga djela Kafi je, prema Šabanoviću, napisao prije 1599. godine, a završio ga 1602. godine.

18. *El-Dževheru-l-behijje*
fi šerhi Erbe'in en-Nevevijje

Nevevijeva zbirka od četrdeset hadisa bila je predmetom mnogih komentara. Jedan takav komentar napisao je Ebu-l-Fadl Muhammed Velijjuddin el-Misri eš-Šabšir i nazvao ga kako je gore navedeno, a Ibrahim-paša Počiteljac uvakufio ga je za potrebe svoje džamije i biblioteke u Počitelju. Primjerak se kasnije našao u Karađoz-begovoj biblioteci u Mostaru a odatle je, na kraju, stigao u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu.

19. *Mešariku-l-envari-n-nebevijje*
min sihahi-l-ahbari-l-Mustafevijje

Djelo je s područja hadisa (tradicije). Sabrao ga je Hasan b. Muhammed b. Hasan es-Sagani, umro 650/1252. godine. Prije pis primjerka uvakufio je Ibrahim-paša Počiteljac za svoju biblioteku u Počitelju, kako je to vidljivo iz zapisa u kome stoji:

وقف ابراهيم باشا در مسجد خود در قصبه بوجتل

Ovi rukopisi nedvojbeno kazuju da se ovdje radi o Ibrahim-paši Počiteljcu, a ne o Šišman Ibrahim-paši. To su dvije različite ličnosti. Ibrahim-beg Bašagić je u jednoj bosanskoj *Salnami* za-bilježio predanje u kojem stoji da je džamiju u Počitelju osnovao

Šišman Ibrahim-paša, da je on bio namjesnik u Egiptu i da je iz Egipta poslao krasne ćilime za svoju džamiju u Počitelju.

Hamdija Kreševljaković u radu *Počitelj na Neretvi* također Ibrahim-pašu Počiteljca identificira sa Šišman Ibrahim-pašom pozivajući se na Mehmeda Surejju, koji ćehaju Ibrahima greškom zove Ibrahim-paša Počinli, a ne Počitelli, kako to navodi Šabanović i kako je to navedeno u nekim rukopisima koje je Ibrahim-paša uvakufio za svoju džamiju i biblioteku u Počitelju na Neretvi.

21. AHMED-PAŠA SARHOŠ

Rodom je iz Bosne. Bio je beglerbeg od Ozija, kasnije od Konje, Anadola i Egra sve dok nije postao vezir 1683. god.

Godine 1689. imenovan je namjesnikom Egipta. Umro je u Kairu 1691. god., a ukopan u gradskom groblju Qarafa. Bio je dobar vojskovođa i državnik. U Egiptu je na dužnosti namjesnika proveo godinu dana i šest mjeseci. Obnovio je i renovirao mnoge objekte u Kairu između ostalog i džamiju al-Muejjed kojoj je prijetila opasnost od urušavanja. (El-Džeberti, *Tarih*, 1/34).

22. HUSEIN-PAŠA DIZVEREN

Rodom je iz Bosne, gdje je kao beg došao na glas a za zasluge je imenovan beglerbegom. Godine 1690. bio je valija Bosne a sljedeće godine imenovan je vezirom i zamjenikom velikog vezira u Carigradu. Namjesnikom Egipta postao je 1697. god. i na toj dužnosti je ostao dvije godine. Umro je 1705. godine.

Poslije njega valija Egipta bio je Kara Mehmed-paša koji je na tom položaju ostao pet godina. Bio je sljedbenik halvetijskog reda pa je otuda na Karamejdanu u Kairu podigao džamiju, hanikah, imaret i musafirhanu za pripadnike ovog reda iz Rumelije. (El-Džeberti, *Tarih*, 1/40-42)

23. OSMAN-PAŠA HERCEGOVIĆ

U literaturi ga susrećemo pod imenom Ercegovac Osman-paša, Osman paša (Erdženli), Hercegovac Osman-paša, Osman-paša Kazanac. Rodom je iz Kazanaca, mjesta koje leži na krajnjoj jugoistočnoj periferiji gatačke općine, nedaleko od granice s Crnom Gorom.

Osman-paša Hercegović potječe iz bogumilske porodice. Kao adžemi-oglan, odveden je u Istanbul. U Istanbulu je školovan na carskom dvoru. Tu je primio islam i dobio ime Osman. Brzo je napredovao u službi. Bio je prvo bostandžibaša, pa je onda imenovan vezirom i postavljen za namjesnika u Šamu 1675. god., a kada je savladao nepokorna arapska plemena, imenovan je 1678. god. beglerbegom od Anadola, zatim, je bio namjesnik Egipta, a odatle je premješten 1683. god. za namjesnika u Bosni. Naredne godine bio je namjesnik Egra u Mađarskoj gdje je 1685. god., šetajući gradom, poginuo. Bio je dobar i velikodušan vezir. U rodnom mjestu Kazancima sagradio je džamiju, mekteb i medresu.

Džamija je situirana, prema H. Hasandediću, u najljepšem i najplodnijem dijelu Kazanaca, nedaleko od izvora pitke vode... Za osnovicu je imala kvadrat sa stranicom deset metara i bila je građena od tesanog kamena i pokrivena krovom pod pločom. Uz desni zid joj je prigradljena munara od kamena s osnovom oktogena koja do šerefa ima 28 basamaka i koja je bila visoka oko 15 metara.

Imao je tri sina. Jedan od njih je otišao u Egipat gdje je dobio veliki posjed i obogatio se. Kasnije se vratio u Kazance, tu dvore i zadužbine sagradio, a Bajo Pivljanin ih kasnije porušio. (Hifzija Hasandedić, *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini*, 202)

24. REDŽEP-PAŠA

Redžep-paša je porijeklom iz Bosne. Neki izvori kazuju da je on bio Arnaut. Međutim, Bašagić drži da je to pogrešno, s obzirom da je on rođak Redžep-paše Hercegovića, zamjenika velikog ve-

zira. Zahvaljujući njemu on je primljen na dvor. Iz dvora je izašao kao vezir i namjesnik Dijaribekira. Kasnije je bio namjesnik u Vanu, Sivasu, Trapezuntu te konačno u Egiptu 1719. godine. Za vrijeme njegova namjesnikovanja u Egiptu u Kairu je boravio Mustafa Pruščak, jedan od najplodnijih naših pisaca i prepisivača arapskih rukopisa. Redžep-paša je umro kao muhafiz u Revanu 1726. godine. Kada je umro, zamijenio ga je na zahtjev naroda i vojske, sin mu Ahmed-beg. Međutim, želji naroda i vojske Carigrad nije udovoljio.

25. MEHMED-PAŠA BOŠNJAK

Poslije Abdulah-paše Ćuprilića, koji je 1731. god. opozvan iz Egipta, na njegovo mjesto imenovan je Mehmed-paša Bošnjak, silahdar i vezir Basre koji je na tu dužnost stupio 1732. god. da bi nakon godinu dana bio vraćen u Carigrad gdje je iste godine i umro. (El-Džeberti, *Tarih*, 1/191; Bašagić, *Znameniti Bošnjaci...*, 390)

26. AHMED ĆAMIL-PAŠA SOPASALAN

Sam pridjevak Sopa (motka) i Salan (mlati) ukazuje da je on bio jako strog u primjeni zakona pa je otuda imao velikih problema i u Bosni i u drugim pokrajinama u kojima je bio namjesnik.

U Bosni je postao namjesnik 1755. god. i zbog primjene zakona izazvao je protiv sebe i malo i veliko te prouzrokovao ustanak. U tom ustanku su njegove trupe doživjele poraz. Na tužbu Bošnjaka bio je premješten za namjesnika u Egipat.

I u Egiptu je 1759. god., kada je imenovan, doživio istu sudbinu pa je ubrzo svrgnut sa položaja a umjesto njega Egipćani su na ovaj položaj imenovali ranijeg namjesnika Mustafu-pašu i

o tome obavijestili Portu. Veliki vezir Mehmed Ragib-paša, koji je ranije i sam bio namjesnik Egipta, imenovao je Bećir-pašu za novog namjesnika, ali je on nakon dva mjeseca umro. Ukopan je na gradskom groblju Qarafa u Kairu 1761. god.

Ahmed Ćamil-paša je razriješen vezirske časti i prognan u Resmo. Kasnije je pomilovan i imenovan za namjesnika na Kreti. Idući da primi novo imenovanje, umro je u Lemu 1763. god. Njegov sin Haki Mehmed-paša prošao je sve činovničke službe dok nije postao vezir 1795. god. Tri puta je padao u nemilost i tri puta mu je vraćana vezirska čast. Umro je u progonstvu 1811. god. (El-Džeberti, *Tarih*, 1/323; Bašagić, *Znameniti Bošnjaci...*, 333, 358)

وحضر أحمد باشا كامل المعروف بسبطلان في أواخر سنة ١١٧٤ هـ وكان ذا شهامة وقوة مراس فدقق في الأحكام وصار يركب وينزل ويكشف على الأنبار والغلال فتعصبت عليه الأمراء وعزلوه وأصعدوا مصطفى باشا المعزول وعرضوا في شأنه إلى الدولة وسافر بالعرض الشيخ عبد الباسط السنديوني... ولما وصل العرض إلى الدولة وكان الوزير إذ ذاك محمد باشا راغب فوجهوا أحمد باشا المنفصل إلى ولاية قندية ومصطفى باشا إلى حلب ووجهوا باكير باشا والي حلب إلى مصر فحضر وطلع إلى القلعة وأقام نحو شهرين ومات ودفن بالقرافة سنة ١١٧٥ هـ. (الجبرتي، تاريخ الجبرتي، ١/٣٢٣)

27. AHMED-PAŠA DŽEZZAR

Ahmed-paša Džezzar je bio u sviti Ali-paše Hećimovića kada je ovaj imenovan za namjesnika Egipta. Ali-paša Hećimović je u dva navrata bio namjesnik Egipta. Prvi put 1740-1741. god. kada je okupljenim predstavnicima egipatskog društva između ostalog re-

kao da on nije došao u Egipat da podstiče smutnju među ljudima i da jedne huška protiv drugih, nego da svakome od njih da njegovo pravo koje mu i pripada. Prema Džebertiju, njegovo namjesnikovanje u Egiptu bilo je vrijeme sigurnosti i velikog povjerenja.

Njemu je Fevzi Mostarac u *Bulbulistanu* (Sarajevo, 2003. str. 55) posvetio sljedeće stihove:

*“Samo je Ali junak!” ime svoje nosi –
onog kojim se doba mu ponosi!*

*Ime i slava od gospodara – lava
za čije se vlasti pravda izvršava!*

I Džeberti u *Adžaibu-l-asaru* (1/247)

والروضة الغناء طيب نسيم	خلق كما المزن طيب مذاقه
أبدا وجود الغيث غير مقيم	كالغيث الا ان جود يمينه
عمن جنى والدهر غير حليم	كالدهر لكن فيه حلم واسع
والسيف قاسي القلب غير رحيم	كالسيف الا انه ذو رحمة

*Brižljiv, kao na nebu oblak bijeli,
Kao povjetarac koji u bašči radost dijeli.*

*Darežljiv, kao oblak kišni, nikad ne prestaje,
Dok darežljivost oblaka u jednom trenu nestane.*

*Dobročudan, kao vrijeme, koje snove nudi,
A koga vrijeme pregazi, iz sna se ne budi.*

*Kao sablja, koja milosti ima,
Ali je neumitna onim okrutnima.*

Takav je bio Ali-paša Hećimović u Bosni u sva tri svoja mandata (1736-1740; 1741-1745; 1745-1747), a takav je bio i u

Egiptu kada je imenovan za namjesnika ove pokrajine u prvom i drugom mandatu.

U drugom mandatu u Egiptu 1755-1757. god. u njegovoj sviti bio je i Ahmed-paša Džezzar, Bošnjak, rođen u Fatnici kod Stoca, koji je pri kraju mandata Ali-paše Hećimovića otišao na hadž, a kada se vratio, Ali-paša je već bio napustio Egipat i vratio se u Carigrad. Tada je Ahmed-paša Džezzar ostao u Egiptu. Nakon toga preselio se u Siriju, upokorio Tahira Omera i postao namjesnik u Sajdi, zatim namjesnik i serasker cijele Sirije i Egipta.

Pokušaj Napoleona Bonaparte da zauzme Siriju i krene dalje prema istoku bio je osuđen. Njemu se u Siriji suprotstavio Ahmed-paša Džezzar i natjerao ga da se vrati u Egipat. Nakon povratka je izjavio: "Da ne bi ovog čovjeka, osvojio bih cijeli svijet."

Ahmed-paša Džezzar je tada po četvrti put imenovan namjesnikom Sirije kojom je kao vazal vladao punih trideset godina. U njegovoj sviti, prema Bašagiću, bilo je mnogo Bosanaca i Hercegovaca. Među njima je bio i čuvani Hadžibeg Rizvanbegović, zvani Hadžun. Ahmed-paša Džezzar je umro u dubokoj starosti 1804. god.

Njegovu smrt zabilježio je i El-Džeberti. U djelu *Adžaibu-l-asar fi-t-teradžumi we-l-ahbar* (3/467) kaže:

ومات الجناب المكرم والمشير المفخم الوزير الكبير والدستور
الشهير أحمد باشا الشهير بالجزار وأصله من بلاد البشناق وخدم
عند المرحوم علي باشا حكيم أوغلي وعمل عنده شفاسيا وحضر
صحبته إلى مصر في ولايته الثانية سنة ١١٧١ هـ فتشوقت نفسه
إلى الحج واستأذن مخدومه فأذن له في ذلك وأوصى إليه أمير الحج
إذ ذاك صالح بيك القاسمي فأخذه صحبته وأكرمه وواساه رعاية
لخاطر علي باشا ورجع معه إلى مصر فوجد مخدومه قد انفصل من
ولاية مصر وسافر إلى الديار الرومية ووصل نعيه بعد أربعة أشهر
من ذهابه فاستمر المترجم في مصر وتزيا بزي المصريين.

28. MELEĆ MEHMED-PAŠA

Meleć Mehmed-paša je sin Bošnjaka Sulejman-paše. Rođen je 1719. god. Krenuo je stopama svoga oca pa je prvo bio časnik u mornarici, zatim čehaja brodogradilišta u Carigradu a kasnije je, u dva navrata, bio imenovan kapudan-pašom 1752. i 1767. god. Bio je vezir pa više puta zamjenik velikog vezira i konačno, 1792. god., veliki vezir, i to posljednji bosanski veliki vezir u Osman-skom carstvu.

Njegovo kretanje u službi bilo je vrlo složeno. Često je bio u nemilosti da bi nakon godinu ili dvije opet bio pomilovan i vraćen u službu. Nakon pomilovanja namjesnikovao je u Solunu, Janji, Beogradu i drugim mjestima i konačno u Egiptu 1780. god. Njegov namjesnički mandat u Egiptu trajao je godinu dana i dva mjeseca nakon čega je vraćen u Carigrad. O njemu Abdurrahman el-Džeberti kaže:

Bio je ugledna ličnost, upućen u mnoge znanosti, ponosan i komunikativan, pravedan i skroman, dobar državnik. U zreloj dobi napustio je Egipat i otišao u Carigrad radi preuzimanja položaja velikog vezira.

(وفي منتصف شعبان) ورد أغا بطلب محمد باشا ملك إلى الباب
ليتولى الصدارة فنزل من القلعة إلى قصر العينى وأقام بقية شهر
شعبان ونزل في غرة رمضان وسافر إلى سكندرية فكانت مدة
ولايته ثلاثة عشر شهرا ونصفا وهاداه الأمراء ولم يحاسبوه على
شئ ونزل في غاية الإعزاز والإكرام وكان من أفاضل العلماء
متضلعا من سائر الفنون ويحب المذاكرة و المباحثة والمسامرة
وأخبار التواريخ وحكايات الصالحين وكلام القوم وكان
طاعنا في السن منور الشبهة متواضعا. (الجبرتي، تاريخ الجبرتي،
١٠٤/٢)

Godine 1794. povukao se u mirovinu i nastanio u ljetnjikovcu koji je kupio od sultanije Aiše. Umro je 1802. god. i ukopan u turbetu njegove sultanije Zejnebe na Souk česmi. (El-Džeberti, *Tarih*, 2/86; Bašagić, *Znameniti Bošnjaci ...*, 397)

29. ABDULAH-BEG BOŠNJAK

Abdulah-beg Bošnjak bio je šef finansija (*defterdar*) u Egiptu. Imenovan je na ovu dužnost 1691. godine. Nakon pet mjeseci i dvadest dana razriješen je te dužnosti i postavljen za emira vojske u Rumeliji. Nakon određenog vremena ponovo je bio u Egiptu kao kajmekam, kada je Hasan-paša bio opozvan. Abdulah-beg umro je prirodnom smrću u Egiptu 1703. godine. Tu je i ukopan. O njemu nema nikakvih podataka kod Bašagića, Handžića i Šabanovića. Ovo što smo naveli su podaci koje je zabilježio Džeberti u djelu *Historija Džebertija*, 1/124.

Bošnjaci - čuvari osvojenog teritorija u Egiptu

Turci (Osmanlije) su nakon zauzimanja Egipta u njemu ostavili na stotine bosanskih vojnika da čuvaju osvojenu teritoriju. Jedna takva vojna posada, o kojoj je bilo riječi u radu prije ovoga, bila je locirana u sjevernom dijelu Egipta u Han Junusu, preko koga je Egipat kopnenim putem bio vezan s ostalim dijelovima svijeta. Ta tvrđava u Han Junusu bila je više puta obnavljana za vrijeme bosanskih namjesnika u Egiptu.

Druga posada bila je smještena u južnom dijelu Egipta, u tvrđavi Ibrim u najjužnijem dijelu Nubije. Potomci ovih vojnika u Nubiji još uvijek žive u ovoj pokrajini integrirani s lokalnim nubijskim stanovništvom. Ovi Bosanci (Kal'adži, kako sami sebe nazivaju) nastanili su se tamo i orodili s Arapima i Nubijsima, a njihovi potomci danas posjeduju zemlju između Asuana i Derra. Zbog toga Nubijsi s ovog područja imaju svjetliju boju kože od svih drugih koji nastanjuju ovo područje. Oni za sebe kažu da

su potomci Arapa i Bosanaca. Bosanci koji su se našli u tvrđavi Ibrim, strateški važnoj tvrđavi od vremena sultana Selima I, su njihovi preci. Puštanjem Asuanske brane u funkciju, cijelo područje je potopljeno, osim ove tvrđave koja u vodi strši kao neki otok. Putujući Nubijom Džon Luis Burkhart u odjeljku Bosanci u Nubiji kaže:

“Narod Ibrima uvijek je na ratnoj nozi s vlastima Nubije, mada je malobrojan u porođenju s drugima koji nastanjuju ovo područje. Oni još uvijek imaju karakteristike svojih predaka, bosanskih vojnika koje je sultan Selim I poslao da osvoje Ibrim i ostavio ih da ga čuvaju. Oni nose ogrtače od grubog lanenog platna, a na glavi imaju neku vrstu turbana. Kad su pripadnici plemena Javbareh skoro sasvim potčinili pripadnike plemena El-Garbija, ovi su o tome izvijestili Portu i tražili pomoć od sultana, koji im je poslao nekoliko stotina bosanskih vojnika pod komandom Hasana Ćose (Hassan Coosy). Pod njegovom komandom pripadnici plemena Javbareh potisnuti su u region Dongole. Potomci ovih bosanskih vojnika, pošto su se ženidbama i udadbama pomiješali s pripadnicima domicilnih plemena, još uvijek nastanjuju teritorije koje su pripadale njihovim precima na području Asuana, Ibrima i Saja. Oni sebe nazivaju Kal’adži, ljudi iz tvrđave, dok ih Nubijci nazivaju Osmanlijama.

Oni su odavno zaboravili svoj maternji jezik, međutim njihove crte lica i boja kože odaju njihovo bosansko porijeklo. Bosanski vojnici su na tom prostoru podigli tri velike tvrđave, neke koje su već postojale u Asuanu, Ibrimu i Saju, popravili su. Oni su imali i određene privilegije. Bili su oslobođeni plaćanja poreza na zemlju. Međutim, pošto nije bilo mogućnosti da se osigura dovoljna količinu hrane za bosanske vojnike i njihovu obitelj, bila im je određena godišnja apanaža iz sultanove blagajne u Kairu. I u Ibrimu i na drugim područjima koja su nastanjivali ima mnogo ‘plavih’ porodica koje tvrde da su potomci bosanskih vojnika nastanjenih u Nubiji za vrijeme sultana Selima 1517. godine.”

U osmanskim i egipatskim hronikama (Džeberti) spominju se Bosanci, odnosno bosanski vojnici koje su Turci (Osmanlije) ubacili u kasimijsku frakciju kako bi se suprotstavili velikoj moći i snazi Ridvan-beja, koji je bio komandant fakarijske grupacije u Egiptu. Rivalitet između ovih grupacija postojao je i prije osvajanja Egipta. Ubačeni Bosanci koji se spominju u ovim hronikama jesu: Ahmed-bej Bošnjak, njegov brat Šaban Bošnjak i bratić Ibrahim Ebu Šeneb (Džeberti, I/33, 67, 139 i dalje). Godine 1656, kad je Ridvan-bej umro, Ahmed-bej je konsolidirao svoje snage i preuzeo vlast. Tri godine nakon toga postao je guverner Saida, umjesto Muhamed-beja Fakarija. Osmanlije su ga pogubile onda kada je postao suviše moćan. (Vilkinson, *Modern Egypt and Thebes*, 1843., Burkhart, *Putovanje kroz Nubiju*; Amelia Ann Blandford Edwards, *Back Through Nubia*, 1891.).

Među ovim vojnim zapovjednicima u Egiptu bilo je i onih koji su se obogatili i koji su slali novac u domovinu i u njoj podizali hajrate. Takav je bio Alija, sin Hasanov, iz Stoca koji je u vremenu podizanja džamije i mekteba u Stocu živio u Kairu. On je, ističe Hifzija Hasandedić, u Egiptu obavljao neke vojne funkcije i bio vojni zapovjednik. Tamo je i umro 1734. godine. Ukopan je, navjerovatnije u mezaristanu Qarafa u Kairu.

Ovo nije jedinstven slučaj da se jedan naš čovjek u Kairu sjeti svoje domovine i da, šaljući novac iz te zemlje, podigne zadužbinu u svom rodnom mjestu. Osnivači Atmejdana medrese u Sarajevu i jedne medrese u Livnu, živjeli su u Egiptu kada su podizane njihove zadužbine u rodnim mjestima.

II DIO

Bošnjaci - kadije u Egiptu

U osmanskoj državi kadije su u svojim rukama držale ključ za interpretaciju i primjenu Šerijata. Kadije su postavljane carskim beratom a njihov mandat je trajao tri, dvije ili jednu godinu. Nakon isteka mandata, kadije su u iščekivanju novog kadijskog mjesta ostajale bez posla. Ponekad je dodjelu kadijskog mjesta vršio i vrhovni sudija (*kazasker*). U iznimnim slučajevima kadiju je mogao postavljati i vezir koji se nalazio na dužnosti namjesnika u jednoj od pokrajina velike Osmanske imperije. Postojale su tri vrste kadija: kadija s najvišim rangom, koji se nalazio na čelu nekog kadiluka, kadija s nešto nižim rangom i zamjenik kadije. Prvi je služio u većim gradovima, u centrima pokrajina, a imao je pravo postavljati svoje zamjenike, naibe, u nekim drugim manjim jedinicama od kadiluka.

Među Bošnjacima koji su preuzimali kadiluk u Egiptu historičari spominju Bedrudina Mahmuda, Šabana Nevesinjca, Mehmeda (Muhammeda) Muhtešima Šabanovića, Zekeriju b. Huseina Qatira, Mustafu Kebiri-zadea, Hamida Bejazića i druge, o kojima će biti riječi u ovom odjeljku.

1. BEDRUDIN MAHMUD

Rođen je u Sarajevu. Nauke je završio u Sarajevu i Carigradu. U Carigradu je stupio u kontakt sa Salihom ef. Dželalovićem (Dželal-zade) i zamjenjivao ga u halepskim i drugim sirijskim sudnicama. Bio je lični učitelj Mehmed-paše Sokolovića, koji ga je neobično cijenio. Nakon toga, predavao je u mnogim carigradskim školama pa i onim visokog ranga.

Godine 1658. imenovan je kadijom u Egiptu. Na toj dužnosti ostao je samo dva mjeseca nakon čega je preselio na ahiret. Ukopan je na mezarju Qarafa u Kairu. (M. Handžić, *Al-Gewher...*, str. 189, br. 182)

2. ŠABAN NEVESINJAC

Šaban, sin Velijjuddina, rođen je u Nevesinju, kasabi koja se nalazi u istočnoj Hercegovini na granici prema Crnoj Gori. Evlija Čelebi (*Putopis*, 2/179) navodi da je Nevesinje u osmanskome periodu bilo pašin domen (*hass*). Tada je imalo sudnicu (*mehkema*), spahijskog čehaju, janičarskog serdara, predstavnika ešrafa (*neqibu-l-ešraf*), tržnog nadzornika (*muhtesib*), baždara, haračkog povjerenika, pandure i načelnika grada (*šeher-čehaju*).

Nevesinje je u tom vremenu imalo četiri džamije, javnu kuhinju (*imaret*), musafirhanu, karavan-saraj te objekte u kojima se vršila razmjena dobara i odvijali razni zanati: kujundžijski, berberski, krojački, svilarski, kožarski itd.

Jedna od najstarijih džamija u Nevesinju jeste džamija Hadži Velijjuddina Nevesinjca. On je uz džamiju podigao više dućana, zatim mekteb i medresu. Međutim, u Nevesinju su, pored toga, postojale i druge odgojno-obrazovne institucije: *Daru-l-hadis*, škola za izučavanje islamske tradicije i *Daru-l-qurra*, škola za pravilno čitanje, odnosno učenje Kur'ana, koja je u tom vremenu bila poznata i kao *Buq'a*.

Džamija Hadži Velijjuddina nalazila se u centru Nevesinja, nedaleko od sahat-kule. Građena je od tesanog kamena, a pokrivena je olovom. O osnivaču ove džamije, ističe Hifzija Hasandedić, zna se samo da je bio ugledan i bogat čovjek. Imao je sina Šabana, koji je kao mladić otišao u Carigrad, gdje se nakon završenog školovanja posvetio profesorskom pozivu. Tamo je predavao u više medresa, a onda je postao kadija.

Godine 1635. imenovan je mulom u Siriji, a tri godine kasnije u istom zvanju premješten je u Kairo. Bio je vrhovni šerijatski sudija u azijskom dijelu Turske (*sadri-Anadoli*) i vrhovni šerijatski sudija u njenom evropskom dijelu (*sadri-Rumejli*). Umro je 1659. godine poštovan od prijatelja i protivnika.

O njemu poznati pjesnik Ahmed b. Šahin u prijevodu Mehmeda Kice kaže:

*Tebi, kojem niko nije sličan,
zbog čije sam dobrote i ja dičan,
tebi kojeg, što bi se reklo,
nije uznijelo plemićko porijeklo.
Tvoj ukor razumijem, premda dobro znam,
da nemam za šta da se ispričavam.*

Emir Mendžek je Šabanu Nevesinjcu posvetio nekoliko kaside, oda, a mi iz tog mnoštva donosimo samo nekoliko stihova koje je, kao i već navedene, Mehmed Handžić pretočio u prozu, a Mehmed Kico prepjevao:

*Ne velim da su takve sve kadije,
šutjeti o nekima mnogi bi radije.
Jer imaju mogućnosti da tajne otkrivaju,
da ničije slabosti ne prikrivaju.
Samo tvoje znanje je poput planine
koja Damask natkrivljuje iz svoje visine.
Mulla Šabane, ti stari plemiću,*

utočište si svakom živom biću.
Kol'ko god mi slavili zaštitnika svoga,
ti si dostojan i više od toga.

Za vrijeme svoga boravka u Kairu Šaban Nevesinjac je 1640. godine prepisao djelo *Munjetu-l-musalli*, što ga je napisao Kašgari (umro 1305.). Djelo govori o namazu i služilo je kao priručnik u školama hanefijskog smjera.

Kasim Dobrača u Katalogu rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke (2/306) navodi da se na naslovnoj strani nalazi poduža bilješka na arapskom jeziku u kojoj se kaže da je rukopis uvakufio Šaban b. Velijjuddin "kadija u gradu Misiru" (što treba da glasi: Mostaru, pa je pogrešno napisano) za učenike i ulemu u kasabi Nevesinju – s tim da se rukopis pohrani i čuva u tekiji (*buq'a*) Ali ef., sina hadži Muhammedova.

الحمد لله الذي وفق عباده إلى الشريعة... وبعد قد وقفت وحبت
هذا الكتاب المستطاب على المشتغلين بالعلم الشريف وعلى المقيمين
من العلماء بقصبة نوه سين... ويحفظ بالبقعة الواقعة بالقصبة
المزبورة المنسوبة إلى الأشرف الأجد علي أفندي ابن الحاج محمد...
بحيث لا يعطي لأحد ولا يخرج من البقعة المزبورة... نمقه الفقير
شعبان بن ولي الدين القاضي بمدينة مصر المحروسة...

Međutim, Mostar se u arapskom jeziku piše sa sinom, a Misir sa sedom, kako je to napisano u bilješci na naslovnoj strani rukopisa (*bi medineti Misre-l-mahrusa*). Šaban Velijjuddin je u to vrijeme kao kadija boravio u Egiptu, a ne u Mostaru, kako je to vidljivo na kraju ovog zapisa. On je 1638. godine imenovan kadijom u Egiptu, a rukopis je nastao potkraj 1640. godine. Kasnije je pohranjen u tekiji u Nevesinju, odakle je potom stigao u Karađoz-begovu medresu u Mostaru, a odatle u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu, gdje se i danas nalazi. (Bašagić, *Znameniti Bošnjaci...*, 429; Handžić, *Al-Gewher...*, str. 141, br. 95)

3. MEHMED MUHTEŠIM ŠABANOVIĆ

Mehmed Muhtešim Šabanović rođen je u Nevesinju. On je kao dječak odveden stricu Šabanu efendiji u Carigrad a on se starao za njegov odgoj i školovanje. Poznat je u literaturi kao Šabanović po imenu svoga strica koji je o njemu preuzeo brigu u Carigradu.

Nakon završenog školovanja predavao je na više škola u Istanbulu, pa i na onim najvišeg ranga na Sahnu i Sulejmaniji. Nedugo nakon toga počeo je raditi u sudstvu. Bio je kadija u Bursi, Mekki i Carigradu. Godine 1687. imenovan je u Damasku za vrhovnog šerijatskog sudiju za područje azijskih pokrajina velikog Osmanskog carstva, a onda je 1690. godine prognan na Kipar. Nakon pomilovanja vraćen je na dužnost koju je ranije obnašao. Na tom položaju umro je 1694. godine.

Autor je mnogih djela, između kojih ističemo: *Adabu-l-hukkam* (Postupak sudaca) golemo djelo u osam poglavlja; *Muzhiru-l-aškali fi bejani-l-lugati-l-Masnevi*, filološki komentar *Mesneviji* Dželaluddina Rumija; *Risala fi-l-munazara bejne-s-sejfi we-l-qalemi* (Traktat o diskusiji između mača i pera), omiljena tema arapskih spisatelja, i mnoga druga djela. (Šabanović, *Književnost muslimana BiH...*, 672; Handžić, *Književni rad...*, 16, 76; Handžić, *Al-Gewher...*, str. 182/160)

4. ZEKERIJA B. HUSEIN QATIR

Zekerijja, sin Huseina Qatira, porijeklom je iz Bosne. Rođen je u Damasku, gdje mu je otac Husein obnašao dužnost kadije. On je, nakon završenog školovanja, krenuo stopama svoga oca. U Damasku je radio kao nadstojnik sudstva, a u Egiptu je obavljao dužnost sudskog djelatnika nasljedstva (*qassam*), a onda je premješten na dužnost najmesnikovog opunomoćenika u Salihiji. Nakon toga se 1645. godine vratio u Damask. Iz Damaska je otišao na hadž, a onda je imenovan vrhovnim sudijom u Ana-

dolu, a usto je obavljao i dužnost sudskog djelitelja nasljedstva u Damasku.

Bio je poliglota. Poznavao je i dobro govorio arapski, turski, perzijski i bosanski jezik. Veoma je lijepo pisao, ali, nažalost, nijednog rukopisa iza sebe nije ostavio. U Siriji je predavao na višoj školi Zahiriji a bio je angažiran i na predavanjima u džamiji Benu Umejje u Damasku. Umro je 1662. godine i ukopan u Faradisuu. (Handžić, *Al-Gewher...*, str. 133/83)

Njegov otac Husein Qatir također je bio poliglota, pravnik i dobro upućen u međuljudske probleme. Bio je kadija u Damasku, oženjen kćerkom sirijskog muftije, koja mu je rodila dva sina, naprijed spomenutog Zekeriju i Derviša Mehmeda. Stanovao je u dvorani sudnice u kojoj je stanovao i njegov punac. Mnogi su na račun toga zbijali šale. Tako je poznati pjesnik Hasan Burini u tu svrhu kazao nekoliko stihova koji u prijevodu Mehmeda Kice glase:

*Slične prostorije nema na svijetu,
tu punac pridiku drži svome zetu.
Prazna je od onih kojima se sudi
da bi u njoj živjela ta dvojica ljudi.*

Husein Qatir proveo je cijeli svoj život u Damasku kao sudija. Tu je umro 1623. godine. Iza sebe je ostavio veliko bogatstvo koje je dobro došlo njegovim sinovima. (Handžić, *Al-Gewher...*, str. 122/64).

5. MUSTAFA B. MEHMED KEBIRI-ZADE

U literaturi je više poznat po nadimku Kebiri-zade. On je, kada je školovanje priveo kraju, bio profesor na mnogim školama, pa i na Aja Sofiji školi. Dvije godine nakon toga imenovan je kadijom u Solunu, zatim u Mekki da bi 1673. godine bio premješten u istom zvanju u Egipat.

Godine 1677. imenovan je kadijom u Carigradu, a 1681. godine i vrhovnim sudijom Anadola. Umro je 1685. godine na Dan Arefata. Ukopan je na Ejjubu pored turbeta Sivasije. (Handžić, *Al-Gewher...*, str. 194/197; Bašagić, *Znameniti Bošnjaci...*, 403)

6. HAMID BEJAZIĆ

Hamid Bejazić, sin je Ahmeda Bejazića, bio je profesor na srednjim školama u Carigradu, pa i na onim najvišeg ranga kao što je Aja Sofija u Istanbulu. Pri kraju svoje profesorske karijere preuzeo je kadiluk u Egiptu. Umro je u Carigradu 1720. godine, gdje je i ukopan. (Handžić, *Al-Gewher...*, str. 104/46; Bašagić, *Znameniti Bošnjaci...*, 359)

Njegov otac, Ahmed Bejazić, također je bio kadija u Halepu, Bursi, Mekki, Istanbulu, da bi na kraju bio imenovan i vrhovnim sudijom u evropskom dijelu Turske. Kada je imenovan na ovu dužnost, evropski dio Turske je osvanuo pod bijelim pokrivačem. Neki njegovi prijatelji su to u stih pretočili:

والأرض سرت به لهذا قد لبست حلة البياض

*I Zemlja mu se zbilja obradovala,
Pa se zato ovom bjelinom i zaogrнула.*

Ahmed Bejazić je napisao i nekoliko djela iz oblasti šerijatskog prava, između kojih ističemo: *Sevanihu-l-‘ulumu*, *Kitabu-l-‘alem*, *Isaratu-l-melami*, *Al-Fikh al-absat* itd. Njegovi biografi navode da je, pored toga, glosirao i komentirao mnoga druga djela. Umro je 1686. godine u jednom selu nedaleko od Carigrada. Ukopan je uz sve počasti u Uščudaru kod Divitči-zavije.

Inače, ova porodica je u svoje vrijeme bila čuvena po učenošću. Sva tri njegova sina: Muhamed, Hamid i Hasan bili su vrsni šerijatski pravnici. (Handžić, *Al-Gewher...*, str. 83/22; Bašagić, *Znameniti Bošnjaci...*, 333)

III DIO

Bošnjaci - književnici u Egiptu

Među Bošnjacima pjesnicima i proznim piscima koji su boravili u Egiptu historičari navode Ibrahima Kazaza, Abdulaha efendiju Bošnjaka, Derviša Sulejmana Mezakija, Hasana Nazmi-dede, Ali Širi Hercegovića, Abdulah-bega Bošnjaka, Ruždija Mostarca itd.

Oni su, bilo da se radi o pjesnicima ili proznim stvaraocima, bili derviški orijentirani. Ibrahim Kazaz i Abdulah efendija Bošnjak pripadali su bajramijsko-melamijskom derviškom redu, dok su Derviš Sulejman Mezaki, Hasan Nazmi-dede i Rušdi Mostarac bili mevlevijske derviške orijentacije.

Mevlevijski red, čini se, nikada nije prerastao u političko bratstvo za razliku od bajramijsko-melamijskog reda u čijem bratstvu su se, kao ogranak, pojavile hamzevije. Pokret Bosanca Hamze Balija bio je širokih razmjera i on se, prema mnogima, mora posmatrati u kontekstu društvenih nemira i posebnih okolnosti kroz koje je prolazila Rumelijska oblast Osmansko-turskog carstva.

1. IBRAHIM KAZAZ BOŠNJAK

Ibrahim Kazaz Bošnjak pripadao je bajramijsko-melamijskom derviškom redu, odnosno hamzevijama koje su se pojavile unutar ovog reda. O Kazazu i njegovim književnim ostvarenjima nalazimo podatke u Muhibbijevom djelu *Hulasatu-l-eser*. Te podatke je preuzeo Mehmed Handžić u djelu *Al-Gevheru-l-esna fi teragumi ulemai ve šuarai-l-Bosna* koje je na naš jezik preveo Mehmed Kico pod naslovom *Blistavi dragulji – životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne*. Prijevod je objavljen u *Izabranim djelima Mehmeda Handžića* u Sarajevu 1999. godine.

Njegovim životom i djelom, osim Muhibbija, bavili su se još i El-Bagdadi (*Hedijjetu-l-arifine*, 1/29), Omer Rida Kehhala (*Muadzemu-l-muellifin*, 1/17), te autor djela (*Et-Tadžu-l-mukellel*, 393).

O Kazazu nalazimo podatke i kod Bašagića (*Znameniti...*, 375), Handžića (*Književni rad...*, 27), Šabanovića (*Književnost...*, 202) i Džemala Čehajića u studiji o derviškim redovima u jugoslavenskim zemljama.

Predstavljajući Kazaza i njegov derviški red, Čehajić kaže da je ovaj tarikat pored elementarne heterodoksije, posebno njegove doktrine o jedinstvu egzistencije (*vahdetu-l-vudžudi*), zastupao nazore i ideje grčkih cinika, koje su se već ranije smjestile u tesavuf. Ovaj derviški red je već u 16. stoljeću prerastao u religiozno-socijalni pokret i moćno ideološko oružje, kojem je samo ime bratstva poslužilo kao forma i mogućnost djelovanja u tim uvjetima.

Glavni predstavnik ovog bratstva šejh Hamza, naše gore list, pogubljen je u Carigradu, a njegov unuk Kazaz je pobjegao u arapske dijelove velikog Osmanskog carstva. Duže vremena je živio u Mekki pod imenom Hasan, a u Medini pod imenom Hussein. Na kraju je odabrao Kairo kao mjesto svoga stalnog boravka i tu se pojavio pod pravim imenom Ibrahim. U Kairu se počeo

baviti svilarskim zanatom po čemu je i dobio nadimak Kazaz (Svilar).

Ibrahim Kazaz je rođen u Bosni i po svršetku nauka u domovini otisnuo se u svijet da bi upoznao glasovite sufije. U derviški red kojem je pripadao uveo ga je šejh Muhamed Rumi. Umro je u Kairu 1617. godine i ukopan u turbetu u kairskoj četvrti Babu-l-vezir, koja se i danas tako naziva.

Katib Čelebi a potom i Safvet-beg Bašagić navode da je Ibrahim Kazaz umro u Halepu 1494. godine, a to, naravno, nije tačno jer je on, kada mu je djed Hamza pogubljen 1573. godine, napustio Bosnu i sklonio se u arapskim zemljama gdje je živio pod raznim imenima.

Mnogo vremena je proveo u obilascima mezaristana, posebno u Kairu. Često je obilazio mezarje Babu-l-vezir, Veliku i Malu Qarafu razmišljajući o ovom prolaznom i drugom vječnom životu. Plod tih razmišljanja su i njegovi traktati iz tesavvufa od kojih nam je samo po naslovu poznat *Muhrikatu-l-kulubi fi-š-ševki li allami-l-gujubi*. Sve ostalo je uništio zub vremena.

Nešto slično ali mnogo kasnije susrećemo i kod Muhammeda Muvailihija u djelu *Hadis Isa ibn Hišam*. I on je kao i Ibrahim Kazaz u Maloj Qarafi, u kojoj je ukopan imam Šafi'i, meditirao i šetao od mezara do mezara dok se iznenada nije otvorio jedan mezar iz kojeg je u ćefinima izašao turski vojni dostojanstvenik Ahmed-paša Manikeli, učesnik svojevremeno u Krimskom ratu (1853-1856). Nakon upoznavanja njih dvojica krenuli su zajedno u obilazak pojedinih sektora egipatskog društva kritizirajući ono što je Muvailihi smatrao da treba kritizirati, čak je i drevni El-Azhar i sistem obrazovanja u njemu bio predmetom njegove kritike.

2. ABDULAH-EFENDIJA BOŠNJAK

Fususul-hikem (*Dragulji mudrosti*) spada među najpoznatija djela Ibn el-Arebija. Djelo se sastoji iz dvadeset i sedam poglavlja koja Ibn el-Arebi posvećuje dvadeset i sedmerici Božijih poslanika od Adema do Muhammeda, alejhi-s-selam. Među Božije poslanike Ibn el-Arebi je ubrojao i Lukmana i Halida ibn Sinana za koga je navodno Muhammed, alejhi-s-selam, rekao da je poslanik koga je izgubio narod kojem je bio poslan.

Ibn el-Arebi je ovo djelo napisao u Damasku u Siriji u šezdeset i petoj godini života. U predgovoru kaže da je u snu vidio Božijeg poslanika Muhammeda, alejhi-s-selam, koji mu je predao ovu knjigu i rekao: "Uzmi ovu knjigu i dostavi je ljudima kako bi se njome koristili." Rekao sam: "Slušam i pokoravam se Bogu, Božijem Poslaniku i pretpostavljenim." Ispunio sam želju Poslanika i objavio *Fususul-hikem* bez ikakvog dodavanja ili bilo kakvog oduzimanja.

Ovo djelo bilo je predmet mnogih komentara, analiza i tumačenja. Među komentarima najvažniji su komentari Ibn el-Zamkanija, Ahmeda el-Džamija i Kašanija. Bilo je i nesporazuma. Nesporazumi su nastali zbog zbrke u pojmovima *vudžud* i *mev-džud*. Jedno i mnoštvo i odnosa među njima.

Analizirajući Ibn el-Arebijevo filozofsko-teologijsko učenje i upoređujući ga s učenjem Tilimsanija, Kermanija i drugih, Ibn Tejmijja piše u jednoj od svojih *Risala* (1/176) da je Ibn el-Arebijevo učenje, iako ga ne odobrava, od svih spomenutih autora najbliže ortodoksnom islamu, jer on razlikuje Jedno koje objavljuje Sebe (*ez-Zahir*) od manifestacije toga Jednog (*el-Mezahir*). Time Ibn el-Arebi uspostavlja istinu religioznog Zakona i insistira na etičkim i teološkim principima na kojima su prvi šejhovi islama insistirali.

ان وجود المحدثات المخلوقات هو عين وجود الخالق ليس
غيره ولا سواه. وهذا هو الذي ابتدعه وانفرد به عن جميع من

تقدمه من المشايخ والعلماء، وهو قول بقية الاتحادية، لكن ابن العربي اقربهم الى الاسلام واحسن كلاما في مواضع كثيرة، فانه يفرق بين الظاهر والمظاهر فيقر الامر والنهي والشرائع على ما هي عليه، ويأمر بالسلوك بكثير مما امر به المشايخ من الاخلاق والعبادات.

Među komentarima *Fususa* nalazi se i naš Abdulah efendija Bošnjak. Najpotpuniju biografiju o Abdulahu Bošnjaku dao je Džemal Čehajić, svojevremeno profesor tesavvufa na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu. U *Zborniku radova Islamskog teološkog fakulteta* (1/1982) on je uz ovaj uvod preveo i jedan traktat Abdulaha efendije Bošnjaka pod naslovom *Tehakkuku-l-džuz'i bi sureti-l-kulli ve zuhuri-l-fer'i ala sureti-l-asli* (*Realizacija dijela u formi cjeline i pojava ogranka u formi osnove*).

Drugo veoma značajno djelo Abdulaha efendije Bošnjaka koje je kod nas prevedeno jeste *Šarhu fususi-l-hikem* (*Komentar dragulja mudrosti*) koje je na naš jezik preveo Rešid Hafizović, također profesor na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, pod naslovom *Tumačenje dragulja poslaničke mudrosti*. Ovaj Bošnjakov komentar dragulja mudrosti preveden je s arapskog jezika, rukopis do kojeg je Hafizović došao zahvaljujući japanskom profesor u Jasušiju Tonagi na Kjoto univerzitetu u Japanu. Rukopis predstavlja proširenu verziju koju je Bošnjak napisao na arapskom jeziku za vrijeme svoga boravka u Kairu za potrebe tamošnje čitalačke publike.

Abdulah efendija Bošnjak bio je pripadnik bajramijsko-melamijskog derviškog reda. Bio je dobar poznavalac Ibn el-Arebijevih djela i pobornik njegove sufijske škole. Ustao je u odbranu Ibn el-Arebijevog učenja. Rezultat te odbrane je i ovaj komentar.

Abdulah efendija rođen je u Bosni 1584. godine. Osnovno i srednje obrazovanje stekao je u Bosni a onda je otišao u Carigrad i tu nastavio školovanje. Nakon završenog školovanja otišao je u Bur-

su gdje je nastavio s izučavanjem sufijske teorije i prakse pred šejhom Kabaduzom. Od njega je dobio i diplomu, idžazet na iršad.

Bio je u Egiptu i tu je proveo nekoliko godina pišući arapsku verziju svoga komentara. Nosilac je titule *Šarihu-l-fusus* (*Komentator dragulja*). Iz Kaira je otišao u Mekku i obavio hadž, petu islamsku dužnost, zatim se našao u Damasku u neposrednoj blizini mauzoleja Ibn el-Arebija. Iz Damaska je otišao u Konju i tu je umro 1644. godine. Ukopan je u Konji pored mezara Sadruddina Konjevija.

3. DERVIŠ SULEJMAN MEZAKI

Derviš Sulejman Mezaki rodом je iz Čajniča, a Čajniče je u tom vremenu pripadalo Hercegovačkom sandžaku. Evlija Čelebija bio je u Čajniču. On je opisao položaj i izgled ove varoši koja je tada imala pet muslimanskih i tri hrišćanske mahale. Najpoznatija među muslimanskim mahalama bila je mahala Sinan-bega Boljanića. Ona je dobila ime po Sinan-begu, najvećem dobrotvoru Čajniča. On je brat vezira Husein-paše i zet velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića.

Čajniče je u tom vremenu iznjedrilo i jednog velikog pjesnika, sufijske provenijencije. To je Derviš Sulejman Mezaki, pripadnik derviškog reda mevlevija. Osnovno obrazovanje stekao je u domovini. Nakon toga otišao je u Carigrad. Na dvoru je stekao više obrazovanje u raznim znanostima i u književnosti. Kad je izašao iz dvora bio je spahija.

Mного je putovao. Bio je u Egiptu i tu je neko vrijeme služio kod svoga rođaka egipatskog namjesnika Ejjub-paše kao njegov sekretar i savjetnik. Kada su do sultana stigle vijesti da su egipatski zastupnici smijenili Maksud-pašu, sultan je pozvao starog vezira Ejjub-pašu i rekao mu: "Dajem ti namjesništvo u Egiptu." Ejjub-paša poljubi zemlju i ispriča se da nije sposoban za tu službu, a sultan reče: "Šta je dato, dato je, pođi i radi." Ejjub-paša je to na kraju prihvatio. Međutim, umjesto njega taj posao su obav-

ljali njegov sekretar i savjetnik Derviš Sulejman Mezaki i ćehaja Mehmed efendija (Handžić, *Al-Gevher...*, 129; Hammer, 2/331).

Nakon toga Mezaki je bio u sviti Mehmed-paše Ćuprilića, a poslije njegove smrti u sviti njegovog sina Ahmed-paše Ćuprilića, prvo kao sekretar a potom i kao savjetnik. Ahmed-paša Ćuprilić je od svih velikih vezira najviše vremena proveo na ovom visokom položaju više i od Bosanca Mehmed-paše Sokolovića. Bio je jako naklonjen Bosancima. U njegovoj sviti bio je i ćehaja Ibrahim Počitelj, rođen u Bosni u kasabi Počitelj. U vremenu Ahmed-paše Ćuprilića zauzeta je i Kandija (Kreta), a njeno zauzimanje opjevao je Derviš Sulejman Mezaki, dvorski pjesnik Ahmeda Ćuprilića. Poslije njegove smrti Mezaki je počeo raditi u odjeljenju za konjicu. Bio je šef toga odjeljenja. U tom vremenu završio je i svoju zbirku poezije čija se dva primjerka u rukopisu nalaze u gradskoj biblioteci, Daru-l-kutub, u Kairu. Derviš Sulejman Mezaki umro je 1676. godine. Ukopan je u nekropoli mevlevijske tekije na Galati.

U stihovima koje ovdje donosimo u prijevodu i prepjevu Bašagića očituje se Mezakijeva pripadnost derviškom redu mevlevija:

*Srce kad si već odlučilo
vodič biti na ljubavnoj stazi,
ako hoćeš pravi put da znadeš,
ti po džadi mevlevijskoj gazi.*

*Reče l' kogod: ljubav Mevlanata
da sustavom nebeskijem kreće.
Tvrđnji su mu i mjesec i sunce
Dokaz, koji niko pobit neće.*

Mezaki je bio pjesnik čija je poezija izuzetno cijenjena. Njegovi savremenici su, navodi Šabanović, uvažavali njegov pjesnički talenat i njegovu učenost. Niko Mezakiju ne poriče vještinu i pjesnički dar, ali je teško odrediti, ističe Bašagić, Mezakija kao pjesnika bez posebne studije. On ima mnogo zajedničkih crta s

Arifom Hikmetom. Bašagić ne može shvatiti zašto je turska književna kritika zanemarila Mezakija. U tu svrhu Bašagić navodi nekoliko Mezakijevih stihova i pita se šta je uzrok da ovi stihovi nisu na sebe skrenuli pažnju turskih kritičara:

*Zar na putu nema traga,
kud je prošla moja draga?
Zar u tebe nema more,
novih v'jesti, o lahore?*

*Ljubav, što u meni gori,
o mom jadu zar ne zbori?
Pa još prsa sa sto rana
zar mi nisu isparana?*

*Na svijetu kaže, saki,
ima l' mudrac ko Mezaki?
Može l' naći jedna dika
od njega boljeg umjetnika?*

Mezaki i Hikmet, nastavlja dalje Bašagić, pjevaju o ljubavi i vinu, o prirodi i njenim ljepotama, o slasti i časti života, o svemu što nam boravak na ovom svijetu olakšava i uljepšava pa uz sve to ovi kritičari ističu da je Hikmetu bio uzor Naili, a ne Mezaki. Ponosni Hercegovac ni u pjesmi neće uzeti posudu u ruke pa tražiti kraj gdje se dijeli zekat na vino, da isprosi koju čašu, kako to pjeva Naili.

4. HASAN NAZMI-DEDE BOŠNJAK

Hasan Nazmi-dede Bošnjak rođen je u Sarajevu. Tu se školovao i tu je pristupio mevlevijskom derviškom redu. Pred Tevekkulidedeom slušao je predavanja iz oblasti tesavufa i tumačenja *Mesnevije* Dželaluddina Rumija koja je bila predmet analize pojedinih krugova u tom vremenu.

Kasnije je otišao u Carigrad i proširio svoje znanje iz oblasti tesavvufa. Tu je dobio idžazet na iršad, diplomu da može revnosno raditi za ovaj derviški red. Iz Carigrada je otišao u Konju da posjeti mezar Dželaluddina Rumija, a odatle je nakon određenog vremena krenuo u Egipat. U Kairu je bio profesor na jednoj mevlevijskoj školi. Tu je dobio i titulu šejha mevlevijskog reda. Bavio se i poezijom i kao pjesnik bio je dobar stilista.

Bagdadi ga u djelu *Hidajetu-l-arifin* (1/297) spominje na dva mjesta. Na jednom mjestu ga predstavlja kao šejha mevlevijske tekije u Kairu poznatog pod imenom Nazmi-Mevlevi, šejh Hasan b. Ali el-Mevlevi er-Rumi, umro 1125/1713. godine u Carigradu, a na drugom pod mahlasom Talibi-Mevlevi, Hasan-dede b. el-Kadi, šejh mevlevijske zavije u Kairu, umro u Carigradu 1125/1713. godine. Sejjid Kisrevi Hasan, egipatski priređivač *Blistavih dragulja* (Bejrut, 1993.) smatra da se ovdje radi o istoj osobi.

Bagdadi navodi da je Nazmi-dede iza sebe ostavio nedovršeni komentar problematičnih dijelova *Mesnevi* poznat pod imenom *Hidajetu-l-ahvali* i zbirku poezije na turskom jeziku.

Bašagić bilježi dva njegova distiha preuzeta od Šejhija u kojima Nazmi-dede kaže:

*Ne jauču ljubavni mučenici od sablje,
nego od mača ukora,
koji je zamazan krvlju nepravedom.*

*Nazmi, podigni teške noge iz mejhane
– iznemogao si,
pa posmatraj vrata mejhane,
s blagošću i pomirenjem.*

Handžić i Šabanović ne navode nijedan njegov stih. Nazmi-dede nije bio samo dobar pjesnik, nego i vaiz pa je otuda uživao veliki ugled kod egipatske uleme. Kada je jednom prilikom iz Kaira poslovno stigao u Carigrad, razbolio se i tu u mjesecu ša'banu umro 1125/1713. godine.

5. ALI ŠIRI HERCEGOVIĆ

Ali Širi Hercegović je sin Ahmed-paše Hercegovića, velikog vezira Turske, Osmanske carevine. Njegova majka je sultanija Fatima, kćerka Bajazida II. Poslije očeve smrti Selim I uzeo ga je pod svoje okrilje. Na dvoru je odrastao i tu je stekao obrazovanje pod kontrolom Selima I.

Za vrijeme Sulejmanove vladavine Ali Širi Hercegović bio je namjesnik u pojedinim provincijama dok ga reumatizam nije prisilio da se povuče u južnije krajeve Carevine. Na vlastiti zahtjev dat mu je jedan sandžak u Egiptu kao mirovina, gdje je i umro u mlađim godinama svoga života. Opaka bolest ga je savladala pa nije mogao ni hodati niti svojim rukama jesti.

Handžić bilježi neke njegove stihove na turskom jeziku u prijevodu i prepjevu Bašagića u kojima Ali Širi kaže:

*Od mog tijela slabunjavog
šta uradi jada breme –
pogledajte u šta me je
pretvorilo pusto vrijeme.*

Obećavao je mnogo, svi se slažu, a razilaze se oko datuma njegove smrti. Bašagić i Handžić navode da je umro 935/1528. godine u Egiptu, a Fehim Nametak da je umro dosta mlad u Egiptu 1550. godine, dok Šabanović, pozivajući se na dokumenta Dubrovačkog arhiva, smatra da je bio živ sve do 1545. godine; da je živio u selu Ruš kod Kašana u galipoljskoj oblasti.

Bašagić bilježi još neke njegove stihove koje navode biografi ovog pjesnika, a u kojima Širi kaže:

*Nek nam ljubav ne prodaje –
saopćite to Medžnunu;
ko prodati pamet može
mudrom Eflatunu?*

*Da ja vidim onom suncu
da l' nebeski mjesec sliči
na luku ću svoga aha
na nebeski svod se dići.*

*Čuješ, srce, ne varaj se
na prćiju niska svijeta!
Šta Karunu hazne hasne,
kada mu je spomen kleta?*

Ovi stihovi, zaključuje Bašagić, uz svu svoju jednostavnost dovoljno su svjedočanstvo da Širija smjestimo među odlične osmansko-turske pjesnike prve polovine 16. stoljeća.

6. RUŠDI MOSTARAC

Njegovo puno ime je Ahmed Rušdi Mostarac - Sahhaf. Rođen je u Mostaru 1637. god., a umro u Istanbulu 1699. god. gdje je i ukopan pored mevlevijske tekije na Jeni Kapiji. Pripadao je mevlevijskom derviškom redu, pa je otuda bio živo zainteresiran da posjeti Egipat, kolijevku ljudske kulture, i obiđe mezare velikih muslimana, sufija.

Tu priliku iskoristio je 1675. god. kada je Ahmed-paša imenovan za namjesnika Egipta. Bio je u njegovoj sviti. Nakon isteka mandata Ahmed-paše vratio se zajedno s njim u Carigrad. U Carigradu je u društvu viših slojeva živio bezbrižno, sve dok mu nije u poznim godinama umro sin jedinac. Tada se povukao i posvetio razmišljanju o ovom prolaznom i budućem vječnom svijetu.

Bio je dobar pjesnik. Poeziju je pisao na turskom i perzijskom jeziku. Iza sebe je ostavio kompletan *Divan* pjesama. Turski historičari književnosti zabilježili su u svojim djelima oko sedamdeset njegovih distiha od kojih je Hammer u prijevodu zabilježio osamnaest, a Bašagić u originalu i prijevodu šesnaest distiha. Je-

dan njegov gazel nalazi se u Fevzijevo *Bulbulistanu* u originalu na perzijskom jeziku i prijevodu Džemala Čehajića.

Evo toga gazela u stilizaciji Džemaludina Latića:

*Od čaše vina nema prijatnijeg akrana
nit' boljeg dosta od lozja nagizdana!*

*Prijateljstvo nije l'jek za ranu plavog neba!
Nebo, za ranu mog srca drugi mehlem treba!*

*Malje izbiše! Nek' ti je, srce, mubarek ludost!
Ponovo ti se javi tuga u stanju žalosnom, hudom!*

*Ne skidam krvave oči sa tvoga lica i nosa,
tvom licu ruže ne priliči drugačija rosa!*

*Rušdi, u čaši neba su bezbrojni svjetovi;
uzmi čašu vin, - vidjet' ćeš sv'jet novi!*

7. MUSTAFA EJUBOVIĆ (ŠEJH JUJO)

Mustafa Ejubović, poznatiji kao Šejh Jujo, rođen je u Mostaru 1651. godine. Potječe iz bogate porodice koja je, pored njega, dala još dosta učenih ljudi. Ocu mu je bilo ime Jusuf, a djedu Murat. Osnovno obrazovanje je završio u Mostaru, a onda je svoje školovanje nastavio u Istanbulu. Nakon 15 godina provedenih u Carigradu vratio se 1692. godine u Mostar i bio postavljen za mostarskog muftiju. Tu dužnost je obavljao sve do svoje smrti 1707. godine. Ukopan je u haremu Šarića-džamije u Mostaru. Godine 1831. Ali-paša Rizvanbegović podigao je turbe nad njegovim mezarom koje i danas postoji, navodi Hifzija Hasandedić u djelu *Kulturno-istorijski spomenici u Mostaru iz turskog doba*.

O mostarskom muftiji Šejh Juji napisana su mnoga djela. Među njima je svakako najpoznatiji odjeljak koji govori o Šejh

Juji u djelu Hazima Šabanovića *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima* u izdanju Svjetlosti iz Sarajeva.

Mnogobrojna su djela koja je Šejh Jujo napisao iz oblasti islamistike, islamskog prava, stilistike i sintakse arapskog jezika, logike, leksikografije, dogmatike, disputacije itd. Hazim Šabanović, a poslije njega i Hifzija Hasandedić, navodi da je on napisao oko 27 djela, a sačuvano je i nekoliko djela koja je Šejh Jujo prepisao.

Među ovim djelima skoro svi autori ističu da je Šejh Jujino djelo *Miftahu l-husuli* iz oblasti šerijatskog prava jedno od najvažnijih djela. Djelo je nastalo u Kairu za vrijeme njegovog šestomjesečnog boravka u ovoj velikoj pokrajini Tursko-osmanskog carstva. To je ustvari glosa (*hašija*) na djelo *Mir'at al-usul fi šerhi mirqat al-vusul*, autora Mulla Husrefa (umro 1480. god.).

Skoro cijeli život Šejh Jujo je proveo u izučavanju šerijatskog prava. Napisao je još nekoliko djela iz ove oblasti, kao što je komentar na El-Mugnijev *Usulu-l-fiqh* i komentar na Hisamuddinov *Al-Muntehab fi usuli-l-mezheb* i mnoga druga djela.

8. JUSUF LIVNJAK

Jusuf Livnjak je rođen u Livnu. Nije nam poznata godina njegovog rođenja a ni godina njegove smrti. Znamo samo ono što je on o sebi napisao na kraju svoga putopisa u kome stoji :

“Ja, grješni siromah, Jusuf, sin Muhammedov, rođen sam u kasabi Livnu, gdje sam odrastao i bio mujezin Lala-pašine džamije. Međutim, kada je merhum Džudža Džafer-aga sagrađio svoju džamiju u duvanjskoj nahiji u kasabi Županj Potoku, postavio je moga poštovanog brata, merhuma Omera efendiju, za imama i hatiba svoje džamije uz plaću od dvadeset i pet akči, a mene, siromaha, odredio za mujezina spomenute džamije uz plaću od dvanaest akči, na čemu neka je hvala Allahu. Zatim, ja sam se po-

malo bavio i dozvoljenom trgovinom i tako prištedivši osamnaest hiljada akči krenuo na hadž.”

Jusuf Livnjak je sa braćom Omerom i Hasanom krenuo na ovaj put 20. 6. 1615. godine, a vratio se s puta 30. 6. 1616. godine i o tome napisao ovaj putopis na turskom jeziku. Originalni rukopis nije sačuvan, ali jeste njegov doslovan prijepis u Zborniku Muhammeda Enverija Kadića, u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, prema kome je Mehmed Mujezinović sačinio ovaj prijevod. Prijevod je prvo objavljen u časopisu *Život* 1974. godine pod naslovom “Hadži-Jusuf Livnjak i njegov putopis”.

Sedam godina kasnije rukopis je ponovo štampan. Ovoga puta u izdanju Starješinstva Islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije pod naslovom *Odazivam Ti se, Bože ...Putopis sa hadža 1615. godine*. Sada se rukopis pojavio u obliku knjige džepnog formata obogaćen ilustracijama.

Djelo Jusufa Livnjaka je iz oblasti putopisne književnosti. Ono predstavlja prvo djelo te vrste u našoj književnosti na orijentalnim jezicima. Napisano je na turskom jeziku, ali ne potpuno čistom, jer se u njemu nalaze, pored hidžretskih, i narodni nazivi mjeseci, kao rujan, lipanj itd., zatim narodni nazivi za određene dane, događaje i tome slično.

Jusuf Livnjak je bio obrazovan čovjek. Poznao je dobro historiju, geografiju i astronomiju. Uz njegov putopis se nalazio i jedan vječiti kalendar (*roznama*) koji je on sastavio za mjesne potrebe, označivši mjesece po njihovim narodnim nazivima. Taj kalendar je pisan 1621. godine, dakle, poslije njegovog povratka s hadža.

Njegovo upoređivanje pojedinih mjesta kroz koja je prolazio na svome putu za Hidžaz sa mjestima u Bosni i evropskom dijelu Turske, upućuje da je autor putopisa boravio i u drugim mjestima kroz koja ga nije vodio put u Mekku. Tako, npr., lijepa ada Sekiz, koja ima krasnu tvrđavu čije su se zidine i građevine “svezale u nebo”, slična je Pečuju, a u Rodosdžiku, kojem nadaleko nema

sličnog grada, ima jedna velika kula poput Lončarice u Travniku itd.

Kairo je još od vremena kada su Turci Osmanlije zauzeli ovaj grad bio glavna destinacija naših hadžija na putu za Mekku i Medinu. Nedaleko od Kaira, u malom mjestu Birke, bio je sabirni centar naših hadžija koji su se zajedno s egipatskom hodočasničkom karavanom i njenim obezbjeđenjem kretali prema Suecu i dalje prema Hidžazu.

Naše hadžije su koristile dva putna pravca do Kaira, vođeni i kopneno putni pravac. Prvi putni pravac prema ovoj destinaciji koristio je Jusuf Livnjak sa svojom braćom. Oni su iz Istanbula krenuli prema Kairu. Kada su stigli u Aleksandriju, ukrcali su se na brod i Nilom stigli do Bulaka i Kaira. U Kairu su se zadržali nekoliko dana a onda krenuli prema mjestu Birke, sabirnom centru hadžija, odakle su zajedno s egipatskom hodočasničkom karavanom uz pratnju obezbjeđenja od dvije do tri stotine vojnika krenuli prema Suecu i dalje prema Hidžazu.

O tome hadži Jusuf Livnjak kaže: “Nakon dva i po mjeseca našeg putovanja, krenuli smo iz Kaira i stigli na konačenje u obližnje mjesto zvano Birke, veoma lijepo mjesto u vrtovima. Spojivši se sa karavanom (*kafila*) tu smo odsjeli tri-četiri dana. Odatle smo sa karavanom koju je pratilo dvije-tri stotine vojnika, krenuli i treći dan stigli u Suec (Suveyš iskele). I tu smo odsjeli tri dana dočekavši i blagoslovljenu Noć berata u časnom mjesecu ša’banu, a onda smo krenuli prema Hidžazu.”

9. HADŽI MUSTAFA MUHLISI

Drugi naš putopisac je hadži Mustafa Muhlisi, kako kaže, ubogi siromah, rob Moćnog Allaha, privremeni kadija u Abrigozu (Eubeja – Grčka), Bosanac po rođenju i stanovanju, hanefi po vjerskom ubjeđenju.

Hadži Mustafa Muhlisi je rođen u Gornjem Vakufu početkom osamnaestog stoljeća. Obnašao je dužnost kadije u Sarajevu, Foči, Mostaru, Duvnu, Užicu, Banjoj Luci i Abrigozu u Grčkoj odakle je 1748. godine krenuo na hadž. Sudjelovao je u Bici pod Banjom Lukom 1737. godine i za zasluge bio odlikovan. Bio je član komisije za razmjenu zarobljenika i član komisije za razgraničenje između Turske i Austrije poslije mira 1739. godine. Na hadž je krenuo sa svojim bratićem. Taj put je opisao u pjesmi od 888 stihova na turskom jeziku. Nakon obavljenog hadža vratio se u svoje rodno mjesto gdje je nedugo poslije toga preselio na bolji svijet, ahiret.

I on je, kao i Jusuf Livnjak, krenuo morem do Aleksandrije, zatim Nilom do Bulaka i Kaira gdje se zadržao jedno vrijeme, a onda nastavio put do Birke, sabirnog centra hadžija, gdje se priključio egipatskoj hodočasničkoj karavani koja je u svojoj pratnji imala dvije do tri stotine naoružanih vojnika koji su se brinuli o hadžijama i njihovom bezbjednom putovanju do Mekke i Medine. Nakon obavljenog hadža hadži Mustafa Muhlisi se vratio u rodni kraj kopnenim putem preko Damaska i Carigrada.

O ovom putopiscu, pjesniku, kadiji, diplomati i učesniku Bitke pod Banjom Lukom mnogi su pisali. Najpotpuniji prikaz njegovog putovanja na hadž dao je Omer Mušić u radu pod naslovom Hadži Mustafa Bošnjak - Muhlisi koji je objavljen u *Prilozima za orijentalnu filologiju* 1973. godine u Sarajevu.

Hadži Mustafa Muhlisi je u svome putopisu počeo brojati konake i vrijeme potrošeno između dva konaka tek kada je krenuo iz Kaira prema Mekki. Od Kaira do Mekke ima trideset konaka (*menzila*), a od Mekke u povratku do Damaska trideset i osam, dok je od Damaska do Istanbula naveo i opisao trideset i šest konaka. Opisi konaka su vrlo šturi. Tako je, npr., opisujući konačište Muvejljih zapisao da je to visoravan u blizini mora, bogata datulama, da predstavlja pjeskovit prolaz čiji je pijesak bijel, a stanovnici beduini. Jedan drugi putopisac (Mustafa Skopljak), koji je na putu za hadž boravio u ovom konačištu, kaže da se u njemu nalazi Sultan Sulejmanova džamija i mnogo kuća, da mje-

sto ima pitku vodu i da put do mjesta ide pored morske obale. Put je djelomično kamenit a negdje i neravan. To područje kao i sam zaljev pripadaju Hidžazu, geografski se nalaze na Arabijskom poluotoku. Ono je važna stanica na kopnenom putu koji veže Egipat s Hidžazom.

Drugi putni pravac naših hadžija je kopneni put od Istanbula do Konje, Damaska, i dalje do Gaze i Han Junusa, zatim do Kaira i sabirnog centra u mjestu Birke, nedaleko od Kaira. Odatle su zajedno s egipatskom hodočasničkom karavanom i pod njihovom zaštitom krenuli prema Suecu i dalje prema Mekki i Medini. Tim putem je na hadž išao i Hadži Mustafa iz Skoplja 1673. godine.

On se, istina, mogao u Damasku priključiti sirijskoj hodočasničkoj karavani. Međutim, Kairo je za njega i mnoge druge naše hadžije bio atraktivniji a možda i sigurniji put na hadž pa se iz tih razloga opredijelio da se u Kairu priključi egipatskoj hodočasničkoj karavani, što je na kraju i uradio.

Birke - glavna destinacija hadžija

Nedaleko od Kaira, malo mjesto Birke bilo je centralno mjesto okupljanja hadžija na putu za Mekku. Poznato je i pod imenom Birketu-l-hadž. Iz ovog mjesta okupljene hadžije s arapskog zapada, Turske i zemalja koje su bile u njenom sastavu kretale su se prema Mekki u tri različita pravca. Jedan putni pravac je vodio priobalnim dijelom Egipta do Izaba, luke na Crvenom moru, a odatle brodom do Mekke. Drugi putni pravac je iz Birke vodio do Sueca, a odatle brodom do Mekke. Taj put je izgleda koristio i Jusuf Livnjak. I treći putni pravac kojim su se hadžije kretale prema Mekki bio je kopneni put. Ovoga puta priobalnim dijelom Arabijskog poluotoka do Mekke. Tim putem je na hadž išao hadži Mustafa Muhlisi. Njegovo putovanje na hadž poklapa se s putovanjem kojim je do Mekke i Medine išao Kalkašendi 821/1418. godine. Kalkašendi navodi sve konake i vrijeme potrošeno između jednog i drugog konaka, kao i hadži Mustafa Bošnjak Muhlisi.

Muhlisi na svom putu od Kaira do Mekke navodi sljedeće konake: Birketu-l-hadž, Daru Hamra', Adžrud, Navatir, Vadi Tih, Nahl, Alajin, Akaba, Kantaretu-l-bahr, Zahru-l-himar, Šarefe, Vadi Šu'ajb, Ujunu-l-kasbi, Muvajlih, Selma, Eznem u narodu Azlam, Vadi 'Antar, Guš, Agra, Hank, Havra, Nebit, Hudejra, Jenbu'. Bedr je dvadeset i peti konak o kome Muhlisi, opisujući ga, kaže:

“To je najčasnije konačište, brdo čije ime znači pobjedu, mjesto gdje je vjerovjesnik Muhammed, a.s., s ashabima dolazio i pobijedio idolopoklonike. Tu je četrnaest šehida heroja popilo smrtno šerbe iz rajskih vrtova. Vode Bedra ne hvale, ali ih za nevolju piju. Za Bedrom je selo Sekif, tu se nalazi emiru-l-hadž i sedam odžaka vojske za čuvanje i provođenje hadžija. Vojnici Čerkezi dan i noć na sve strane čuvaju hadžije koji se posve slobodno kreću. Ko je gladan dobiva i vojnički hljeb. Divna je to služba na Božijem putu!”

Dvadeset i šesti konak je Ka', zatim Rabig, Kudejd, Bi'r Asfan, i trideseti konak Mekkei-Mukerrema koju Muhlisi nije opisivao kao druge konake, nego je ushićen od radosti i susreta s ovim gradom izlio bujicu pohvala ovome gradu zaboravljajući na sve poteškoće kroz koje je prolazio:

*O ljepotice, kojoj hrli svijet,
O pogledu ljudskog roda.*

*Grješnik sam, siromah sam, bijednik sam,
Kapiji tvoje dobrote došao sam po dobročinstvo.*

*Da mi bude oprosteno, da budem obradovan
Njegovim pogledom.
Moje hodočašće da bude blagoslovljeno hodočašće.*

Danas naše hadžije putuju na hadž avionima i autobusima. Sabirno mjesto je Sarajevo, bilo da se putuje avionima prema Džidi ili, pak, autobusima od Sarajeva preko Turske i Sirije do Hidžaza.

IV DIO

Bošnjaci - prepisivači arapskih rukopisa u Egiptu

Arapi prije islama nisu poznavali knjigu. S pojavom islama knjiga je zauzela centralno mjesto u njihovom životu. Kur'an je ukazao na značaj nauke i naučnika, na važnost knjige i knjižnice te pera i papira u mnogim svojim ajetima.

Arapsko pismo

Ljubav Arapa prema pisanoj riječi, koju su uskoro počeli dokazivati u osvojenim zemljama, može se poistovjetiti s njihovom ljubavlju prema svom nacionalnom arapskom pismu. Pismo je za njih, ističe A. Stipičević (*Povijest knjige*, 188), bilo nešto mnogo više i od samog utilitarnog sustava grafičkih znakova za ispisivanje misli. Ono je kod njih bilo i slika i dekoracija, i sredstvo za ispisivanje misli... Samo pismo kojim je bio zapisan Kur'an, imalo je duboko religijsko i simboličko značenje. Prepisivati Kur'an vjerski je čin, pa su, otuda, svi koji su prepisivali Kur'an od Allaha tražili i očekivali nagradu. Arapi i muslimani, zahvaljujući tome, razvili su silnu prepisivačku djelatnost kojoj je teško naći premca u historiji rukopisne knjige.

Pisaći materijal

Arap i su sve do kraja osmog stoljeća koristili kao pisaći materijal kožu, odnosno pergament, zatim papirus, sve dok nisu počeli krajem osmog stoljeća s proizvodnjom papira. Prva tvornica papira podignuta je u Bagdadu 794. god., zatim u Egiptu 800. god., te u Andaluziji 950. god. u gradu Šatibi (Jativa), u kojoj se proizvodio i papir u boji. Evropljani su upoznali proizvodnju papira tek nakon krstaških ratova i dodira s muslimanima u Andaluziji.

Pisaći pribor

U prvobitni pisaći pribor spadaju pero (*el-kalem*), tinta (*el-midad*) i tintarnica (*el-mihbera*), odnosno divit kao najvažniji dio pisaćeg pribora - po Muftiću - i predstavlja neku vrstu pernice i s njom spojene tintarnice koja je, istina, mogla biti odvojena od divita, ali to nije bilo preporučljivo.

Pero se spominje u riječima Uzvišenog Allaha: *Nun. Tako Mi kalema i onoga što oni pišu* (El-Kalem, 1). Prepisivači su pero nazivali i drugim imenima. Pero je najprije izrađivano od stabljike trske. Stabljika bi se na jednom kraju koso odrezala i tako bi se dobio trokutast dio. Radi kontrasta s bijelim papirom, tinta je bila crne boje. U prvo vrijeme Arapi su tintu uvozili, ali onda su je počeli i sami spravljati, dok su tintarnicu pravili od drveta, od crne i žute ebanovine, kasnije od metala, bakra i drugih materijala.

Najpoznatiji prepisivači rukopisa

Među najpoznatijim prepisivačima rukopisa u arapskoj književnosti, koji su prepisivali, umnožavali i korićili rukopise pa ih zatim prodavali, historičari navode Ibn Nedima, autora djela *El-Fihrest*, Jakuta el-Hamevija, autora enciklopedije o biografijama književnika, Ibn Hejsama (El-Hazin), poznatog arapskog fizičara, koji je cio život proveo u prepisivanju dragocijenih arapskih rukopisa. Kažu da je imao jako lijep rukopis. U Egiptu je u vremen-

skom periodu od jedne godine, koliko je boravio, tamo prepisao veliki broj rukopisa.

Međutim, samo prepisivanje nije bilo dovoljno da se održi goli život. Mnogi od prepisivača bavili su se i raznim drugim poslovima i tako osiguravali egzistenciju za sebe i svoju porodicu. Tako je npr. Ibn Hejsem, još dok je bio u Egiptu, pored prepisivanja radio i na sređivanju vodostaja Nila kako bi sistematizirao navodnjavanje i tako spriječio velike i katastrofalne poplave. Mahmud b. Hasan el-Verrak bio je pjesnik; Muhammed b. Abdullah el-Kermani el-Varrak bio je leksikograf, autor djela *El-Džamii fi-l-luga*, u kome je naveo sve ono što je Halil izostavio u svome čuvenom leksikografskom djelu *Kitabu-l-ajn*.

U to vrijeme postojale su tri kategorije prepisivača: prepisivači koji su prepisivanje obavljali za novac (Malik ibn Dinar); prepisivači koji su radili u državnim uredima i koji su za to primali mjesečnu ili godišnju plaću - kao što je bio Halid b. Ebu-l-Hejjadž, jedan od pionira u ovoj oblasti. O njemu Ibn Nedim kaže da je u Poslanikovoј džamiji u Medini u mihrabu ispisao jedan dio Kur'ana. Kada je to vidio Omer ibn Abdulaziz, zatražio je od njega da mu prepíše cijeli Mushaf pismom kojim je jedan njegov dio ispisao u džamiji Allahova Poslanika; treću kategoriju činili su prepisivači koji su bili u posjedu drugih i koji za taj posao nisu primali nikakvu nadoknadu.

Postojala su i dva načina prepisivanja knjiga. Prvi je individualni način, u kojem je prepisivač bio i korektor, te drugi kolektivni, u kojem je bilo više prepisivača jednog djela, a samo jedan koji je diktirao i koji je kasnije prijepis savnjivao s originalom. Nešto slično postojalo je i kod nas u prepisivanju i umnožavanju knjiga. Kasim Dobrača navodi da je još u šesnaestom stoljeću postojao tzv. Fočanski skriptorij.

Prepisivanje jednog rukopisa obavljao je veći broj organiziranih prepisivača, za razliku od uobičajene prakse da jedan prepisivač prepíše cio jedan primjerak nekog djela. Postojali su

i određeni korektori, koji su cjelokupan rad prepisivača kontrolirali i ispravljali, savnjivanjem s tekstom originala, iz kojeg je vršen prijepis. Jedan od korektora bio je i muderris, kasnije kadija Šaban ef. Nevesinjac, o kome je bilo riječi ranije, kad je obnašao dužnost kadije u Egipatskom kadiluku.

Iz gore navednog vidljivo je da su prepisivači ponekad bili i korektori. Ez-Zerkani prenosi od Jahje ibn Eksema da je jedan Jevrej došao kod Me'muna, i, nakon razgovora, halifa mu je predložio da pređe na islam, ali je on to odbio. Nakon godinu dana opet mu je došao isti Jevrejin i pred njim primio islam. Začuden ovim postupkom Me'mun ga je upitao šta ga je navelo da primi islam a on je odgovorio:

“Prvi put kad sam se vratio od vas prepisao sam Tevrat i namjerno ga krivotvorio, a zatim prodao. Onda sam prepisao Evandjelje i krivotvorio ga. Nakon toga sam i to prodao. Na kraju sam prepisao i Kur'an pa sam i njega krivotvorio. Kad sam došao prepisivačima i pokušao da ga prodam, oni su tada obavili korekturu i ustanovili da je primjerak krivotvoren, pa su mi ga vratili.” Ova priča ukazuje da je u tom poslu bilo i krivotvorenja, namjernog i nenamjernog, ali da je bilo i onih koji su pošteno odrađivali ovaj posao.

Klasifikacija islamskih nauka

Naučnici, književnici i drugi kulturni radnici bili su jako vezani za prepisivače. Svaki od njih imao je svoga prepisivača. Hunejn ibn Ishak, Džahiz, Muberrid, Vakidi i drugi imali su svoje prepisivače koji su im, štaviše, i pomagali u prikupljanju materijala i realizaciji određenih projekata. Tako je nastalo i djelo Ibn Nedima (*Fihrest*), koje predstavlja važan izvor za klasifikaciju islamskih nauka. To je najveća bibliografija svih do tada poznatih autora i njihovih djela u arapskoj kulturi i civilizaciji. Njegovim putem u klasifikaciji nauka krenuo je i Hadži Halifa.

Škola na čijem čelu su bili Ibn Nedim i Hadži Halifa mnogo je teža od škole i sistema klasifikacije nauka koju su u islamu predstavljali Farabi i Ihvanu-s-safa. Farabi je pri konstruiranju svoga sistema posebno vodio računa da kompariranjem gramatike i logike istakne važnost logike. Gramatika vodi računa o znaku (*lafz*), dok se logika bavi značenjem (*maana*), a u vezi je sa znakom samo u onoj mjeri u kojoj se znak otjelovljuje u značenju. Gramatika se, po njemu, bavi zakonitostima u jeziku, a jezici se razlikuju, kao što se razlikuju ljudi i rase, dok se logika bavi ljudskim mišljenjem, koje je uvijek i na svakom mjestu istovjetno. Pored nauke o jeziku i logike njegov klasifikacioni sistem u silazećem nizu obuhvata još: matematiku (čije su grupe: aritmetika, geometrija, optika, astronomija i mehanika), zatim fizika, metafizika, nauka o društvu i skolastička teologija.

Njegova metoda je, prema Šerifu (*Historija islamske filozofije*, u prijevodu H. Sušića, Zagreb, 1988, str. 1/459), uglavnom identična njegovom stilu. On sabire i uopćava, sređuje i usklađuje, analizira, cijepa i dijeli kako bi koncentrirao i klasificirao. U nekim od njegovih rasparava pod naslovom *Šta treba naučiti prije bavljenja filozofijom* odlika je indeksa grčkih filozofskih škola, značenja njihovih naslova i imena njihovih tvoraca. Njegova *Klasifikacija nauka* prvi je pokušaj te vrste u historiji islamskog mišljenja.

Polu stoljeća nakon smrti Farabija javljaju se "Čista braća" (*Ihvanu-s-safa*) sa svojim traktatima (*Resail*), u kojima su spomenuli nekoliko klasifikacija a prihvatili onu koja sve grane spoznaje dijeli na tri glavne skupine: matematika, fizika i metafizika. U *Raspravama* matematika uključuje teoriju brojeva, geometriju, astronomiju, geografiju, etiku i logiku. Fizika uključuje materiju, formu, kretanje, vrijeme, prostor, minerale, suštinu prirode itd., dok je metafizika podijeljena na psihoracionalizam i teologiju. Teologija uključuje vjerovanje, Sveti zakon, poslanstvo, prizivanje Boga, netjelesna bića i magiju (Ibid, 1/306).

U sklopu praktične strane vjerovanja "Čista braća" govore o religiji i zakonima. Arapska riječ za religiju jeste *din* a za zakon *še-rijat*. Sve metafizičke teme u svetim knjigama - kao što su šejtani, džini, uskrsnuće, Sudnji dan, Džennet i Džehennem - treba shvatiti kao simbole i alegoriju. "Čista braća" u svojim Traktatima nisu bili naklonjeni doslovnom tumačenju Kur'ana. Kur'anski ajet *Ve huve-l-lezi enzele mine-s-semai maen* (*On je Taj Koji s neba vodu spušta*), prema njima, treba shvatiti simbolički. Voda je, u ovom slučaju, Kur'an. Samo onaj ko ne može valjano misliti o sebi razumije ovaj ajet u njegovom doslovnom i fizičkom smislu.

Dalji napori u pravcu klasifikacije nauka jesu djelo Balavija *Unmuzedžu-l-ulumi*, koje obuhvata dvadeset i četiri nauke. Djelo se u rukopisu nalazi u GH biblioteci. Djelo je vjerovatno prepisao Bosanac a bilo je u posjedu Mustafe Bakarevića.

Bošnjaci - prepisivači rukopisa u Egiptu

Među našim prepisivačima arapskih rukopisa u Kairu bilo je kadija, vaiza, učenika, istraživača, prolaznika na putu za Mekku i Medinu. Među njima bilo je i onih koji su slušali predavanja na El-Azharu i na nekim drugim naučno-obrazovnim institucijama u Kairu, pisali i prepisivali ta predavanja i sve to sredili i objavili kao priručnike u našim školama u Sarajevu i drugim gradovima. Među prepisivačima istaknuto mjesto zauzima Mustafa Pruščak, Mustafa Bošnjak Počitelj, Ibrahim b. Muslihuddin Bosnevi, Ahmed Bosnevi, Šejh Jujo, Mehmed Handžić i mnogi drugi, o kojima će u ovom odjeljku biti riječi.

1. ALI B. JUSUF BOSNEVI

Miftahi-kunuzi-erbabi-l-kalem ve misbahi-rumuzi-ashabi-rekam, djelo na turskom jeziku iz oblasti matematike. Autor djela je Halil b. Ibrahim. Djelo je u Kairu 1034/1624. god. prepisao Bosanac Ali, sin Jusufov.

2. IBRAHIM B. MUSLIHUDDIN BOSNEVI

On je Užičanin koji je živio i djelovao u Čajniču. Bavio se prepisivanjem arapskih rukopisa. Neke je prepisao u Kairu, druge u Istanbulu, a znatan broj tih rukopisa prepisao je i u Čajniču. Iz oblasti arapske stilistike prepisao je četiri djela, iz oblasti dogmatike tri, a samo jedno djelo iz oblasti gramatike arapskog jezika. Ovo posljednje djelo prepisao je u Kairu 1050/1640. godine na Univerzitetu El-Azhar. Autor djela je nepoznat, a djelo nosi naslov *Ed-Durer el-Mustafavijja fi šerh el-avamil en-nahvijja*.

Iz oblasti arapske stilistike prepisao je sljedeća djela:

- *Hašija ala šerh er-risala es-Samarkandijja*. Autor djela je Hasan b. Muhammed ez-Zibari. To je ustvari glosa na komentar rasprave o metafori na arapskom jeziku.
- *Hašija ala šerh Miftah el-ulum*. Autor djela je Amir Hasan Ali er-Rumi. Glosa na komentar treće knjige *Miftah el-ulum* na arapskom jeziku.
- *Hašija ala dibaga el-muhtesar fi fann el-maani ve-l-bejan*. Autor djela nije poznat. Djelo je napisano na arapskom jeziku. To je ustvari uvodni dio kometara djela *Telhisu-l-Miftah*.
- *Hašija ala šerh muhtasar fi fann el-maani*. Glosa na komentar djela *Tahlis el-Miftah*. Autor djela je Ahmed b. Jahja b. Muhammed b. Sa'd et-Taftazani. Djelo je napisano na arapskom jeziku, a prepisano nasta'lik pismom u medresi Sulejmaniji u Istanbulu 1070/1659. god.

Iz oblasti dogmatike on je prepisao sljedeća djela:

- *Risala fi-s-savm* – Rasprava o postu, autor je nepoznat, a Rasprava je prepisana 1067/1659. god.
- *Muaddil es-salat* – Djelo o namazu. Autor djela je Muhamed b. Pir Ali el-Birkavi. Djelo je napisano na arapskom jeziku a prepisano u Čajniču 1070/1659. god.

Interesantno je napomenuti da je Ibrahim b. Muslihuddin Bosnevi uglavnom prepisivao djela s arapskog jezika, što nam daje za pravo da kažemo da je bio dobar poznavalac ovog jezika. (M. Ždralović, *Prepisivači djela...*, 2/59).

3. MUSTAFA B. MUHAMED AKHISARI

Malo mjesto Prusac (Akhisar) dalo je u prošlosti, ističe Hazim Šabanović, nekoliko vrlo značajnih ličnosti u historiji muslimanske književnosti u Bosni i Hercegovini. Po širini obrazovanja, naučno-književnom opusu i širini pogleda na život i njegove probleme u to doba ističe se Mustafa Prušćak, autor nekoliko značajnih rasprava o socijalnim pitanjima, teoriji ratovanja i ratnom pravu. O njemu su pisali Bašagić, Handžić, Šabanović, Nakičević a odbranjen je i jedan magistarski rad na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Autor rada je Zuhdija Hasanović, profesor na ovom fakultetu.

Niko o njemu kao prepisivaču arapskih rukopisa nije govorio, a poznato je da je Mustafa Prušćak, još dok je bio u Kairu, na Univerzitetu El-Azhar i u Skender-pašinoj medresi, prepisao više djela, jedno iz astronomije, drugo iz matematike i treće iz područja gramatike arapskog jezika. Sva djela napisana su na arapskom jeziku, a prepisana ta'lik pismom.

Djelo iz astronomije koje je Mustafa Prušćak prepisao 1719. godine na El-Azharu nosi naslov *Risala fi-l-ameli bi-l-usturlab* – Traktat o rukovanju astrolabom. Autor risale nije poznat. Prepi-

sivač jeste. U potpisu stoji: Mustafa b. Muhammed b. Ahmed b. Ali en-Navabadi el-Akhisari el-Bosnevi.

Djelo se sastoji iz uvoda (*mukaddima*), petnaest poglavlja (*bab*) i zaključka (*hatima*). Astrolab je astronomska sprava za mjerenje visine Sunca i zvijezda, a korišten je kod muslimana za određivanje namaskih vremena. O astrolabu je napisano više traktata a Mustafa Pruščak opredijelio se za nepoznatog autora, pa, otuda, ovo djelo neki istraživači pogrešno pripisuju Mustafi Pruščaku.

Drugo djelo koje je Mustafa Pruščak prepisao u Kairu jeste djelo iz oblasti matematike: *El-Lum'atu-l-Maridinijja fi šerhi-l-Jaseminijja*. Djelo je prepisano 1719. godine u Skender-pašinoj medresi u Kairu. Autor djela je El-Jasemini (umro 1203). Djelo je napisano u stihovima. Tu versifikaciju kasnije je pretočio u prozu El-Maridini (umro 1496), a Mustafa Pruščak je, kako je vidljivo na kraju rukopisa, to prozno djelo prepisao.

Mehmed Handžić u djelu *Al-Gewher* (str. 130/78.) navodi da je pisac djela Bošnjak, pripadnik mevlevijskog reda, Der-viš Husam, koji je živio u Izmiru i bavio se matematikom, i koji je na kraju napisao djelo *Lum'at al-fava'id*. Smail Balić (*Kultura Bošnjaka*, str. 93.) ne dijeli ovo mišljenje. On smatra da se ovdje radi o prijevodu ili preradi djela *Al-Lum'a* od Jaseminija iz oblasti matematičkih znanosti. Djelo se sastoji od uvoda i tri poglavlja u kojima se obrađuju pretežno matematičke operacije potrebne kod raspodjele zaostavštine po šerijatskom pravu.

Ova djela su bila predmetom rasprave između osmanskog namjesnika u Egiptu Ahmed-paše, poznatog kao Koer vezir, i tadašnjeg rektora El-Azhara Abdullaha Šubravije. Naime, Ahmed-paša je uočio na sastanku s egipatskom ulemom na Citadeli da u školskim programima nedostaju matematičke znanosti ili ako su prisutne, prisutne su u manjoj mjeri, a mi u evropskom dijelu Turske živimo u uvjerenju da je Egipat izvor mnogih naučnih i moralnih vrijednosti. Međutim, kada sam došao u pokrajinu, a

žarko sam to želio, našao sam je kao što je rečeno: Bolje ti je o Muajdiju slušati negoli ga vidjeti.

Na ovu izjavu reagirao je Šubravi rekavši da to i nije baš tako. Tom prilikom je namjesniku ponudio djela egipatskog naučnika El-Maridinija: *Al-Lum'atu l-Mardinijja fi šerhi-l-Jaseminijja* (Maridinijev blistavi komentar Jaseminije iz algebre) i *Risaletun fi-l-'ameli bi-l-usturlab*, djelo o upotrebi astrolaba. Oba djela je prepisao Mustafa Pruščak dok je boravio u Kairu na El-Azharu i u Skender-pašinoj medresi 1719. godine. Ahmed-paša je bio oduševljen ovim djelima koja je, nakon što ih je pročitao, odložio u svoju privatnu biblioteku. Bio je jedini osmanski namjesnik u Egiptu koji je zagovarao reformu El-Azharu. U Kairu je kao namjesnik boravio dvije godine (1748-1750), a onda se, nakon toga, vratio u Carigrad.

ولما وصل أحمد الباشا إلى مصر واستقر بالقلعة وقابله صدور العلماء في ذلك الوقت فتكلم معهم في الرياضيات فأحجموا وقالوا لا نعرف هذه العلوم فتعجب وسكت وكان الشيخ عبدالله الشبراوي يدخل عند الباشا فيحادثه فقال له الباشا المسموع عندنا بالديار الرومية أن مصر منبع الفضائل والعلوم وكنت في غاية الشوق إلى المجيء إليها فلما جئتها وجدتها كما قيل تسمع بالمعيدي خير من أن تراه فقال له الشيخ يا مولانا هي كما سمعتم معدن العلوم والمعارف... ثم أخبره عن الشيخ الوالد الذي قدم له كتابين من تأليف المارديني... (الجبرتي، عجائب الآثار، ١/ ٢٤٣).

Treće djelo je iz oblasti gramatike arapskog jezika. Mustafa Pruščak je i ovo djelo prepisao u Skender-pašinoj medresi u Kairu 1720. godine za vrijeme bosanskog valiye Redžeb-paše, koji je imenovan namjesnikom Egipta 1719. godine. Djelo nosi naslov: *En-Nukat ala kutub fi ilmi-l-arebijja* i govori o gramatičkim i

sintaksičkim finesama arapskog jezika. Autor djela je Abdurrahman b. Ebu Bekr es-Sujuti (umro 1505. god.).

تم وكمل ووقع الفراغ والاستراحة من تنميق هذه النكت... في
يوم الخميس ووقت العصر في بلدة القاهرة في المدرسة الإسكندرية
حين ولاية رجب باشا تاسع ربيع الأول سنة ثلاث وثلاثين ومائة
وألف والكتاب المزبور مصطفى بن محمد بن أحمد... البوسنوي
الاقحصاري النوبادي.

Četvrto djelo je iz oblasti Hadisa koje je Mustafa Pruščak prepisao u Mekki, gradu Allahova Poslanika, 1723. godine za vrijeme hadža. Djelo nosi naslov *El-Mubejjinu-l-muin fi fehmi-l-erbein*. Autor djela je Ali el-Kari, a djelo predstavlja komentar Nevevijeve zbirke od četrdeset hadisa.

Mustafa Pruščak je nakon odslušanijh predavanja iz Hadisa u Skender-pašinoj medresi u Kairu dobio idžazetnamu, diplomu od profesora Mustafe Arzunija, koja se u to vrijeme dobijala od pojedinaca, a ne od institucija, kao što je praksa u našem vremenu. U diplomu, između ostalog, stoji:

“Hadis je kod mene učio izuzetan naučnik, kompletna ličnost, plemeniti samopregalac koji je u sebi sintetizirao tradicionalne i racionalne znanosti, glavne i sporedne, u cjelini i dijelovima Mustafa b. Muhammed el-Bosnevi el-Akhisari en-Navabadi. Nakon završetka studiranja zatražio je da mu dodijelim diplomu da može predavati Hadis prema šest kanonskih zbornika hadisa.

On usto može predavati i fikih, islamsko pravo, i to prema djelima Abdullaha b. Nesefija (*Kenzu-l-deqaiqi fi furui-l-hanefije*), zatim prema djelu Ahmeda b. Muhammeda Kudurija (*El-Quduri*) te prema djelu *El-Vakija* od Muhammeda b. Sadru-š-šeria el-Evvela, kao i sve drugo što je meni bilo dozvoljeno da predajem, a što sam izučavao metodom slušanja ili metodom čitanja i izlaga-

nja, zatim racionalne i tradicionalne naučne discipline, sporedne i glavne, metodom uručivanja ili metodom korespondencije.”

Mustafa Prušćak bio je vrlo plodan pisac. Napisao je nekoliko vrlo značajnih djela, između kojih ističemo *Tebširu-l-guzat* (Blagovijest borcima) u prijevodu Šabanovića, dok taj isti naslov Bašagić prevodi pod naslovom Radosna vijest, a Handžić kao Veselje borcima. Djelo je nedavno u cijelosti prevedeno na naš jezik pod naslovom *Radost gazija*. Prevodilac je mr. hفز. Kenan Musić, profesor na FIN-u u Sarajevu. Djelo se sastoji iz uvoda, 23 poglavlja i zaključka, a posvećeno je velikom veziru Hećimoviću Ali-paši i njegovoj pobjedi nad austrijskom vojskom pod Banjom Lukom. Mustafa Prušćak je poznat i po kratkim traktatima, kao što su: Traktat o milosti i samilosti, Traktat o stavu islama prema kahvi, duhanu i opojnim pićima, Traktat pobožnog o posjećivanju grobova, Traktat o značenju skupnog obavljanja namaza, o čemu je, počevši od Bašagića pa do onih koji su poslije njega došli, vrlo iscrpno pisano. Otuda nema potrebe da se na ovim traktatima zadržavamo, osim da uputimo čitaoca na navedene autore i njihova djela.

4. HUSEIN B. IBRAHIM BOSNEVI

Husein b. Ibrahim Bosnevi pohađao je Mehmed-pašinu medresu u Kairu. Tu je prepisao 1769. god. perzijsko-turski rječnik *Tuhfei-Šahidi* Ibrahima Šahidija iz Mugle (umro 1550. god.). Rječnik je popularno nazvan *Šahidija*. Veliki rječnici, ističe Muhamed Ždravlović, (*Prepisivači djela*, 1/180, 252), u prijelaznim prepisivača BiH znatno su rjeđi u odnosu na manje rječnike kao što je *Šahidija*. Karakteristika manjih rječnika jeste da su riječi poredane abecednim redom, bilo da su nizane po finalnom ili po inicijalnom slovu riječi. Rječnik koji je prepisao Husein b. Ibrahim Bosnevi bio je najviše prepisivani rječnik koji je utjecao na pojavu većeg broja rječnika u stihu i koji je više puta komentiran.

Šahidija je prepisivan ne samo u Kairu nego i u mnogim mjestima BiH, kao npr. u Sarajevu 1726. god. Prepisivač je bio Ibrahim b. Salih Kadizade, zatim opet u Sarajevu u njegovim vjersko-prosvjetnim zavodima, Gazi Husrev-begovoj medresi 1726. god., u medresi Bistrik 1802. god., zatim u Sjenici 1729. god., potom kaligrafski prijepis u Kulen-Vakufu 1811. god. itd.

5. MUSTAFA BOŠNJAK POČITELJI

Rodom je iz Počitelja kod Mostara. Godine 1746. bio je na El-Azharu. Tu je prepisao dva djela o disputaciji. Autor prvog djela je Kadi Abdurahman b. Ahmed el-Igi, umro 1355. god. Djelo je napisano pod naslovom *Er-Risala El-Adudijja fi-l-adab* (Risala El-Adudijja o disputaciji). Danas je ovo djelo pohranjeno u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Drugo djelo jeste ustvari glosa, odnosno kraći komentar navedene risale. Autor ovog komentara ili glose je Ali b. Muhamed es-Sejjid eš-Šerif el-Džurdžani, umro 1413. god. I ovo djelo pohranjeno je u GH biblioteci u Sarajevu (Z. Fajić, *Katalog*, 5/239, br. 3485/1, 2)

6. ABDULVEHAB EL-BOSNEVI

Abdulvehab el-Bosnevi rođen je u Sarajevu. Otac mu se zvao Hasan. Kada se rodio i gdje se školovao nije poznato. Zna se samo da je 1755. god. stigao u Kairo, gdje je u tamošnjim džamijama držao vazove. Bio je vrlo poštovan i cijenjen od Bošnjaka, kojih je u Kairu u to vrijeme bilo mnogo. Iz Kaira je otišao na hadž. Nakon obavljenog hadža nastanio se u Mekki, u kojoj je vazio i držao predavanja. Zbog nesporazuma koji se desio između Porte i šerifa Mekke morao se vratiti u Kairo. Tada mu je i kuća u Mekki poharana i opljačkana. Iz Kaira je ponovo otišao u Hidžaz. Stalno se kretao na relaciji Kairo – Mekka, slao je izvještaje Porti protiv

šerifa Mekke, dok konačno nije umro od kuge u Kairu 1791. god. Ukopan je u mezarju Qarafa u Kairu.

Za vrijeme svoga boravka u Mekki na zahtjev nekih naših hadžija napisao je 1761. god. djelo o obredima hadža i nazvao ga *Menasiku-l-hadždž*. Jedan primjerak uvakufio je i poslao u Sarajevo a on se danas nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Djelo predstavlja izbor iz raznih djela hanefijskog mezheba. Pisano je krupnijim nashom koji je vokaliziran. O njemu imamo podataka kod Džebertija (2/313), Handžića, Šabanovića i Dobrača. (*Katalog*, 2/603)

7. AHMED BOSNEVI

O njemu znamo samo da je bio u Egiptu i da je u Kairu 1745. godine prepisao djelo iz oblasti stilistike *Šerhun ala telhisi-l-Miftah li-l-Kazvini*. Autor ovog šerha, odnosno komentara je Mes'ud b. Omer et-Taftazani, a prepisivač je Ahmed Bosnevi, kako to stoji na kraju prijepisa. (M. Ždralović, 2/136)

U Kairu je Šejh Jujo počeo pisati neka svoja djela koja je kasnije dovršio u Istanbulu, dok je Mehmed Handžić još kao student na El-Azharu prepisao nekoliko značajnih djela iz oblasti dogmatike i šerijatskog prava. Ta djela u rukopisu danas su pohranjena u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Glossarium

A

Adžemi-oglan – Složenica od arapske i turske riječi, zapravo su to dječaci koji su uzimani u Bosni i odgajani na osmanskome dvoru za vojne i druge potrebe. Bašagić navodi, pozivajući se na dr. Vladimira Vranicana i dokumenat koji je bio u njegovom posjedu, da su glasoviti naši djedovi potomci bogumilskih velikaša, a ne kršćanska djeca, kako se to mislilo. Nije li u sviti Ahmed-paše Hercegovića i drugih velikih osmanskih namjesnika bio veliki broj bogumila.

Alem – polumjesec sa tri ili četiri kugle ispod njega koji se postavlja na vrhu munare kao ukras. Napravljen je od bakra, a potom pozlaćen. Takav alem je u Kairu nabavio Husein-paša Boljanić za svoju džamiju u Pljevljima.

B

Beglerbeg – vrhovni vojni i civilni zapovjednik jedne veće oblasti ili pokrajine koja se sastojala iz više sandžaka. Beglerbeg je bio paša višeg ranga, s dva tuga koji su pravljani od konjskog repa - asocijacija na osmanske Turke koji su iz srednje Azije došli na prostore Anadolije. Vezir je imao tri, a veliki vezir četiri tuga. Čin

dostojanstva jedne ličnosti mjeran je prema tugovima koji su se obično stavljali na posebnu zastavu prilikom vojnog pohoda.

Berat – riječ arapskog porijekla koja na osmanskome turskom označava carski dekret o postavljenju na neku dužnost; ukaz o dodjeli feudalnih lena ili nekih drugih dobara.

Bezistan – pokrivena čaršija u kojoj se nalaze radnje s manufakturnom i galanterijskom robom. U Sarajevu su za vrijeme osmanske vlasti postojala dva bezistana: “Brusa bezistan” i “Gazi Husrev-begov bezistan”. Danas samo jedan od ova dva bezistana služi svojoj svrsi.

Bogumili – Albizani koji su, bježeći od rekonkviste, stigli i do Balkana. Mnogi historičari navode da ih je tada nešto oko 40.000 stiglo u Hercegovinu. Dolaskom Turaka na ove prostore prihvatili su islam. Njihovo učenje razlikuje se od kršćanskog učenja po tome što oni nisu priznavali crkveni brak i što su smatrali da Isus nije ubijen i razapet i zato su bili anatemisani i od zvanične Crkve proglašeni hereticima. Protiv njih je pokrenut križarski rat koji ih je skoro potpuno istrijebio u Okcitaniji.

Da li je islam utjecao na pojavu Albizana, odnosno Katara, teško je reći. Svi dokumenti koji o tome govore uništeni su za vrijeme križarskog rata koji je protiv njih u XII stoljeću pokrenuo papa Inocentije III.

Bosanska salnama – bosanski kalendar, takvim. Salnama je riječ perzijskog porijekla, a znači godišnjak, kalendar, almanah. Salname su postojale i u tursko-osmanskome carstvu, pa je otuda ovaj termin bio prisutan i u Bosni za vrijeme turskog carstva i ti godišnjaci su se zvali bosanske salname. Danas je kod nas u upotrebi takvim, arapska riječ za kalendar.

Bostandži-paša – paša regrutiran iz reda adžami-ogšana. Njihov zadatak je bio da se brinu o carskim baščama u Carigradu i njegovoj okolini. Otuda i ovaj naziv. Kasnije je iz ovog reda regrutirana i carska garda.

Ć

Ćehaja – pomoćnik, zastupnik vezira, paše, defterdara ili nekog drugog velikodostojnika u Osmanskoj državi. Od Bošnjaka u Osmanskoj državi ovu službu su obnašali Ibrahim-paša Počiteljac, Ahmed-paša Sari, književnik Mezaki i drugi.

D

Damad – zet na turskom jeziku. Mnogi veliki veziri i oni koji nisu dosegli taj položaj iz Bosne bili su zetovi turskih sultana. Ahmed-paša Hercegović je bio zet sultana Bajazida II. Ibrahim-paša iz Novog Šehera kod Žepča bio je oženjen kćerkom sultana Murata. Mustafa-paša Bošnjak je bio zet sultana Selima I i muž sestre sultana Sulejmana. Meleć Mehmed-paša je oženio sultaniju Zejnebu i bio član carskog vijeća u Istanbulu.

Defterdar – čuvar deftera. To je osmanski naziv koji označava glavnog finansijskog funkcionera, koji je bio pod kontrolom velikog vezira, odgovoran za sultanove finansije. Imao je pravo ličnog pristupa sultanu koji je ustajao da bi ga primio. On je podnosio godišnji izvještaj, bilans prihoda i rashoda. Glavni defterdar je bio na čelu cijele jedne hijerarhije finansijskih službenika, počevši od službenika redovitih finansija i njihovih pomoćnika, do službenika u registru timara. Kasnije se finansijska služba dijelila na dva dijela. Jedna je bila usmjerena na Rumeliju (rumelijski defterdar) a druga na Anadoliju (anadolijski defterdar). Od 1838. godine javlja se ministarstvo finansija kao novi oblik finansijskog organiziranja.

Dede – dodatak imenu na turskom jeziku u značenju: djed (Kulender, *Rječnik*, str. 82), dok u tesavvufu ovaj dodatak ima počasni naziv. Upotrebljava se za iskusnog učitelja (*muršida*) koji posjeduje diplomu (idžazet na iršad) i može voditi tekiju i uvoditi nove kandidate (*muride*) u derviški red. Ovaj počasni naziv najviše je u

upotrebi u mevlevijskom derviškom redu kome je pripadao i naš Hasan Nazmi-dede.

Divan – vijeće, skupština, savjet. Carski ili vezirski divan najviši je upravni organ u Carstvu i provincijama. Pojmovi koji se vežu za divan su: *Divanu-l-inšai*, državni ured za korespondenciju koji se ponekad naziva i *Divanu-l-muhatebat*. Njegova uloga u prošlosti bila je slična današnjoj ulozi ministarstva vanjskih poslova; *Divanu-t-tefti*š, državni inspektorat; *Divanu-l-hazneti*, ministarstvo finansija; *divan*, zbirka poezije, divanska poezija itd.

Divit – pernica s mastionicom. Pernica se sastoji od duguljaste kutije u kojoj se drže kalemi od trske a na njenom jednom kraju pričvršćena je mastionica tzv. *kulkuma*.

Dž

Džuz – dio Kur'ana. Kur'an ima trideset džuzova. Svaki džuz se sastoji od dvadeset stranica. Ta podjela Kur'ana na džuzove učinjena je radi lakšeg pamćenja, odnosno hifza. Postoje i posebno uvezani džuzovi. Svaka sveska sadrži jedan džuz iz Kur'ana. Najpoznatiji ovako uvezani džuzovi Kur'ana kod nas su džuzovi Mehmed-paše Sokolovića, koji se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Svaki od ovih džuzova je uvezan u kožne korice i ukrašen bogatim reljefnim ornamentima izvana i iznutra. Slično ovome su i džuzovi Ibrahim-paše Počiteljca od kojih se samo četiri nalaze u spomenutoj biblioteci, a koje je zub vremena prilično ošteti.

E

Emiru-l-hadž – zapovjednik hodočasničke karavane koja je godišnje išla od Damaska i Kaira u Mekku. Zapovjednici ove karavane iz Kaira obično su bili Bošnjaci. Ovoga puta Salih-beg al-Qasimi, pripadnik qasimijske frakcije u Egiptu s kojim je, pri kraju mandata Ali-paše Hećimovića, na hadž otišao Ahmed-paša Džezzar.

Pojmovi koji se vežu uz emira su: emiru-l-mu'minin (vladara pravovjernih, titula halife); emiru-l-umera'i (titula iračkih vojskovođa u desetom stoljeću nove ere); emir alaj (pukovnik, miralaj); emiru-l-džeš'i (vrhovni zapovjednik vojske); emiru-l-bahri (zapovjednik pomorskih snaga). Od titule emiru-l-bahri izveden je i evropski naziv admiral.

H

Hadž – peta islamska dužnost. Svaki punoljetan, pametan, imućan i zdrav musliman dužan je jedanput obaviti hadž. Hadž se sastoji od tavafa (obilaska oko Kabe), sa'ja (trčanja između Safe i Merve), vukufa (stajanja na Arefatu) i drugih vjerskih obreda koji se u mjesecu hadža vrše u centrima islamske duhovnosti u Hidžazu.

Halvetije – derviški red koji zikr obavljaju u osami. Pri tome derviš malo jede, malo spava, a najviše vremena provodi u zikru. Kara Mehmed-paša, koji je u Egiptu namjesnikovao poslije Husein-paše Dizverena, sagradio je na Karamejdanu u Kairu veliku džamiju, hanikah i druge objekte za potrebe pripadnika halvetijskog reda iz Rumelije.

Han – svratište i prenoćište putnika. Lociran je u gradskim srediinama i na putnim pravcima. Hanovi su udaljeni jedan od drugog oko trideset kilometara. Nastali su iz potrebe da se osigura odmor i zaštita robe. Veći hanovi građeni su tako da se u sredini zgrade nalazi prostrano nenatkriveno dvorište gdje se vršio istovar trgovačke robe koja se kasnije odlagala u magaze s gvozdenim vratima kako bi se roba sačuvala u slučaju požara. Magaze su pravljene od zidanog kamena. U Sarajevu su postojala tri takva hana: Tašlihan, Kolobara i Morića han. Morića han i danas postoji, ali ne služi svojoj prvobitnoj namjeni. Danas se tu nalazi restoran u prizemlju, a na spratu kancelarije društvenih organizacija.

Hass – jezički: poseban, specijalan. Terminološki: lenski posjed turskih sultana, visokih dostojanstvenika dvora i upravnika provincija. Takav lenski posjed imao je Kodža Musa-paša Vehabović, na kome je nikla Nova Kasaba u dolini rijeke Jadra u Bosni. Lenski posjedi su bili oslobođeni od svih uobičajenih nameta.

Haznadar – čuvar riznice, blagajnik. Mahmud-paša Bošnjak je bio haznadar u sviti Davud-paše za vrijeme njegovog namjesnikovanja u Egiptu.

I

Idžazetnama – arapsko-perzijska složenica (*idžaza* - dozvola i *nama* - pismo, pismena isprava), diploma, svjedodžba o završenim teološkim naukama. Za zvanje muderrisa bila je potrebna idžazetnama. Takvu idžazetnamu dobio je Mustafa Pruščak u Kairu nakon odslušanijh predavanja iz hadisa u Skender-pašinoj medresi. Za zvanje šejha radi promicanja određenog derviškog učenja bila je također potrebna diploma tzv. idžazet na iršad, odnosno idžazetu-l-iršad. Takvu diplomu u Carigradu dobio je Hasan Nazmi-dede, šejh melevijskog derviškog reda, i Abdulah-efendija Bošnjak, derviš bajramijsko-melamijske orijentacije.

Imaret – javna kuhinja u kojoj su siromasi, putnici i drugi imali besplatnu hranu. Najpoznatiji imareti u našim krajevima bili su Gazi Ishak-begov imaret u Skoplju (osnovan 1438. godine) i Gazi Husrev-begov imaret u Sarajevu (osnovan 1531. godine). Mustafa-paša Bošnjak je u Kairu osnovao jedan takav imaret za potrebe učenika medrese koju je tamo dao sagraditi.

K

Kajmekam – arapska složenica koja se našla u turskom jeziku a znači zastupnik vezira ili nekog namjesnika u jednom upravnom području ili u nekoj dužnosti za vrijeme odsustva pretpostavljenog.

Kapudan-paša – komandant, ministar pomorskih snaga sa sjedištem u Carigradu. Titulu prvi put susrećemo 1488. godine kada je za kapudan-pašu imenovan Ahmed-paša Hercegović nakon povratka iz egipatskog zarobljeništva. Nadležnost kapudan-paše svodila se na kontrolu i upravljanje pomorskim snagama. Bio je nadležan da štiti i trgovačke brodove u Sredozemnom i Crnom moru od gusara.

Kodža – krupan, star, sposoban, pametan itd. Takav je bio Kodža Musa-paša Vehabović.

M

Meqama – jezički označava skup ljudi, sastanak, mada nije precizirano da li ljudi stoje ili sjede na sastanku. Ovo značenje prisutno je u arapskoj predislamskoj poeziji. U književnosti ovaj izraz označava kratku priču. Meqama kao kratka priča bila je u upotrebi kod Arapa sve dok se oni nisu upoznali s kratkom pričom Čehova i Edgara Alena Poa. Tada je potisnuta iz upotrebe, jer se u određenim elementima razlikuje od evropskog poimanja i shvaćanja kratke priče.

Mejhana – krčma, perzijska složenica od dvije riječi: *mej*, vino i *hane*, kuća. Među našim književnicima, koji su bili jedno izvjesno vrijeme u Egiptu, bila su i naša tri pjesnika: Derviš Sulejman Mezaki, Hasan Nazmi-dede i Ahmed Rušdi Mostarac u čijoj poeziji nailazimo na terminologiju bekrijskog porijekla koja, čini se, nije u saglasju s njihovom derviškom, mevlevijskom orijentacijom pa je, otuda, moramo uzeti u prenesenom značenju. “Prijatelj čaše” ne može biti u isto vrijeme i prijatelj derviša, kako to neki kazuju.

Mevlevije – derviški red, derviši koji plešu. Ime mu dolazi od *mevlana*, titule koja je data Dželaluddinu Rumiju. Mnogi naši pjesnici pripadaju ovom derviškom redu: Hasan Nazmi-dede, Rušdi Mostarac, Derviš Sulejman Mezaki, koji je tu svoju pripadnost i u stihu obznanio:

*Srce, kad si već odlučilo
Vodič biti na ljubavnoj stazi.*

*Ako hoćeš pravi put da znadeš,
Ti po džadi melevijskoj gazi.*

(prijevod i prepjev: S. Bašagić)

Mulla – munla, arapski učen čovjek, teolog, kadija u većim gradovima tursko-osmanskog carstva. Munla u Šamu i Kairu bio je Šaban Nevesinjac o kome veliki pjesnik iz ovog perioda Emir Mendžek kaže:

*Mulla Šabane, ti stari plemiću,
Utočište si svakom živom biću.*

*Koliko god mi slavili zaštitnika svoga,
Ti si dostojan i više od toga.*

(prijevod: M. Kico)

Ovu titulu sultan je dodjeljivao i drugim učenim ljudima: Mulla od Mekke i Medine, Mulla od Stambola itd. Titulu su nosili ispred svoga imena i oni koji su učili i vjerske nauke, pa makar bili i s manjom naobrazbom.

Mulaluk (arapsko-turska složenica: mulla - luk) – nadležno područje jednog mulle, kadije u turskoj carevini.

Muqattam – brdo ponad Kaira. U podnožju Muqattama nalazi se čuveni univerzitet El-Azhar i džamija h. Huseina. Nedaleko od Muqattama poginuo je i Sinan-paša Borovinić. To je stari dio Kaira koji je bio opasan zidinama. Unutar tih zidina nalazi se i čuveni suk Moski. Tu je i Revaqu-l-ettrak, konvikt u kome su bili smješteni studenti turskog govornog područja. Bilo je i drugih zaklada od strane Turaka koje su brzo zanemarene, ističe Džeberti u svom historijskom djelu.

Musafirhana – dobrotvorna ugostiteljska kuća namijenjena putnicima, musafirima, u kojoj su imali besplatno konačište i hranu. Takvih musafirhana bilo je u Bosni i Egiptu kada su tamo bili naši ljudi kao osmanski namjesnici.

Muteferrika – službenik iz reda odreda stražara koji su po starim osmanskim dvorskim odredbama stajali osobno sultanu na raspolaganju. Premda se daju razna objašnjenja titule muteferrika, po svojoj prilici ti službenici nisu imali neku posebnu dužnost nego su predstavljali kategoriju službenika koja se koristila za različite poslove.

N

Nashi – okruglo arapsko pismo kojim je ispisivan Kur'an. Prije pojave ovog pisma Kur'an je puna četiri stoljeća prepisivan kufskim, uglastim, pismom. Sljedećim duktusom nastalo je ukrasno pismo, sulus, koje predstavlja srednji put između navedenih pisama. Kur'an je najviše prepisivan sulus pismom. Onome ko ovo pismo nije usvojio mnogi osporavaju i atribut kaligrafa.

Nasta'lik – podvrsta nasha i ta'lik pisma nastala na tlu Perzije. Ovu podvrstu je prema predanju sastavio veliki perzijski kaligraf Mir Ali Sultan et-Tibrizi iz elemenata nasha i ta'lika stapanjem od čijih imena je i nastao ovaj naziv. Ti elementi su se vremenom međusobno miješali u raznom omjeru tako da su se stvarale dalje razlike i u samom nasta'liku.

P

Padišah – perzijska sintagma *pad* i *šah*, veliki vladar. Titula koja je prvobitno isključivo pripadala sultanu, a koja se kasnije davala i nekim zapadnim vladarima (njemački car Rudolf II). Rusija je ovu titulu 1737. godine tražila za svoga cara. Taj zahtjev Rusi su kasnije obnovili 1773. godine na sastanku u Bukureštu. Kada se titula padišah javlja kao naziv za sultana, tačno se ne može utvrditi.

Q

Qal'a – tvrđava, citadela na arapskom jeziku. Otuda i qal'adži, stanovnici tvrđave, zapravo to su turski, odnosno bošnjački odredi koje je sultan Selim I ostavio u Egiptu da čuvaju osvojenu teritoriju. Takva jedna tvrđava bila je u Nubiji, a druga na sjeveru Egipta, u Han Junusu, jedinom kopnenom vezom s ostalim dijelovima svijeta.

Qassam – arapski, sudski djelatelj nasljedstva. Odatle je izvedeno ime Qasim, djelatelj, tj. onaj koji dijeli.

R

Rumelija – evropski dio Turske. U taj dio Turske su ulazile sve zemlje koje su Turci, Osmanlije osvojili na Balkanskom poluotoku, za razliku od Anadolije u čiji sastav su ušle zemlje koje su osvojene u azijskom dijelu Turske.

S

Sadri-azam – veliki vezir. U Turskoj carevini bilo je devet velikih vezira iz Bosne. Svi oni su bili namjesnici Turske u Egiptu u jednom ili više mandata. Neki od njih su poginuli prilikom zauzimanja Egipta ili su umrli prirodnom smrću pa su tamo ukopani u gradskom mezaristanu Qarafa.

Sahat-kula (arapski sa'atun - sahat i qal'atun - kula) – toranj na kome se nalazi sahat. Sahat i zvono koje otkucava vrijeme smještene su na vrhu kule. Objekat je kvadratne osnove, zidan od kamena s krovom na četiri vode i pokrovom od lima ili šindre. Poznate su travničke sahat-kule, zatim sahat-kula u Sarajevu i ona u Počitelju koju je sagradio Ibrahim-paša Počiteljac. Građene su u neposrednoj blizini džamije s kojom čine funkcionalnu i skladnu vizuelnu cjelinu.

Sebilj – dobrotvorna javna česma u obliku kioska. Takav sebilj nalazi se i danas u središtu Baščaršije u Sarajevu, čiji legator je Mehmed-paša Kukavica. To je zaštitni znak Sarajeva, kao i onaj koji je sagradio Ali-paša Malkoč u srcu Kaira.

Serasker – vrhovni komandant. Postavljan je u slučaju rata iz reda vezira. Od njega je bio stariji po položaju samo veliki vezir.

Silahdar – službenik koji se brinuo o čuvanju i održavanju oružja. Naziv potječe još iz vremena Mameluka. Osmanski Turci su zadržali taj naziv u perzijskom obliku. Mehmed-paša Bošnjak je bio silahdar u Basri.

Š

Šejhu-l-islam – vrhovni vjerski poglavar. U Turskoj carevini šejhu-l-islam je imao velike ovlasti. Pratio je sultana u svim njegovim vojnim pohodima. Historijska djela bilježe da je u pratnji sultana Selima I (1517) prilikom osvajanja Egipta bio šejhu-l-islam Ali Džemali i da je tom prilikom izdao fetvu da se može krenuti u osvajanje Egipta. Nešto kasnije sličnu fetvu je izdao i Ebu-s-Su'ud u ratu protiv Venecije (1570).

T

Ta'lik – vrsta arapskog pisma koja se razvila u Perziji pa se otuda i naziva perzijskim pismom. Ta'likom su redovno pisani interlinearni prijevodi Kur'ana te komentari na rubu, dok je originalni tekst Kur'ana bio pisan nashi pismom.

Naziv ta'lik (vješanje) nastao je po jednoj od najupadljivijih karakteristika ovog pisma. U njoj se, po svojoj prilici, ističe T. Muftić, ogleda utjecaj srednjopohlevijskog pisma u kome se zapaža nagnutost riječi kao u ta'liku. Pismo ta'lik prikladno je i za pisanje poezije. Mnogi pjesnici, poznati i na polju kaligrafije, pisali su

svoju poeziju ovim pismom. Njihovi rukopisi su izgledali kao da vise ili lebde između neba i zemlje.

Tekija – arapska riječ koja označava zgradu u kojoj se obavljaju derviški obredi. Svaka tekija ima svoga starješinu, šejha, koji predvodi zikr u tekiji. Tekija ima širom BiH. Ranije ih je bilo mnogo više. Neke su porušene - kao ona koju je podigao Musa-paša Vehabović u Novoj Kasabi. U literaturi se često susrećemo i s terminom *hanikah* koji označava tekiju sa predavaonicom i internatom za dervise. Dok je termin *zavija*, mala tekija, koja se sastoji samo od jedne prostorije u kojoj se obavlja zikr. Postoji i termin *buq'a* koji također označava tekiju. Šaban Nevesinjac je u Nevesinju u buq'i Ali-efendije, sina hadži Muhammedova, pohranio neke rukopise koje je poslao iz Kaira, pod uvjetom da se ti rukopisi mogu čitati samo u ovoj tekiji. Ti rukopisi su tokom vremena premješteni u Karađoz-begovu biblioteku u Mostaru a odatle su stigli u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu, jednu od najvećih biblioteka u BiH.

Turbe – grob, mezar, grobnica, mauzolej. Posebna građevina nad mezarom umrlog koja je građena od različitih materijala, ima različite oblike i izvedbe. Svi nadgrobni spomenici i turbeta koja su Turci Osmanlije podigli u Mekki i Medini dolaskom vehabija na vlast uništeni su i srušeni sa zemljom. Turbe se javlja i kao topnim - Turbe kod Travnika u travničko-bugojanskoj oblasti. Među turbetima u BiH razlikujemo tri osnovna tipa: zatvoreno, otvoreno i treći tip čine sasvim jednostavna turbeta, kvadratne osnove zidane od drveta ili ćerpića, s krovom od ćeramide ili šindre.

O zatvorenim turbetima brine se turbedar, osoba koja je zadužena za njegovo održavanje i čistoću. U nekim od ovih turbeta nalaze se i nadgrobni spomenici, druga su bez nadgrobni spomenika.

INDEKSI

Registar vlastitih imena

A

- Abdulah-beg Bošnjak 47, 63
Abdulah-efendija Bošnjak 66, 102
Abdulah-paša Ćuprilić 42
Abdullah Šubravi, rektor El-Azhara 91, 92
Abdulvehab el-Bosnevi 95
Abdurrahman el-Džeberti 12, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 96, 105
Ahmed b. Ali b. Meš'ud 37
Ahmed b. Halil 36
Ahmed b. Hasan el-Bejadi 31
Ahmed b. Jahja b. Muhammed b. Sa'd el-Taftazani 89
Ahmed b. Muhammed Kuduri 93
Ahmed b. Šahin 55
Ahmed-beg 42
Ahmed-bej Bošnjak 49
Ahmed Bejazić 59
Ahmed Bosnevi 88, 96
Ahmed Ćamil-paša Sopasalan 42, 43
Ahmed el-Džami 66
Ahmed-paša Ćuprilić 29, 30, 31, 69
Ahmed-paša Džezzar 43, 45, 100
Ahmed-paša Hafiz 22
Ahmed-paša Hain 14
Ahmed-paša Hercegović 5, 10, 12, 13, 72, 97, 99, 103
Ahmed-paša Manikeli 65
Ahmed-paša Sarhoš 5, 40
Ahmed-paša Sari 5, 29, 99
Ahmed Rušdi Mostarac - Sah-haf, v. Rušdi Mostarac
Ali b. Husein Hlivnavi 36
Ali b. Jusuf Bosnevi 89
Ali Džemali 9, 107
Ali-efendija 108

Ali el-Kari 93

Ali-paša Hadim 5, 23, 24, 25

Ali-paša Hećimović 43, 44, 45,
94, 100

Ali-paša Malkoč 5, 12, 22, 26,
27, 107

Ali-paša Rizvanbegović 74

Ali-paša Semiz 5, 23

Ali-paša Temerot 24

Ali(-beg) Širi Hercegović 13,
63, 72

Amir Hasan Ali er-Rumi 89

Arif Hikmet 70

B

(El-)Bagdadi 64, 71

(El-)Bejdavi 33

Bedrudin Mahmud 5, 53, 54

Behram-paša Sokolović 22

Č

Čista braća (Ihvanu-s-safa) 87,
88

D

Damad Ibrahim-paša 5, 12, 17

Davud-paša 25, 102

Derviš Mehmed 58

Derviš Sulejman Mezaki 63,
68, 69, 70, 99, 103, 104

Dž

Dželaluddin Rumi 57, 70, 104

Džemal Čehajić 64, 67, 74

Džemaludin Latić 74

E

Ebu Ibrahim Farabi 36

Ebu-l-Fadl Muhammed Velij-
juddin el-Misri eš-Šabšir 39

Elči Ibrahim-paša 38

Evlija Čelebi 18, 28, 29, 54,
65, 68

F

Fehim Nametak 72

Fevzi Mostarac 44, 74

G

Gazi Ali-paša 24, 25

H

Hadim Ali-paša, v. Ali-paša
Hadim

Hadži Mustafa Muhlisi, v. Mu-
stafa Muhlisi

Hadžibeg Rizvanbegović (Ha-
džun) 45

Hajir-beg 11, 19

Haki Mehmed-paša 43
 Halid b. Ebu-l-Hejjadž 85
 Halid ibn Sinan 65
 Halil b. Ibrahim 89
Hamdija Kreševljaković 25, 30,
 32, 40
 Hamid Bejazić 53, 59
 Hasan b. Muhammed b. Hasan
 es-Sagani 39
 Hasan b. Muhammed ez-Zibar-
 ri 89
 Hasan Burini 58
 Hasan Ćose (Hassan Coosy)
 48
 Hasan-dede b. el-Kadi, Talibi-
 Mevlevi, v. Hasan Nazmi-
 dede
 Hasan Kafi Prušćak 39
 Hasan Nazmi-dede 63, 70, 71,
 100, 102, 103, 104
 Hasan-paša 47
Hazim Šabanović 29, 39, 40,
 47, 57, 64, 69, 71, 72, 75,
 90, 94, 96
Hifzija Hasandedić 31, 41, 49,
 55, 74, 75
 Husein b. Abdullah b. Muha-
 mmed et-Tajjibi 34
 Husein b. Ibrahim Bosnevi 94
 Husein-paša Boljanić 12, 17,
 18, 68, 97
 Husein-paša Dizveren 101
 Husrev-paša Sokolović (Deli)
 12, 20

I

Ibn el-Arebi 66, 67, 68
 Ibn el-Zamalkani 66
 Ibrahim b. Muslihudin Bosne-
 vi 88, 89, 90
 Ibrahim b. Salih Kadizade 95
Ibrahim-beg Bašagić 39
 Ibrahim Ebu Šeneb 49
 Ibrahim Kazaz Bošnjak 5, 63,
 64, 65
 Ibrahim-paša Bošnjak 5, 12,
 14, 15
 Ibrahim-paša Počiteljac 29, 30,
 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
 38, 39, 40, 69, 99, 100,
 107
 Ibrahim-paša Šišman 40
Ibrahim Pečevi 12, 19, 26, 28
 Ibrahim Šahidi 94

J

Joseph von Hammer 11, 14, 26,
 69, 73
 Jusuf Livnjak 75, 76, 77, 78, 79

K

Kadi Abdurahman b. Ahmed
 el-Igi 95
 Kara Mehmed-paša 40, 101
Kasim Dobrača 31, 34, 56, 85
 Kašani 66

Kenan Musić 94

Kodža Musa-paša Vehabović
102, 103, 108

M

Mahmud-paša Bošnjak 25, 102

Mahmud b. Hasan el-Verrak
85

Mehmed-efendija 69

Mehmed Handžić 47, 54, 55,
56, 57, 58, 59, 64, 69, 71,
72, 88, 90, 91, 94, 96

Mehmed Kico 55, 58, 64

Mehmed (Muhammed) Muh-
tešim Šabanović 53, 57

Mehmed Mujezinović 76

Mehmed-paša Bošnjak 42, 107

Mehmed-paša Ćuprilić 69

Mehmed-paša Kukavica 107

Mehmed-paša Sokolović 17,
18, 21, 54, 68, 69, 100

Mehmed-paša Stari 27

Mehmed Ragib-paša 43

Mehmed Surejja 40

Meleć Mehmed-paša 5, 12, 46,
99

Mes'ud b. Omer et-Taftazani
96

Mir Ali Sultan et-Tibrizi 105

Muhamed b. Ebu Bekr er-Razi
36

Muhamed b. Pir Ali el-Birkavi
90

Muhamed-bej Fakar 49

Muhamed (Mehmed) Ali 12

Muhamed Ždralović 31, 36, 90,
94, 96

*Muhammed Abdulmun'im Ha-
fadža* 11

Muhammed b. Abdullah el-
Kermani el-Verrak 85

Muhammed b. Sadru-š-šeria
el-Evvel 93

Muhammed Enveri Kadić 76

Muhammed Harb 14, 19

Muhammed Muvalihi 65

Mustafa b. Ahmed Ljubinli 31

Mustafa b. Mehmed Kebiri-za-
de 58

Mustafa b. Muhamed b.
Ahmed b. Ali en-Nevabadi
el-Akhisari el-Bosnevi, v.
Mustafa Pruščak

Mustafa b. Muhamed Akhisari,
v. Mustafa Pruščak

Mustafa-beg 13

Mustafa Bošnjak Počitelji 88,
95

Mustafa Cerić, Reisu-l-ulema
13, 28

Mustafa Ejubović (Šejh Jujo)
74

Mustafa Muhlisi 77, 78, 79

Mustafa-paša Bošnjak 19, 99,
102

Mustafa-paša Nišandžija 29

Mustafa-paša Pljako 22

Mustafa-paša Sokolović 12, 21
Mustafa Pruščak 42, 88, 90, 91, 92, 94, 102
Mustafa Skopljak 78

O

Osman-paša Hercegović 41
Omer-aga b. Ahmed-aga b. Ibrahim-aga 31
Omer ibn Abdulaziz 85
Omer Mušić 78
Omer Rida Kehhala 64

R

Redžep-paša 41, 42
Redžep-paša Hercegović 41
Rušdi Mostarac 63, 73, 74, 103, 104

S

Safvet-beg Bašagić 17, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 41, 42, 43, 45, 47, 56, 59, 64, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 90, 94, 97, 104
Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit 17, 23, 24
Sejjid Kisrevi Hasan 71
Sejjid Šerif Ali b. Muhammed el-Džurdžani 33, 95

Sinan-beg Boljanić 18, 68
Sinan-paša Borovinić 5, 10, 11, 104
Sinan efendi 16
Smail Balić 22, 91
Sofi Ali-paša 26
Sofi Mehmed-beg 24
Sulejman-paša 20, 46
Sultan Bajazid II 10, 13, 72, 99
Sultan Murat III 16
Sultan Murat IV 28
Sultan Osman II 27
Sultan Selim I 9, 10, 11, 13, 19, 48, 72, 99, 106, 107
Sultan Sulejman I Zakonodavac 14, 15, 18, 19, 21, 72, 99

Š

Šaban b. Velijjuddin 56
Šaban Bošnjak 49
Šaban Nevesinjac 53, 54, 55, 56, 86, 104, 108
Šejh Hasan b. Ali el-Mevlevi er-Rumi, Nazmi-Mevlevi, v. Hasan Nazmi-dede
Šejh Hasan Mer'i 11
Šejh Muhammed Mevlevi 35
Šejh Muhamed Rumi 65
Šejh Sejjudin ef. Kemura 24, 25
Šejhi 71

T

Tahir Omer 45
Teufik Muftić 84, 107
Tuman-beg 11

V

Vedad Bišćević 24

Z

Zekerija b. Husein Qatir 53,
57, 58
Zuhdija Hasanović 90

Registar geografskih naziva

A

Abisinija 12
Abrigoz 77, 78
Adžrud 80
Agra 80
Aleksandrija 18, 77, 78
Arabijski poluotok 79
Asuan 47, 48
Austrija 78

B

Bagdad 29, 84
Banja Luka 78, 94
Bedr 80
Beograd 26, 46
Bi'r Asfan 80
Birke, Birketu-l-hadž 77, 78,
79, 80

Bosna 10, 18, 19, 22, 24, 26,
27, 29, 40, 41, 42, 44, 57,
65, 67, 69, 76, 97, 98, 99,
102, 105, 106
Bosna i Hercegovina 23, 57,
75, 90, 94, 95, 108
Budim 24, 25, 28
Bulak 77, 78
Bursa 13, 57, 59, 67

C

Carigrad 11, 12, 13, 15, 17,
18, 19, 20, 21, 22, 23, 26,
27, 40, 42, 45, 46, 54, 55,
57, 59, 64, 67, 68, 71, 73,
74, 78, 92, 98, 102, 103
Crna Gora 41, 54
Crveno more 79

Č

Čajniče 17, 18, 68, 89, 90

D

Damask 9, 55, 57, 58, 66, 68,
78, 79, 100

Daru Hamra' 80

Dijaribekir 29, 42

Duvno 78

Dž

Džebert 12

Džida 80

E

Egipat 5, 6, 9, 10, 11, 12, 14,
15, 16, 17, 18, 19, 20, 21,
22, 23, 24, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 40, 41, 42, 43, 44,
45, 46, 47, 49, 53, 54, 56,
57, 58, 63, 68, 71, 72, 73,
79, 83, 84, 85, 88, 91, 92,
96, 100, 101, 102, 103,
105, 106, 107

Eznem (Azlam) 80

F

Fatnica 45

Foča 28, 78

G

Gaza 11, 79

Goražde 23

Gornji Vakuf 78

Grčka 77, 78

Guš 80

H

Halep 9, 29, 59, 65

Han Junus 5, 11, 27, 47, 79,
106

Hank 80

Havra 80

Hercegovina 10, 13, 18, 41,
54, 98

Hidžaz 76, 77, 79, 80, 95, 101

Hudejra 80

I

Ibrim 47, 48

Istanbul 16, 19, 41, 57, 59,
73, 74, 77, 78, 79, 89, 96,
99

Izab 79

Izmit 13

J

Janja 46

Jemen 22, 25

Jenbu' 80

K

Ka' 80

Kairo 5, 10, 12, 13, 14, 15,
23, 24, 25, 27, 35, 40, 42,
43, 48, 49, 54, 55, 56, 64,
65, 67, 68, 69, 71, 75, 77,
78, 79, 80, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 95, 96, 97,
100, 101, 102, 104, 107,
108

Kaniža 16

Kazanci 41

Kipar 22, 57

Konja 40, 68, 71, 79

Kudejd 80

Kulen-Vakuf 95

L

Livno 49, 75

M

Maraš 26

Medina 30, 64, 77, 78, 79, 85,
88, 104, 108

Mekka 22, 57, 58, 59, 64, 68,
76, 77, 78, 79, 80, 88, 93,
95, 96, 100, 104, 108

Mostar 29, 32, 36, 39, 56, 73,
74, 78, 95, 108

Mugla 94

Muvejlil 78

N

Navatir 80

Nebit 80

Nevesinje 54, 55, 56, 57, 108

Nova Kasaba 28, 102, 108

Novi Šeher 16, 99

Nubija 47, 48, 49, 106

O

Osijek 16

Osmansko carstvo 5, 6, 11, 29,
30, 46, 57, 63, 64, 72, 99

Ozija 40

P

Počitelj 29, 30, 31, 32, 33, 34,
35, 37, 38, 39, 40, 69, 95,
106

Prača 23

Pljevlja 17, 18, 97

Prusac 90

R

Rabig 80

Ridanija 11

Rodosdžik 76

S

Saj 48

Sajda 45
 Sarajevo 18, 23, 24, 28, 30, 32,
 33, 35, 36, 37, 38, 39, 44,
 49, 54, 56, 64, 67, 70, 75,
 76, 78, 80, 88, 90, 94, 95,
 96, 98, 100, 102, 106, 107,
 108
 Sekif 80
 Selma 80
 Sirija 9, 10, 17, 22, 29, 45, 55,
 58, 66, 80
 Sivas 27, 42
 Smederevo 10
 Solun 46, 58
 Stolac 45, 49
 Suec 15, 77, 79

T

Temišvar 24
 Trapezunt 42

Turska 55, 59, 72, 76, 78, 79,
 80, 91, 106

U

Ugarska 26
 Ujunu-l-kasbi 80
 Užice 78

V

Vadi 'Antar 80
 Vadi Tih 80
 Vadi Su'ajb 80
 Van 42
 Vikoč 28
 Vlasenica 28

Ž

Žepče 16, 99

Registar pojmova

A

Adžemi-oglan 16, 22, 23, 26, 97
Alem 18, 97

B

Beglerbeg 16, 26, 29, 40, 41,
97
Berat 25, 53, 98
Bezistan 16, 98
Bogumili 13, 97, 98
Bosanska salnama 39, 98
Bostandži-paša 27, 98

Ć

Ćehaja 29, 31, 46, 69, 99

D

Damad 5, 12, 16, 17, 99

Daru-l-hadis 54

Darul-l-qurra 54

Defterdar 16, 47, 99

Dede 63, 70, 71, 99, 100, 102,
103, 104

Divan 29, 36, 73, 100

Divit 84, 100

Dž

Džamija 13, 15, 16, 17, 18,
19, 22, 23, 24, 25, 27,
28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39,
40, 41, 49, 54, 55, 58,
74, 75, 78, 85, 95, 97,
101, 104, 107

Džuz 32, 33, 100

E

Emiru-l-hadž 80, 100

H

Hadž 45, 57, 68, 76, 78, 79,
80, 93, 95, 96, 100, 101
Halvetije 101
Han 28, 30, 101, 102
Hass 28, 54, 102
Haznadar 25, 102

I

Idžazet na iršad 68, 71, 99,
102
Idžazetnama 93, 102
Imaret 19, 30, 40, 54, 102

K

Kajmekam 27, 47, 103
Kapudan-paša 13, 22, 46, 103
Kodža 28, 102, 103

M

Mejhana 71, 103
Meqama 37, 103
Mevlevije 68, 69, 70, 71, 73,
91, 100, 102, 103, 104
Mulla 55, 75, 104
Mulaluk 104
Muqattam 11, 104
Musafirhana 18, 40, 54, 105
Muteferrika 25, 105

N

Nashi 32, 33, 96, 105, 107
Nasta'lik 89, 105

P

Padišah 9, 105, 106

Q

Qal'a 106
Qassam 57, 106

R

Rumelija 16, 40, 47, 63, 99,
101, 106

S

Sadri-azam 5, 106
Sahat-kula 30, 55, 106
Sebilj 27, 107
Serasker 19, 45, 107
Silahdar 16, 42, 107

Š

Šejhu-l-islam 5, 107
Šerh 34, 37, 38, 39, 75, 89, 91,
92, 96

T

Ta'lik 90, 105, 107

Tekija 14, 18, 19, 28, 32, 56,
69, 71, 73, 99, 108

Turbe 18, 22, 23, 47, 59, 65,
74, 108

Selektivna literatura

1. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost Sarajevo, 1973.
2. Abdurrahman el-Džeberti, *Tarihu-l-Džeberti*, Al-Qahira, 1905.
3. Ahmed Šelebi b. Abdulgani, *Tarihu-l-ʿayni*, Al-Qahira, 1978.
4. Behija Zlatar, *O Malkočima*, POF 26/1976, Sarajevo, 1976.
5. Ekmeleddin Ihsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, Knj. 1, 2, Orijentalni institut, IRCICA, Sarajevo, 2004.
6. Ekmeleddin Ihsanoğlu, *Osmanlije i nauka: Otkriće u svjetlu izvora*, Prevela: Samira Osmanbegović-Bakšić, El-Kalem, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2006.
7. Evlija Čelebi, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1957.
8. Fehim Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2007.
9. Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo, 1989.
10. Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, preveo: Džemal Ćehajić, stilizacija: Džemaludin Latić, Sarajevo, 2003.

11. Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela I-IV*, Sarajevo, 1991.
12. Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973.
13. Hifzija Hasandedić, *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini*, Sarajevo, 1990.
14. Husein Dedić, *Podsjetnik Bošnjaka - karakteristična bošnjačka leksika*, Sarajevo, 1998.
15. Ibrahim Pečevi, *Historija*, Knj. 1, 2, El-Kalem, Sarajevo, 2000.
16. Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, Knj. 1, 2, 3, Zagreb, 1979.
17. Katalozi Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu.
18. Kenan Musić, *Radost gazija*, Sarajevo, 2010.
19. M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije I-II*, Zagreb, 1988.
20. Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije*, Sarajevo, 1999.
21. Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika u BiH*, Knjiga I Sarajevo, 1974.
22. Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima I-II*, Svjetlost Sarajevo, 1988.
23. Muhammed Abdulmun'im Hafadža, *Qissatu l-edebi fi Misr*, Al-Qahira, 1956.
24. Muhammed Ferid, *Tarihu d-devleti-l-'usmaniyye*, Bejrut, 1983.
25. Muhammed Fuad Koprulu, *Qijamu-d-devleti l-'usmaniyye*, Al-Qahira, 1967.
26. Muhammed Harb, *Al-Busna ve l-Herseg mine lfethi ile l-kariseti*, Al-Qahira, 1994.
27. Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1998.
28. Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Svjetlost Sarajevo, 1990.

29. Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Svjetlost, Sarajevo.
30. Safvet-beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost BiH*, Sarajevo, 1900.
31. Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkkit, *Povijest Bosne*, Knj. 1 i 2, El-Kalem, Sarajevo, 1999.
32. Sinan Sernet, *Turska*, Svjetlost Sarajevo, 1976.
33. Smail Balić, *Kultura Bošnjaka*, Zagreb, 1994.
34. Šejh Sejfudin Kemura, *Sarajevske džamije*, separat iz Glasnika Zemaljskog muzeja u BiH.
35. Teufik Muftić, *Arapsko pismo*, Sarajevo, 1982.
36. Vedad Biščević, *Bosanski namjesnici osmanskog doba*, Sarajevo, 2006.

Sadržaj

Uvod.....	5

I DIO

BOŠNJACI NAMJESNICI U EGIPTU	9
1. Ahmed-paša Hercegović.....	12
2. Ibrahim-paša Bošnjak.....	14
3. Damad Ibrahim-paša.....	16
4. Husein-paša Boljanić.....	17
5. Mustafa-paša Bošnjak.....	19
6. Husrev-paša Sokolović.....	20
7. Mustafa-paša Sokolović	21
8. Behram-paša Sokolović	22
9. Mustafa-paša Pljako	22
10. Ahmed-paša Hafiz.....	22
11. Ali-paša Semiz.....	23
12. Hadim Ali-paša	23
13. Mahmud-paša Bošnjak.....	25
14. Sofi Ali-paša	26
15. Ali-paša Malkoč	26
16. Mehmed-paša Stari.....	27
17. Kodža Musa-paša Vehabović.....	28
18. Mustafa-paša Nišandžija.....	29

19. Ahmed-paša Sari	29
20. Ibrahim-paša Počiteljac	29
Ibrahim-pašina medresa u Počitelju.....	30
Ibrahim-pašina biblioteka u Počitelju.....	32
21. Ahmed-paša Sarhoš	40
22. Husein-paša Dizveren.....	40
23. Osman-paša Hercegović.....	41
24. Redžep-paša	41
25. Mehmed-paša Bošnjak	42
26. Ahmed Ćamil-paša Sopasalan.....	42
27. Ahmed-paša Džezzar	43
28. Meleć Mehmed-paša	46
29. Abdulah-beg Bošnjak	47
Bošnjaci - čuvari osvojenog teritorija u Egiptu.....	47

II DIO

BOŠNJACI - KADIJE U EGIPTU	53
1. Bedrudin Mahmud	54
2. Šaban Nevesinjac.....	54
3. Mehmed Muhtešim Šabanović	57
4. Zekerija b. Husein Qatir	57
5. Mustafa b. Mehmed Kebiri-zade	58
6. Hamid Bejazić.....	59

III DIO

BOŠNJACI - KNJIŽEVNICI U EGIPTU	63
1. Ibrahim Kazaz Bošnjak.....	64
2. Abdulah-efendija Bošnjak	66
3. Derviš Sulejman Mezaki.....	68
4. Hasan Nazmi-dede Bošnjak	70
5. Ali Širi Hercegović	72
6. Rušdi Mostarac	73
7. Mustafa Ejubović (Šejh Jujo)	74

8. Jusuf Livnjak	75
9. Hadži Mustafa Muhlisi.....	77
Birke - glavna destinacija hadžija.....	79

IV DIO

BOŠNJACI - PREPISIVAČI

ARAPSKIH RUKOPISA U EGIPTU	83
Arapsko pismo	83
Pisači materijal.....	84
Pisači pribor	84
Najpoznatiji prepisivači rukopisa.....	84
Klasifikacija islamskih nauka	86
Bošnjaci - prepisivači rukopisa u Egiptu	88
1. Ali b. Jusuf Bosnevi	89
2. Ibrahim b. Muslihuddin Bosnevi.....	89
3. Mustafa b. Muhamed Akhisari	90
4. Husein b. Ibrahim Bosnevi.....	94
5. Mustafa Bošnjak Počitelj	95
6. Abdulvehab al-Bosnevi.....	95
7. Ahmed Bosnevi.....	96
Glossarium	97

INDEKSI

Registar vlastitih imena	111
Registar geografskih naziva	117
Registar pojmova.....	121
Selektivna literatura.....	125

